



T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**RÛHU'L-BEYÂN TEFSİRİNDEKİ YAHUDİ VE
HİRİSTİYANLARLA İLGİLİ AYETLERİN YORUMU**

Halil BUZLUCAN

ŞANLIURFA-2018



T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

RÛHU'L-BEYÂN TEFSİRİNDEKİ YAHUDİ VE
HIRİSTİYANLARLA İLGİLİ AYETLERİN YORUMU

Halil BUZLUCAN




Danışman
Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

ŞANLIURFA-2018

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 145230015 numaralı Halil Buzlucan'ın hazırladığı "Rûhu'l-Beyân Tefsirindeki Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili Ayetlerin Yorumu" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 11/10/ 2018 tarihinde, saat 14:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

11/10/ 2018

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Kasım ŞULUL	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yusuf HAKLI	KABUL	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

23.10.2019


Prof. Dr. Abdullatif ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılarını, çizelge, şekil ve fotoğraflarını kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.



Orjinallik Raporu ve Beyan Belgesi
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Halil Buzlucan
Öğrenci Numarası	145230015
Enstitü Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Programı	
Başlık (Türkçe)	Rûhu'l-Beyan Tefsirindeki Yahudi ve Hristiyanlarla İlgili Ayetlerin Tahlili

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Rûhu'l-Beyan Tefsirindeki Yahudi ve Hristiyanlarla İlgili Ayetlerin Tahlili çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 165 sayfalık kısmına ilişkin, 17/09/2018 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 23'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orjinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

17/09/2018
Halil Buzlucan
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 17/09/2018

Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK
(İmzası)

ÖZET
RÛHU'L-BEYÂN TEFİRİNDEKİ YAHUDİ VE HİRİSTİYANLARLA
İLGİLİ AYETLERİN YORUMU

BUZLUCAN, Halil

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışman: Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

Eylül, 2018, 169 sayfa

Kur'an'ın muhatabı bütün insanlardır. Kur'an, Müslümanların bireysel ve toplumsal hayatını düzenlemeyi amaçlarken, onu ilahi bir kitap olarak kabul etmeyenleri de görmezden gelmez. Müslümanların gayr-ı Müslimlerle ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini ilkesel düzeyde belirler. Onların tarih boyunca sergiledikleri olumsuz davranışları ve düşünceleri eleştirir. Kur'an-ı Kerim'de Mekke döneminde ağırlıklı olarak müşriklerden söz edilirken, Medine'de bunlara Ehl-i Kitap da eklenir. Tefsirlerde müfessirlerin yaptıkları açıklamalarla beraber bu konuda azımsanmayacak kadar bir literatür oluştuğu gözlenir.

Bu araştırmada, zikredilen literatür kapsamında, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirindeki Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili ayetlerin yorumları araştırıldı. Tezin giriş bölümünde İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı ve tefsiri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Yahudi ve Hıristiyanların tarihi, klasik ve çağdaş tefsir ve tarih kaynaklarından incelenmiş ve Bursevî'nin görüşlerine de yer verilmiştir. İkinci bölümde Yahudi ve Hıristiyanlara yöneltilen ortak ve ayrı ayrı eleştirileri ihtiva eden ayetlerin tefsiri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda onların Allah inancı, ilahî kitaplara ve peygamberlere karşı tutumları, ahlakî zaafı, Yahudi ve Hıristiyanların birbirlerine karşı takındıkları tavır, Yahudilerin lanetlenmeleri, Hıristiyanların sapıklığa düşmeleri gibi konular tafsilatlı olarak incelenmiştir. Üçüncü Bölümde ise Müslümanların Yahudi ve Hıristiyanlarla olan münasebetlerini düzenleyen ayetlerin tefsirleri *Rûhu'l-Beyân* esas alınarak diğer tefsir kaynaklarıyla yine mukayeseli bir şekilde tahlil edilmiştir. Tez bütün bölümlerdeki tahlillerden elde edilen sonuçların derlendiği sonuç kısmı ile sona ermektedir.

Anahtar Sözcükler: Ayet, Ehli Kitap, İncil, İsa, Kur'an, Muhkem, Musa, Müfessir, Müteşabih, Sûre, Sünnet, Tefsir, Te'vil, Tevrat, Zebur

ABSTRACT
INTERPRETATION OF THE VERSES REGARDING JEWS AND
CHRISTIANS IN THE EXEGESIS CALLED *RÛHU'L-BEYÂN*

BUZLUCAN, Halil

Master's Thesis

Supervisor: Assoc. Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

September, 2018, 169 pages

The addressee in Quran is all humanity. Quran aims to regulate individual and social life of Muslims. But, it does not ignore those who do not acknowledge it as a sacred book. Quran determines the principles on how the relations between Muslims and non-Muslims should be. It also criticizes non-Muslims' negative opinions and behaviours that they revealed throughout history. In Quran, while non-Muslims in Mecca are mostly referred, the People of the Book are added to them in Medina. In the literature, there are many exegesises in which authors elaborate on this subject.

In this study, interpretations of Quran verses about Jews and Christians in Ismail Hakkı Bursevî's exegesis called *Rûhu'l-Beyân* are examined. In introduction, basic information on Ismail Hakkı Bursevî's life and exegesis is presented. In the first chapter, the history of Jews and Christians is analysed through classical, modern, and historical exegesises with a special reference to Bursevî's views. In the second chapter, the main focus lies on interpretations of the verses that include mutual and separate criticism on Jews and Christians. In this context, certain issues like Jews and Christians' creed in God, attitudes towards holy books and prophets, moral vices, attitudes towards each other, perdition of the Jews, and Christian's heresy are examined in a detailed way. In the third chapter, interpretations of the verses, which regulate Muslims' relations with Jews and Christians, are analysed by comparing the basic ideas in *Rûhu'l-Beyân* with those in other exegesises. In the end, the study presents a conclusion in which findings, obtained from analyses in all chapters, are compiled.

Key Words: Verse, People of the Book, Bible, Jesus, Quran, Muhkam (Decisive), Moses, Expounder, Mutashabih (Allegorical), Chapter, Sunnah, Exegesis, Ta'wil (Gloss), Torah, Psalm

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	I
Orjinallik Raporu ve Beyan Belgesi	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN (Ö. 1137/1725) HAYATI	1
2. RÛHU'L-BEYÂN TEFSİRİ'NİN GENEL TANITIMI.....	6
1. BÖLÜM.....	11
YAHUDİ VE HİRİSTİYANLARIN TARİHİ VE KAYNAKLARI.....	11
1.1. YAHUDİ VE HİRİSTİYANLARIN TARİHİ	11
1.1.1. Yahudi ve Hıristiyan Kelimelerinin Menşei.....	11
1.1.2. Yahudilik ve Hıristiyanlığın Tarihi Seyri	13
1.2.1. Yahudiliğin Tarihi Seyri	13
1.2.2. Hıristiyanlığın Tarihi Seyri	18
1.2. YAHUDİLERİN VE HİRİSTİYANLARIN KAYNAKLARI.....	26
1.2.1. Tevrat	26
1.3.2. Zebûr	29
1.2.3. İncil	30
1.2.4. İsrailoğulları'na Gönderilen Kitaplarla Hüküm Vermek.....	36
1.2.5. Tevrat Âhkamının Neshi.....	39
2. BÖLÜM.....	44
RÛHU'L-BEYÂN'DA YAHUDİLERİN VE HİRİSTİYANLARIN ÖZELLİKLERİNİ BİLDİREN VE ONLARI ELEŞTİREN AYETLERE DAİR YORUMLAR.....	44
2.1. YAHUDİLER VE HİRİSTİYANLARLA İLGİLİ MÜŞTEREK NİTELEMELER VE ELEŞTİRİLERİN YER ALDIĞI AYETLERİN TEFSİRİ	44

2.1.1. İnanç ve Pratikle İlgili Müşterek Eleştirilen Yönleri.....	44
2.1.1.1. Allah İnançları.....	44
2.1.1.2. İlahi Kitaplara Karşı Tutumları.....	46
2.1.1.3. Hz. Muhammed'e Karşı Tutumları.....	50
2.1.1.4. Din Adamlarının Tutumları ve Onlara Gösterilen İtaat.....	52
2.1.1.5. Haram Yemeleri ve Haksız Davranışları.....	54
2.1.1.6. Yahudi ve Hıristiyanlardan Hakkı Takip Edenlerin de Olması.....	56
2.1.2. Ahlaki Açıdan Müşterek Olarak Eleştirilen Yönleri.....	58
2.1.2.1. Ahitlerini Bozmaları ve Anlaşmaya Uymamaları.....	58
2.1.2.2. Hakkı Batıla Karıştırıp Gizlemeleri.....	60
2.1.2.3. Şımarıklıkları.....	62
2.1.3. Kitabı ve Dini Tahrifleri.....	66
2.1.3.1. Yahudilerin Kitabı Tahrif Etmeleri.....	66
2.1.3.2. Tevrat'ta Hz. Peygamberle İlgili Yapılan Tahrifler.....	68
2.1.3.3. Hıristiyanların Yapmış Oldukları Tahrifler.....	71
2.1.3.3.1. Teslis ve Fida.....	71
2.1.3.3.2. İncilerde Hz. Peygamberle İlgili Beyanın Değiştirilmesi.....	75
2.1.3.3.3. Ruhbanlık.....	77
2.1.3.3.4. İbadetlerde Yaptıkları Tahrifler.....	80
2.1.4. Yahudi ve Hıristiyanların Birbirlerine Karşı Durumlarını İfade Eden Ayetlerin Yorumu.....	82
2.2. YAHUDİLERLE İLGİLİ ÖZEL NİTELEME VE ELEŞTİRİLERİN YER ALDIĞI AYETLERİN TEFSİRİ.....	85
2.2.1. Yahudilerle İlgili Özel Nitelemelerin Yer Aldığı Ayetlerin Tefsiri.....	85
2.2.1.1. Alemlere Üstün Kılınmaları.....	85
2.2.1.2. Yahudilerin Lanetlenmesi ve Allah'ın Gazabına Uğramaları.....	86
2.2.2. İnanç ve Pratikle İlgili Yahudilerin Eleştirilen Yönleri.....	89
2.2.2.1. Ahiret İnançları.....	89
2.2.2.2. Melek İnançları.....	91
2.2.2.3. Peygamberlere Karşı Tutumları.....	92
2.2.2.4. Kitaplarıyla Amel Etmemeleri.....	94
2.2.2.5. Yahudilerin Müslümanlara En Çok Düşman Olanlar Olması.....	95
2.2.3. Ahlaki Açıdan Yahudilerin Eleştirilen Yönleri.....	97

2.2.3.1. Fesatçılıkları.....	97
2.2.3.2. Nankörlükleri	99
2.2.3.3. Kibirli oluşları	101
2.2.3.4. Kıskançlıkları	103
2.2.3.5. Yalancılıkları ve İftiraları.....	104
2.2.3.6. İnatçılıkları	105
2.2.3.7. Cimrilikleri.....	108
2.2.3.8. Hayata Düşkünlükleri.....	109
2.2.3.9. Korkaklıkları	111
2.2.4. Yahudilere Yüklenen Ağır Sorumluluklar.....	111
2.3. RUHU'L-BEYÂN'DA HİRİSTİYANLARLA İLGİLİ ÖZEL NİTELEME VE ELEŞTİRİLERİN YER ALDIĞI AYETLERİN TEFSİRİ.....	113
2.3.1. Sapkınlıkları.....	113
2.3.2. Hıristiyanların Müslümanlara Sevgice Yakınlığı	115
3. BÖLÜM.....	118
İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'YE GÖRE MÜSLÜMANLARIN YAHUDİ VE HIRİSTİYANLARLA MÜNASEBETLERİNİ ELE ALAN AYETLERİN TEFSİRİ.....	118
3.1. İMAN YÖNÜNDEN EHL-İ KİTAB'IN DURUMU.....	118
3.2. EHL-İ KİTAB'A HAYAT HAKKI TANIMA.....	123
3.3.EHL-İ KİTAB'LA MÜCADELE.....	128
3.4. EHL-İ KİTAB'LA GENEL DOSTLUK MÜNASEBETLERİ	133
3.5. EHL-İ KİTAB'LA EVLENME.....	138
3.6. EHL-İ KİTAB'IN YEMEKLERİNİN YENMESİ	141
3.7. NÜZUL-İ İSA (AS).....	143
SONUÇ.....	147

KISALTMALAR

as	Aleyhisselam
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b	İbn
bs	Baskı
c	Cilt
çev	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
H	Hicrî
Hız	Hazreti
M	Miladî
Md	Maddesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.S	Millattan Sonra
M.Ö	Milattan Önce
Ö	Ölümü
ra	Radiyallahu anhu
Sad	Sadeleştiren
sav	Sallallahu Aleyhi Vesellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Trc	Tercüme eden
Thk	Tahkik eden
t.y	Basım tarihi yok
vb	Ve benzeri
v. dğr	Ve diğerleri
Yay	Yayımları
y.y	Basım yeri yok

ÖNSÖZ

İnsanı yaratıp onu yeryüzüne halife kılan Allah, ilkin insanın kendisini ve neslini ıslah edip meleklerden yüce bir konum ve değere yükselmesini ardından indirildiği yeryüzünü Allah'ın istediği şekilde imar etmesi, yaşanılabilir bir mekan kılmasını istemiştir. Dünyanın ahiretin tarlası olması, cennet ve cehennemin burada yapıp ettiklerimizle kazanılması dolayısıyla kullarını dünyada başıboş bırakmamış, onlara dosdoğru yolu gösteren, hakikati bildiren kutlu elçileri ve ilahi vahyi içeren kitap ve sahifelerle göndermiştir. İnsanları bu ilahi kitaplardan sorumlu tutmuştur.

İlahi vahye muhatap olan insanlar ya iman ederek mümin olmuşlardır veya Mekke müşrikleri gibi Allah'ı, peygamberini ve gönderdiği vahyi içeren ilahi kitabı inkâr ederek kafir olmuşlardır. Ehl-i kitap olarak bilinen Yahudi ve Hıristiyanlar ise Allah'a, bir kısım peygamberlere ve ilahi kitaplara inandığını söyledikleri halde son peygamber olan Hz. Muhammed'e iman etmeye yanaşmamışlardır.

Mekke'de inen vahiy çoğunlukla müşrikleri anlatırken Medine'de inen surelerde daha çok Ehl-i kitaptan söz edilmektedir. Medine'de Müslümanlar Ehl-i kitapla aynı şehri paylaştıklarından dolayı Müslümanlarla onlar arasındaki ilişkiler vahiy ve Hz. Peygamberin uygulamalarıyla hayata geçirilmiştir. Bundan dolayı Kur'an'da Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlardan çok bahsetmektedir.

Kur'an'da çokça bahsedilen Ehl-i kitap denilen bu semavi din müntesiplerini tanımamız, onlarla olan her ilişkimiz açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bilinçle İsmail Hakkı Bursevî'nin tefsirine başvurarak Yahudi ve Hıristiyanları ayetlerin gölgesinde ve Bursevî'nin yorumuyla anlamaya çalışmanın yanında klasik İslam kültürünün tefsirlerine ve günümüz çağdaş müfessirlerin görüşlerine müracaat edip incelemeye çalıştık.

Çalışmamızın giriş kısmında İsmail Hakkı Bursevî ve *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Üç bölümden oluşan çalışmamızda ilk bölümde Yahudi ve Hıristiyanların tarih ve kaynaklarını ve bunlarla ilgili ayetlerin yorumlarını incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise Yahudi ve Hıristiyanların özel ve müşterek olmak üzere itikat, amel ve ahlak bazında eleştiren yönlerini inceleyerek ortaya koymaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise İsmail Hakkı Bursevî'nin Müslümanların Yahudi ve Hıristiyanlarla münasebetlerini düzenleyen ayetlere ilişkin yorumlarını incelemeye çalıştık. Burada Müslümanların tarih boyunca İslam'ın uygulamamızı emrettiği hoşgörüyü ve insancıl muamelelerini ele aldık.

Çalışma boyunca bilgilerinden faydalandığım, mesailerini benim için harcayan Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin değerli hocalarına ve çok değerli hocam Doç. Dr. Mahmut Öztürk'e en içten duygularıyla teşekkürü borç bilirim.

Halil Buzlucan
EKİM 2018

GİRİŞ

1. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN (Ö. 1137/1725) HAYATI

Ekim 1653 yılında bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos'ta doğan İsmâil Hakkı uzun bir müddet Bursa'da yaşadığı için Bursevî, bir süre Üsküdar'da ikamet ettiğinden Üsküdârî, Celvetiye tarikatına mensup olduğu için Celvetî nisbelerini kullanmış, özellikle Bursevî nisbesiyle meşhur olmuştur. Osman Fazlı Efendi'nin halifesi Ahmed Efendi'den Arapça dersleri alan İsmâil Hakkı, Osman Fazlı'nın Aydos'a uğrayan Edirne halifesi Seyyid Abdalbâki Efendi ile birlikte Edirne'ye gitmiş (1664), burada din ilimlerini öğrenirken bir yandan da hüsn-i hatla meşgul olmuştur. Osman Fazlı'nın bir halifesinden de fıkıh ve kelâm ile ilgili kitaplar okumuştur. Tahsilini tamamlayınca Abdalbâki Efendi onu İstanbul'da bulunan Osman Fazlı'nın yanına göndermiştir. Bu şeyhe intisap eden İsmâil Hakkı Temmuz 1672'de ondan kelâm ve ferâiz ilimlerini, *el-Mutavvel* hâşiyesini hazırladığı sırada *el-Mutavvel*'i, fıkıh usulüne dair *Tenkihu'l-usûl* adlı eseri okudu. Tecvid ilmini Mehmet Efendi'den öğrenen İsmâil Hakkı diğer bazı hocalardan Farsça dersleri aldı. Meşhur şairlerin Farsça divanlarını ve bazı eserleri inceleyen İsmâil Hakkı Hafız Osman (ö. 1110/1698)'dan hüsn-i hat meşketti. Bir süre sonra ondan yerine vaaz etmesini isteyen şeyhi, 1675'te onu halife tayin ederek Üsküp'e gönderdi.¹

Berberinde üç dervişle birlikte Üsküp'e giden İsmâil Hakkı (1675) muhtelif camilerde vaaz etmeye, isteyenlere zâhirî ilimlere dair dersler vermeye başladı. 1676'da Şeyh Mustafa Uşşâki'nin kızı ile evlendi. İsmâil Hakkı'nın yaşadığı bazı sıkıntılar üzerine Osman Fazlı ona Köprülü'ye gitmesini tavsiye etti. Köprülü'de on dört ay kalan İsmâil Hakkı, Usturumca halkının Osman Fazlı'dan kendisini kasabalarına göndermesini istemeleri üzerine oraya gitti (1682). İsmâil Hakkı 1685'te IV. Mehmed'e nasihatte bulunmak üzere Edirne'de bulunan Osman Fazlı tarafında Edirne'ye çağrıldı.²

¹ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, (İstanbul, T. D. V. Yayınları, 2001), 23: 102.

² Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", 23: 102.

Ailesini Usturumca'da bırakıp Edirne'ye gelen Bursevî şeyhinin evinde üç aya yakın bir süre misafir kalır ve bu zaman zarfında İbni Arabî (ö. 1240)'nin *Fusûsü'l-hikem*'ini müştereken okuma imkânı buldu.³ Osman Fazlı, Bursa halifesi Sun'ullah Efendi'nin vefat etmesi üzerine İsmâil Hakkı'yı Bursa'ya halife olarak tayin etti (1685). Şeyhinin tavsiyesine uyarak vazifesini ihmal etmeden ve kendini yetiştirerek Ulu Camii'de ve diğer bazı camilerde vaaz vermeye başlar. 1685'ten itibaren vaazlarında faydalandığı çeşitli tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf eserlerinden derlediği notları biriktirir. Kur'ân-ı Kerim'i ilk sûreden başlayarak tefsir etmesi taraf-ı ilâhiden ona işaret olunur. O da vaazlarında söylediklerine tasavvufî yorumlar dercedip şiirler ekleyerek bu hayırlı çalışmasını Arapça olarak yazmaya başladı.⁴ Bu şekilde meydana getirdiği *Rûhu'l-beyân* adlı tefsirini 1705'te tamamladı.⁵

1696 yılında İsmâil Hakkı'nın ilmi ve manevi otoritesinden istifade etmek, askerinin moral gücünü arttırmak için zamanın padişahı II. Mustafa tarafından sefere daveti üzerine Nemçe ve Erdel seferlerine katılır. 1700 de hacca gitti, yedi ay kadar Mekke ve Medine'de kaldı. 1701 yılından itibaren on yıl kadar Bursa'da kalır. 1710'da ikinci defa hac niyetiyle yola çıktı. Etbâıyla beraber deniz yoluyla İskenderiye'ye, oradan da Kahire'ye ulaşır. İki aydan fazla kaldığı Mısır'da ulemâ, tasavvuf erbabı ve halkla irtibat kurdu; aralarında Ezher müderrislerinin bulunduğu bazı kişilere icâzetnâmeler verdi.⁶ Hac dönüşü İstanbul'da iki buçuk ay kalıp Bursa'ya gitti. 1714 de Tekirdağ'a geçerek irşad faaliyetini burada sürdürdü. Âişe Hanım ve muhtemelen şeyhinin kızı Hanîfe Hanım'la burada evlendi.⁷ 1717'de tekrar Bursa'ya döndü. Aynı yıl Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye duyduğu bağlılık ve hayranlığı sebebiyle Şam'a gitti. Şam'da on kadar eser kaleme alan İsmâil Hakkı, 1718 yılında Şam Valisi olarak atanan Recep Paşa adına kaleme aldığı *Tuhfe-i Recebiye* adlı eserini ona takdim etti.⁸

³ Sakıb Yıldız, "Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, (Aralık 1975): 113.

⁴ Yıldız, "Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı", 113.

⁵ Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", 23: 103.

⁶ Yıldız, "Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı", 115.

⁷ Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", 23: 103.

⁸ Yıldız, "Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı", 118-119.

1720 de Şam dönüşü Üsküdar'a yerleşen İsmâil Hakkı saray tarafından büyük ilgiyle karşılanmış, dönemin sadrazamı Damad İbrahim Paşa tarafından kendisine bir ev hediye edilmiş ve çeşitli ihsanlarda bulunulmuştur.⁹ Üsküdar Ahmediye Camii'nde Cuma Vâizi olarak görev yaparken hakkında vaazlarında vahdet-i vücûd meselesinden bahsettiği, İslâm akîdesine aykırı sözler sarfettiği iddiasıyla takibat açıldı. Pek çok kişinin şahitliğiyle suçlamanın asılsız olduğu anlaşıldı. Bu olayın ardından 1723' te İstanbul'dan ayrılıp Bursa'ya döndü.¹⁰

Zamanın ahlakçısı ve mutasavvufu olan müfessirimiz Bursa'da bütün kitaplarını vakfederek bir kütüphane tesis etti. Varislerinin hakkını edadan sonra geriye kalan servetiyle camii ve tekke yaptırdı. Müellifimiz son günlerine dek eser te'lif etti. *Kitabü'n-Netice* ile velut ilim hayatını kapadı. 1725 yılında vasiyeti gereği Tuz Pazarı civarındaki tekkesine defnedildi.¹¹

Şeyhi Osman Fazlı'nın yanı sıra başta Muhyiddin İbnü'l-Arabî olmak üzere Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), Üftâde (ö. 989/1581) ve Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628)'nin İsmâil Hakkı üzerinde büyük tesirleri olduğu görülmektedir. Vahdetî Osman Efendi (ö. 1135/1722), Zâtî Süleyman Efendi (ö. 1175/1761), Hikmetî Mehmed Efendi (1165/1752), Derûnîzâde Mehmed Hulûsî Efendi (ö. 1167/1754) ve şeyh Yahyâ Efendi (ö. ?) yetiştirdiği halifeler arasında zikredilebilir.¹²

Yüzden fazla eser yazdığı belirtilen İsmâil Hakkı'nın en önemlileri Arapça, altmış kadarı Türkçedir.¹³ İsmail Hakkı Bursevî'nin Türkçe ve Arapça, bazende Farsça yazdığı eserlerinin herkes tarafından anlaşılması için sade bir dil kullanmıştır. Bursevî eserlerini tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, şiir, varidat ve vaazlar şeklinde tasnif edilebilir. Ancak eserlerini tasavvufî bir bakış açısıyla kaleme aldığından kesin ve tam bir tasnif yapılacağı söylenemez. Eserleri içinde en fazla öne çıkanlar şunlardır: *Rûhu'l-beyân*, *Tamamü'l-Feyz fi Bâbi'r-Ricâl*, *Kitâbüs-Silsileti'l-*

⁹ Yıldız, "Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı", 120.

¹⁰ Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", 23: 103.

¹¹ Heyet, "İsmail Hakkı", *İslam Ansiklopedisi*, 2. bs. (İstanbul, Milli Eğitim Basmevi, 1968), 5/2: 1114-1115.

¹² Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", 23: 103.

¹³ Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 243.

*Celvetiyye, Rûhu'l-Mesvevî, Kitabü'n-Netice, Divân-ı İsmail Hakkı*¹⁴, *Şerh-i hadisi Erbâin, Şerhü nühbettü'l-Fiker, Ferhû'r-Rûh, Şerh'i Pendi Attâr, Furûk-Hakkı, Adâbü'ş-Şerhi Risâletü'l-Haliliye, Şerhü'l-Kebâir* eserlerinden bir kısmıdır.¹⁵

Akaid konularında genellikle Ehl-i sünnet'e mensup olduğunu söyleyen İsmâil Hakkı Bursevî tasavvufta Muhyiddin İbnü'l-Arabî ekolüne bağlı olduğundan Sûfiyye akaidinin temsilcileri arasında yer alır. "Ehl-i sünnet" kavramı Hz. Peygamber'in, ashabin ve tasavvuf erbabının sünnetine tâbi olanları ifade ettiğini belirten İsmail Hakkı sünnetin kapsamına meşayihin görüş ve davranışlarını da dahil eder.¹⁶

Bursevî'nin belli başlı itikadî görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: Bilginin zâhirî ve bâtinî iki kaynağı mevcut olup zâhir bilgi akıl ve duyularla, bâtinî bilgi vahiy ve ilham yoluyla elde edilir.¹⁷ Ledünnî veya keşfi adı verilen bu bilgilere sadece amel-i sâlih işleyen takvâ sahipleri ulaşır. Vahiy ve ilham, doğrudan doğruya Allah'tan alınması bakımından aynı olmakla birlikte edebe riayet etmek amacıyla vahyin peygamberlere, ilhamın ise velilere mahsus olduğu söylenir. Keşif ve ilham yoluyla elde edilen bilgiler peygamberlerin tebliğleriyle ilgili tereddütleri ortadan kaldıran bir mahiyet arzeder. Nitekim keşfen sabit olan bir hadis, isnad zincirinin bulunmamasına rağmen hadisçilerin rivayet ettiği hadisten daha sahihtir, zira keşif ehl-i, hadisi doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den alır. Keşfi bilgiler naslarda haber verilen gayb âlemiyle ilgili problemlerin çözülmesinde de kullanılabilir. Allah'ın zâtı ve sıfatları konusunda bilgi edinmek için en önemli kaynak Kur'ân-ı Kerim'dir. Bu alanda kesin bilgiye ulaşmak, ilâhî isimleri sürekli zikredip bütün benliğiyle bu noktada yoğunlaşmak sayesinde mümkün olur. Bunu tam olarak gerçekleştiren kişinin kabiliyetine göre ilâhî isimlerle ruhu arasında bir ilişki meydana gelir, ilâhî ve kevnî sırlara dair bilgilere ulaşır. İlâhî feyizlere mazhar olan kişi sonunda Allah'tan başka hiçbir varlığın bulunmadığını, kâinatın ilâhî tecellilerden ve mâsivânın hayallerden ibaret olduğunu anlar. Tevhidin hakikatı olan "lâ mevcûde illellah" derecesinde bulunan kişi öyle bir makama yükselir ki onda kul rab olur ve her şeyi

¹⁴ Nizamettin Burak, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Vesiletü'l-Merâmı (İnceleme ve Metin)* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006), 22.

¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirin)*, (İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1974), 2: 714. , Engin Söğüt, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kenz-i Mahfî Risalesi Muhtevâ ve Tahlili*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007), 12-13.

¹⁶ M. Murat Yurtsever, "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, (İstanbul, T. D. V. Yayınları, 2001), 23: 108.

¹⁷ Yıldız, "Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı", 266.

Allah ile aynı görür. Bu noktaya erişen insan kendini yokluk mertebesinde bulur, böylece Allah ile halvet hali gerçekleşir ve “kenz-i mahfî” adı verilen ilâhî bir makam zuhur eder. Vahdet makamı olan bu halde kulun varlığı ortadan kalkar ve sadece Allah’ın varlığı kalır.¹⁸

Peygamber, ilâhî feyizleri vasıtasız bir şekilde alma kabiliyetine sahip olan kimsedir. Peygamberlerin hepsi insanları inkâr, şirk, bilgisizlik, kötülük ve ahlâksızlıktan kurtarıp Allah’ın varlığını ve birliğini, bilgi üretmeyi, iyilik yapmayı ve erdemli olmayı öğretmek suretiyle onları yüce değerlerle bezemişlerdir. İlâhî kitapların özeti bundan ibarettir. Allah’ın peygamberleri göndermesinden maksat Hz. Muhammed’in varlığıdır. Önce gönderilen peygamberler insanlara onun nübüvvetini müjdelemeye yönelik bir hazırlık safhası teşkil etmişlerdir. Çelişki taşımayan Kur’ân gibi hacimli bir kitabı getirmesi onun ilmî mûcizesini oluşturur.¹⁹

Velayeti nübüvvet içerisinde değerlendiren Bursevî velayetin nübüvvetten farkı kesbi olması bir diğer farkı ise velayetin teşrii (dini hüküm koyma) özelliğinin bulunmamasıdır.²⁰ Bununla birlikte Resûlullah örfî anlamda son peygamber olsada nübüvvetin “Allah’tan haber vermek” şeklindeki asıl anlamı dikkate alınırsa peygamberlik kıyamete kadar devam edecektir. Hâtemü’n-nebiyyîn oluşu nübüvvetinin çocuklarına intikal etmediği anlamına gelir. Allah’tan doğrudan haber alanlara, Cebrâil vasıtasıyla vahye mazhar olanlar tarzındaki örfî anlamıyla nebî değil velî denilir. Şu halde gerçek anlamda nübüvvet sona ermeyip ümmet içindeki velîler aracılığıyla devam etmektedir. Yani velayeti nübüvvetin devam eden versiyonu olarak görmektedir. İnsan ruhu bedenini terk edince ceset çürüyüp dağıldığı gibi velâyet sona erip artık velî zuhur etmeyince kâinat dağılacak ve kıyamet kopacaktır. Allah’a ve peygamberlere imanın yanı sıra velilere de inanmak gerekir. Kesbî olduğu zannedilirse de esasen nübüvvet gibi velâyet de vehbîdir. Vasıtasız bir şekilde Allah’la irtibat kuran velilerin getirdikleri bilgilere “ilham ayetleri” veya “bâtınî vahiy” denilir.²¹

¹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, Cağfer Karadaş, “İsmâil Hakkı Bursevî”, *DİA*, (İstanbul, T. D. V. Yayınları, 2001), 23: 109.

¹⁹ Yavuz, Karadaş, “İsmâil Hakkı Bursevî”, 23: 109.

²⁰ Yıldız, “Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî’nin Hayatı”, 274.

²¹ Yavuz, Karadaş, “İsmâil Hakkı Bursevî”, 23: 109.

Peygamberler müstakil bir şeriat getirdikleri halde veliler bu şeriatı açıklayıcı bilgilere mazhar olurlar. Peygamberlere gelen vahiylerle iman etmek gerektiği gibi müminlerin bunlara da inanması gerekir. Meleklerle daima irtibatlı olan veliler bu sayede gaybı bilirler, hatadan korunmuş olup bütün varlıklar emirlerine âmâde olur. Kerâmetler hem velâyeti hem de Hz. Peygamber'in nübüvvetini kanıtlar. Kerâmetlerin en önemlisi ilmî olanıdır. Bursevî'nin, keşfi hemen hemen vahiyyle eşdeğer sayması ve bütün dini meselelerin çözümünde kullanılabilecek kesin bir bilgi kaynağı olarak kabul etmesi, vahdet-i vücûd teorisine gerçek tevhit nazarıyla bakması ve bu konuda sahih olmayan bazı rivayetlere dayanması, gerçek anlamıyla nübüvvetin sona ermediğini savunup peygamberlerle velîleri paralel çizgilerde telakki etmesi, kâfirlerin cehennemde zaman zaman kurtulabileceklerine ve bir şekilde ilâhî cemali müşahede edebileceklerine keşfe dayanarak inanması, onun genel çerçevede Ehl-i sünnet akaidinden ayrıldığı noktaları oluşturur. İsmâil Hakkı'nın zâhirî manadan mecazi manaya gitmemek gerektiğini savunmasına rağmen görüşlerini kanıtlamak için nasları çok defa uzak te'villere tâbi tuttuğu dikkatten kaçmamaktadır. Döneminden itibaren gerek tasavvuf çevrelerinde gerekse medreselerde eserleri okunduğundan İsmâil Hakkı'nın etkilerinin oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür.²²

2. RÛHU'L-BEYÂN TEFSİRİ'NİN GENEL TANITIMI

1685 yılında şeyhi Atpazarî Osman Fazlı Efendi tarafından Bursa'ya halife olarak gönderildikten sonra Ulu Cami'de vaaz etmeye başlayan ve vaazlarında Kur'an-ı tefsir eden İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* adlı Arapça eserini bu dönemde telifine karar vermiştir. Müellif, çeşitli tefsirlerden derlemeler yaparak oluşturduğu Nisâ sûresinin 78. Ayetine kadar gelen çalışmasının Bakara sûresinin 267. ayetine kadar olan bölümünü yeniden gözden geçirip tefsirin başına koymuş ve kaldığı yerden yazmaya devam etmiştir. Bu sebeple eserde Bakara sûresinin 267. ayetinden önce de bir mukaddime yer almaktadır. İsmâil Hakkı'nın yetişme döneminde okuduğu kitapların *Rûhu'l-beyân*'ın şekillenmesinde büyük tesiri olmuştur. Vaaz ve irşad faaliyetleri münasebetiyle başta

²² Yavuz, Karadaş, "İsmâil Hakkı Bursevî", 23: 110.

tefsirler olmak üzere çeşitli kaynaklardan faydalanarak meydana getirdiği tefsir mecmuaları da bir tefsir yazma hususunda kendisine cesaret vermiştir.²³

Semerkindî'nin *Bahru'l-ulûm*'u, Vâhidî'nin *el-Vâsî*'i, Begavî'nin *Mealimü't-Tenzil*'i, Neseî'nin *Teysir*'i, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, İbni Arâbî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ı, Necmeddin el-Esedi er-Razî'nin *Te'vilattün-Necmiyye*'si, Kurtubî'nin *el-Câmi'li ahkami'l-Kur'ân*'ı, *Te'vilatü'l-Kaşanî*, *Tefsirü'l-Haddadi*, *Tefsirü'l-Kevaşî*, *Tefsirü'l-Celaleyn* ve çok etkisinde kaldığı Ebu's-Suûd'un *İrşadi'l-Akli's-Selim* Bursevî'nin tefsirine kaynaklık etmiştir.²⁴ Ayrıca Kadı Beydâvî'nin *Envârü't-Tenzil*'i, Neseî'nin *Medârkü't-tenzil*'i, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bahru'l-muhî*'i gibi eserlerle Rûzbihân-ı Baklî'nin *Arâ'isü'l-beyân*'ı ile Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ve Osman Fazlı Efendi'nin tasavvufî eserleride *Rûhu'l-beyân*'a kaynaklık etmiştir.²⁵

Bursevî, Kur'ân'ın tamamını tefsir etmiş, ayetleri dil, kıraat, sebep-i nûzul, fıkıh ve kelam gibi çeşitli yönleriyle ele almıştır. Ayetlerin anlaşılmasına yardımcı olabilecek bilgileri zikretmekle yetinerek tefsir vecihlerini çoğaltmamıştır. Önce şer'i ve esas hükümler, ardından tasavvufî yorumları zikretmiştir. *Rûhu'l-beyân* ibare, işaret ve rabbani ilhamın faydalarını bir araya getiren, her türlü ilim ve marifeti ihtiva eden bu sade eserinde²⁶ müellif başka kaynaklardan aldığı ibareleri genellikle siyak-sibaka uygun olduğu sürece değiştirmeden vermiştir. Bu alıntıları ayetlerin düğümünü çözecek (anlaşılmasını sağlayacak) kadarıyla yetinmiştir. Önceki tefsirlerde bulunmayan bazı ilaveler yapmış, kendi görüşlerini “fakir der ki” sözüyle belirtmiş, uygun yerlere Farsça beyitler eklemiştir.²⁷

Bursevî, vahyin iniş müddetine denk olarak yirmi üç yıl içerisinde büyük müfessirlerin, alimlerin ve mutasavvıfların görüşlerini içeren İslam aleminde meşhur olan kıymetli tefsirini kaleme almıştır. Çoğu tefsirlerin görüşünü içermesinden dolayı insan ufkunu açıp zenginleştiren bir özelliktedir. Birçok tefsir kitaplarında

²³ Namli, “Rûhu'l-Beyân”, 35: 211.

²⁴ Mustafa Muhammed ez-Zehabî, *et-Tefsir ve'l-Mufessirin*, (Kahire, Daru'l-Hadis, 2005), 3: 379.

²⁵ Namli, “Rûhu'l-Beyân”, 35: 212.

²⁶ Abdullah Kahraman, “Tasavvufî tefsirlerin Ahkâm Ayetlerine yaklaşımı (İsmail Hakkı Bursevî Örneği)”, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I*, Ed: Bilal Gökkır, Necdet Yılmaz, Necmettin Gökkır, Ömer Kara, Muhammed Abay, Mustafa Karagöz, İlim Yayma Vakfı, Kur'an ve Tefsir Akademisi, 1. bs. (Ankara, Özkan Matbaacılık, 2011), 265-266.

²⁷ Ali Namli, İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9/18, (2011) 376-377.

bulunmayan malumatlar içeren ve Kurân-ı Kerim ayetlerini usul dairesi içinde açıklayan bu eser vaaz kitabı özelliğinde göstermektedir. İslam edebiyatına vakıf olan müellifimiz yeri geldikçe Arapça, Farsça beyitler ve kıtalarla kelamını tezyin etmekte ve tefsirle alakası olmayan bir takım hikâyelerle, ibretli vakalara, tasavvufî manzumelere yer vermektedir. Bir kısım zayıf hadisler, fazlalık yazılar, esassız görülen hikâyeler yüzünden eseri tenkit edilmiştir.²⁸

Bursevî'ye göre *Rûhu'l-beyân* ibare, işaret ve rabbani ilhamın faydalarını bir araya getiren, her türlü ilim ve marifeti ihtiva eden sade bir tefsirdir. Eserde ayetler bir veya birkaç kelime halinde ele alınarak sarf, nahiv, iştikak ve mana yönünden tahlil edilmiştir. Nadiren de olsa Arap şiiiriyle istiḥadda bulunulmuş, kıraat vecihlerine, kıraat farklarından doğan anlam değişikliklerine fazlaca yer verilmemiştir. İsmâil Hakkı, Kur'ân'ın i'cazına da işaret ederek bu hususta kaynaklardan mâlumat aktarmıştır, istiare, teşbih, mecaz ve kinaye gibi edebi sanatların yer aldığı ayetlerde bu konuya dikkat çekmiş, kasr, tahsis, hazf, îsâl, gibi meânî konularına da işaret etmiştir.²⁹ *Rûhu'l-beyân* tasavvufî/işârî bir tefsir olarak meşhur olsa da bu özelliğine ilave olarak kaynakları, verdiği bilgiler ve metodu bakımından hem rivayet hem de dirayet tefsirinin özelliklerini taşıyan, çok yönlü ve cami bir tefsirdir.³⁰

Rivayet tefsirlerinde olduğu gibi bu eserde de Kur'ân'ın Kur'ân'la, sünnetle, sahabe ve tâbiînden gelen sözlerle tefsir edilmesi esasına uyulmuştur. Ayetler arasında anlam yönünden yakınlığa işaret edilmeye çalışılmış, bu arada esbâb-ı nüzûle de temas edilmiştir. Nüzûl sebeplerini sahâbeden nakledilen, senedi zikredilmeden aktarılan, aralarında tercih yapılmadan verilen rivayetler, müfessirlerin ortak görüşü olan rivayetler ve İsmâil Hakkı'nın kendi görüşünü ilave ettiği rivayetler şeklinde tasnif etmek mümkündür. Eserde nâsih ve mensuh ayetler üzerinde de durulmuştur. İsmâil Hakkı'ya göre Kur'ân'ın zâhiri hükümlerinde nesih olabilirse de bâtınî hikmet ve hakikatlerde nesih ihtimali yoktur. *Rûhu'l-beyân*'da nakledilen hadislerin önemli bir kısmı sahih olmakla birlikte zayıf ve mevzû kabul edilen rivayetlere de rastlanmaktadır. Muhaddislerce tenkide tâbi tutulan rivayetleri

²⁸ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirun)*, 2: 713-714.

²⁹ Namlı, "Rûhu'l-Beyân", 35: 212.

³⁰ Namlı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9/18, (2011), 377.

aktarıırken zaman zaman muhaddislerin bu rivayetlerle ilgili görüşlerini de veren İsmâil Hakkı, hadis usulü kurallarını kabul etmekle birlikte sahih keşfi de hadis ahzi veya bir hadisin tesbit ve tashihinde yeterli görmektedir. Öte yandan onun terğib ve terhîb konusunda zayıf hadislerle amel edilebileceğine dair kuraldan istifade ettiği görülmektedir. Zayıf ve mevzû rivayetlerin tefsirinde yer almasında itibar ettiği kaynaklara güveninin tam olmasının da etkisi olduğu söylenebilir.³¹

İsmâil Hakkı kelim ilmine dair meselelere kısaca temas etmiş, bazen kendi görüşlerini de belirtmiş, başta Mutezile olmak üzere Kaderiyye, Cebriyye ve Cehmiyye gibi mezheplerin Ehl-i sünnet'e muhalif görüşlerini tenkit etmiştir. Hanefî mezhebine mensup olmakla birlikte ahkâm ayetlerinin tefsirinde diğer Sünnî mezheplerin görüşlerine de yer vermiş, ahkâm ayetlerini tefsir ederken zaman zaman usûl-i fıkıh kaidelerini zikretmiştir.³²

Eserin tasavvufî yönünü büyük ölçüde tasavvufî tefsir ve eserlerden yapılan nakiller oluşturur. Müellifin bu konuda en önemli kaynağı Necmeddîn-i Dâye'nin *Bahrü'l-haka'ik*'dir. Tefsirin tasavvufî yönünün teşekkülünde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ve kendi şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin eserlerinden yapılan nakiller de önemli yer tutar. *Rûhu'l-beyân*'da ibretli kıssa ve hikâyelere geniş yer verilmiştir. Zaman zaman kıssalar, doğruluk derecesine bakılmadan didaktik tarafı ve ibret alınacak yönleri düşünülerek nakledilmiştir. Bu özelliği sebebiyle eser vâizler için önemli bir kaynak olmuştur. Eserde İsrâiliyat'ın yer alması kaynağı olan eserler vasıtasıyla. Esasen *Rûhu'l-beyân*'da bu tür haber ve hikâyelerin nakledilmesine uygun bir üslûp kullanılmıştır.³³

Hasan Basri Çantay ayet meâllerine eklediği dipnotlarda *Rûhu'l-beyân*'dan faydalanmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen tefsirini hazırlarken istifade ettiği eserler arasında Kadı Beydâvî, Fahreddin er-Râzî ve Ebu's-Suûd Efendi'nin tefsirlerinden sonra *Rûhu'l-beyân*'ı zikreder. Eseri Seyyid Muhammed Nûrî el-Kadirî *Telhîsü't-tibyân min Rûhi'l-beyân*, Mustafa Sabri er-Reşîdî el-Kadirî *Reyhânetü'l-ihvân el-maktûfe min riyâzî'l-cinân el-menkûle min Tefsiri Rûhi'l-beyân* adıyla kısaltmıştır.³⁴ Eser, Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Tenvîrû'l-ezhân min Tefsiri Rûhi'l-beyân* ismiyle

³¹ Namlı, "Rûhu'l-Beyân", 35: 212.

³² Namlı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri", 379.

³³ Namlı, "Rûhu'l-Beyân", 35: 212.

³⁴ Namlı, "Rûhu'l-Beyân", 35: 213.

bir kısım zayıf hadislerden, fazlalık denebilecek açıklamalardan ve asılsız hikâyelerden ayıklayarak ihtisar ve tahkik etmiştir. Bu eser bir heyet tarafından Muhtasar *Rûhu'l-beyân* Tefsiri adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul, 1995).³⁵

İsmâil Hakkı *Rûhu'l-beyân*'ı üç cilt olarak düzenlemiştir. Eserin müellif hattı nüshası on altı defter halinde Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. *Rûhu'l-beyân* üç, dört, altı ve on cilt halinde birçok defa basılmıştır. Eserin Hasan Kâmil Yılmaz başkanlığında bir heyet tarafından *Rûhu'l-beyân Kurân Meâli ve Tefsiri* adıyla Türkçe'ye yapılan tercümesinin yayımı devam etmektedir. Ömer Faruk Hilmi'nin tercümesi de henüz tamamlanmamıştır. Sakıp Yıldız, hazırladığı doktora tezinin üçte birini *Rûhu'l-beyân*'a ayırmış ve tefsiri çeşitli yönlerden incelemiştir.³⁶

³⁵ Abdullah Öz, Ali Rıza Temel, Cüneyt Gökçe, Halit Sevimli, Harun Ünal, Hasan Hüseyin Tunçbilek, Hüseyin Kayapınar, İbrahim Tüfekçi, İlyas Karlı, Muharrem Önder, Mustafa Aydın, Süleyman Mollaibrahimoğlu, Yahya Alkın, *Muhtasar Rûhu'l-beyân Tefsiri*, (İstanbul, Damla Yayınevi, 1995), 1: 19-20.

³⁶ Namlı, "Rûhu'l-Beyân", 35: 213.

1. BÖLÜM

YAHUDİ VE HİRİSTİYANLARIN TARİHİ VE KAYNAKLARI

Kur'an-ı Kerim'de Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili pek çok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde Yahudi ve Hıristiyanların tarihi, bu dinlerin mensuplarının sahip oldukları kutsal kitaplar ve bu kitaplara ne kadar uyduklarına dair bilgiler bulmaktayız. Bu bölümde amacımız Bursevî'nin açıklamalarıyla Kur'an-ı Kerim'in, bu din mensuplarıyla ilgili ayetlerini doğru anlayabilmek, bunlara dair tarihi arka planı iyi irdeleyebilmektir.

1.1. YAHUDİ VE HİRİSTİYANLARIN TARİHİ

1.1.1. Yahudi ve Hıristiyan Kelimelerinin Menşei

Yahudilik yaşayan ilahi/semavi dinlerin en eskisidir. Yahudileri tanımlamak için pek çok terim kullanılmıştır. Bunlardan İbrani, İsrail ve Yahudi terimleri ön plana çıkmaktadır. Tevrat ve geleneksel Yahudi anlayışına göre Eber'in soyundan olan Hz. İbrahim'e İbrani dendiğinden bu terim Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakup ile çocuklarını ifade etmektedir. Hz. Yakup kendini "Tanrı adamı" olarak tanıtan biriyle sabaha kadar güreşmiş, Yakub'u yenemeyen bu adam, sabah olunca onu kutsayarak "Tanrıyla uğraşan" anlamında İsrail lakabı verilmiş ve soyunada "İsrailoğulları" denmiştir. Bu hadiseden sonra İbraniler, Hz. Yakub'tan Babil sürgününe (M.Ö. 587) kadar olan zaman diliminde İsrail olarak anılmıştır. Bu halk Babil sürgünü sonrasında Hz. Musa'nın dinini kabul etmiş, Samirilerden kendilerini ayırmak için Yahudi adını almıştır. "İsrail", genel tarihi anlamda, "Yahudi" ise özel ve yaşayan bir kavmi tanımlamaktadır. Zamanla bu iki isim, karakterle ilgili bir muhteva da kazanmış, "İsrail" olumlu karakteri, "Yahudi" ise olumsuz karakteri belirtir olmuştur. "Yahudi" isminin pejoratif, yani küçük düşürücü bir anlam kazanması dolayısıyla Yahudiler, Hıristiyan topraklarında zaman zaman bu ismin

yerine “İsraeli (İsraelite)” ismini kullanmayı tercih etmişlerdir. Yahudiler, azınlıkta buldukları Müslüman ülkelerde de “Yahudi” yerine “Musevi” ismini kullanmayı tercih etmişlerdir.³⁷

Yahudilik, Hz. İbrahim’den gelen ve el-Esbât (İsrailoğulları) diye bilinen İbranilerin dinidir. Yüce Allah kendilerine peygamber olarak Hz. Musa’yı gönderdi ve onu Tevrat ile destekledi. Yahudilik, görüldüğü kadarıyla Yahudi halkına nispet edilen bir dinin adıdır. Bu kelimenin aslının ne ile ilgili olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Bununla birlikte Yakub’un oğullarından birisi olan Yehuza’ya (Yehuda’ya) nispet olması da mümkündür ve tağlib (tamim) yoluyla bu halkın genelini ifade etmiştir.³⁸

Kur’an-ı Kerim’de Yahudiler için “Yehud”, Hıristiyanlar için ise “Nâsarâ” kelimeleri kullanılır. “Hevede” kökünden türeyen “Yehud” samimiyetle tövbe edip Allah’a yönelmek manasındadır.³⁹

Bursevî “Hâde”, “Yehûdü” kelimelerini rahmet ve bağışlanmayı talep etmek için yaptığından pişman olup, ondan dönmek manasında ifade eder. Yani Yahudiler: (Ya Rabbi) işlediğimiz büyük isyan, günahtan dolayı tövbe ettik, özür beyan ettik şeklinde açıklar.⁴⁰ Yehud hidayeti bulup yahudiliğe giren demektir. Yahudilerin buzağıya tapmaktan dolayı aşırı derecede tövbe etmeleri manasındadır veya Yakub’un en büyük oğlu Yehuda’ya nisbeten arapçalaşmış isimdir veya Yahudiler herhangi bir peygamber gönderildiğinde onu krallarına götürür peygamberin öldürülmesine öncülük ettikleri için kendilerine Yahudi denmiştir.⁴¹

İbranice olan “Maşiah” (Mesih) kelimesi Grekçe’ye “Christos” olarak çevirilmiştir. Latince’ye “Christus”, günümüz batı dillerine ise “Christ” olarak geçen “Christos” (Khristos, Hıristos) kelimesi Hz. İsa (a.s)’yı vafeden bir sıfattır

“Hıristiyan” kelimesi ise; “Mesih’e bağlı” anlamını taşıyan “Christianos” (Khristianos) kelimesinden gelmektedir. İncillerde Hıristiyan ve Hıristiyanlık

³⁷ Baki Adam, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed: Şinasi Gündüz, 2. bs. (İstanbul, DİB yayınları, 2007), 205-207.

³⁸ Mâni’ b. Hammâd el-Cühenî, “Yahudilik”, çev: M. Beşir Eryarsoy, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler*, (İstanbul, Beka, 2012), 1: 633.

³⁹ İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibu’l-Kur’an*, 4. bs. (Dimeşk, Daru’l-Kalem, 2009), 846-847.

⁴⁰ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’an*, (Beyrut, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 2013), 3: 266.

⁴¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 154.

kelimeleri geçmez. Bu kelime (Hıristiyan), takriben M.S. I. Yüzyılın ortalarına doğru dini bir terim olarak Yunanca konuşan milletlerin kullanımıyla ortaya çıkmış ve yayılmıştır. “Hıristiyan” kelimesi, İslâm literatürde “Nasrani” çoğulu “Nâsarâ”; “Mesihî” çoğulu “Mesihîyyun” ve “İsevi” diye kullanılmıştır.⁴²

Kur’an-ı Kerim Hıristiyanları “Nâsarâ/Nasrânî” kelimeleriyle ifade eder. Nâsarâ yardımcılar manasında çoğuldur. Hz. İsa’ya yardım ettikleri için veya Hz. İsa ile beraber Hz. İsa’nın konaklayıp yerleştiği Nasira köyüne nisbeten isimlendirilmişlerdir.⁴³ Allah’a yardım ettiklerini belirtmek için kendi kendilerini bu isimle isimlendirdikleri de ifade edilir.⁴⁴ Nasrânî Hz. İsa’nın doğduğu yer olan Nasira’ya mensubiyet veya yardım anlamındaki nusret kelimesinden türemiş bir kavramdır. Hıristiyan veya yardımcı demektir. Çoğulu “Nâsarâ”dır. Bu kavram Kur’an-ı Kerim’de tekil olarak bir yerde geçmektedir. “*İbrahim, ne Yahudi, ne de Nasrânî (Hıristiyan) idi. Fakat o Allah’ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi*” (Al-i İmran, 3/67). Nasrânînin çoğulu olan “Nâsarâ” ise Hz. İsa’ya inananların adı olarak on dört ayrı yerde geçmektedir.⁴⁵

1.1.2. Yahudilik ve Hıristiyanlığın Tarihi Seyri

1.2.1. Yahudiliğin Tarihi Seyri

Yahudilik, yaşayan ilahi kaynaklı dinlerin en eskisidir. Ahit dini olan Yahudilik Babil sürgününden bu yana milli bir din haline getirilmiştir. Dünya literatüründe Yahudi kavmini tanımlamak için pek çok terim kullanılmıştır. Yahudi, İbrani, İsrailoğulları terimleri diğerlerine nazaran ön plana çıkmıştır.⁴⁶ Bunların her biri Yahudi tarihinde belli bir döneme işaret eder. Tevrat’a göre bütün insanlar tek bir atadan gelmiş ve Hz. Nuh’un oğulları zamanına kadar inananlar arasında ırk bakımından bir ayırım olmamıştır. Geleneksel Yahudi anlayışına göre Hz. Nuh’un

⁴² Mehmet Yusuf Yagır, *Fahreddin er-Razi’nin Tefsirinde Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar*, (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 18-19.

⁴³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 154.

⁴⁴ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 373.

⁴⁵ Fikret Karaman, “Nasrani”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ed: İsmail Karagöz, (Ankara, DİB Yayınları, 2007),517.

⁴⁶ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 2. bs. (Ankara, Ocak Yayınları, 1993), 176-177.

Ham, Sam ve Yafes adında üç oğlu vardı. Bunların her biri bir milletin atası olmuştur. Ham Hamilerin, Sam Samilerin, Yafes Yafesilerin atasıydı. Bunlardan Sam ve onun soyu diğerleri arasında seçkin bir yere sahipti. Sam'ın soyundan gelen Eber, Hz. İbrahim'in büyük atasıydı. Bu nedenle, Hz. İbrahim'e "Eber'in Soyundan" anlamında İbrani (İvri), onun konuştuğu dile de İbranice (İvrit) denmiştir. İbrani terimi, Yahudiler tarafından ilk ataları olarak kabul edilen Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakub ile onların çocuklarını tanımlar. Yahudiler tarafından ilk Yahudi atalarının sonuncusu kabul edilen Hz. Yakub, başından geçen bir olay sonrasında İsrail lakabını alır. Tevrat'a göre kendini "Tanrı Adamı" olarak tanıtan bir adam Hz. Yakub'un karşısına çıkmış ve onunla sabaha kadar güreşmiş, fakat onu yenememiştir. Sabah olunca, adam Yakub'u kutsamış ve ona "Tanrıyla Uğraşan" anlamında İsrail (Yisrael) lakabını vermiş, soyuna da "İsrailoğulları" (Bney Yisrael) denmiştir. Bu olaydan sonra İbraniler, İsrail (ve bazen İsrailoğulları) olarak anılmaya başlanmıştır. İbraniler, Hz. Yakub'tan Babil Sürgününe (M.Ö. 587) kadar olan dönemde İsrail olarak anılmıştır. Bu halk Babil Sürgünü sonrasında Hz. Musa'nın dinini kabul etmiş, Samirilerden kendini ayırmak için Yahudi adını almıştır. Babil Sürgünü sonrasında "Yahudi" isminin ön plana çıkmasıyla birlikte İsrail ismi de kullanılmaya devam edilmiştir. "İsrail", genel tarihi anlamda, "Yahudi" ise özel ve yaşayan bir kavmi tanımlamak için kullanılmıştır. Tarihi süreçte bu iki isim, karakterle ilgili bir mühteva da kazanmış, "İsrail" olumlu karakteri, "Yahudi" ise olumsuz karakteri belirtir olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de İsrail, İsrailoğulları (Ben-i İsrail) ve Yahudi (Yahud, Hâdû) kelimeleri geçmektedir.⁴⁷

İsrail ismiyle Hz. Yakub⁴⁸ kastılmakta olup bu ad Allah tarafından ona verilmiştir. Bundan dolayı Yahudilik milli bir din, Yehova da milli bir tanrı olarak kabul edilmiştir. Onlara göre İsrailoğulları seçkin bir kavimdir.⁴⁹ Bursevî Yahudilik ve Hıristiyanlık müntesiplerinin dine aykırı davranıp domuz ve maymunlara dönüştürülmelerinden sonra bu dine inananların şeriatına isim olduğunu ifade eder.⁵⁰ Kur'an'da Hz. İsa'dan önceki Yahudilerin "İsrailoğulları", ondan sonrakilerin ise "Yahudi" adıyla anılmakta oldukları dikkati çeker. Yahudilik vaat edilmiş topraklarla

⁴⁷ Adam, "Yahudilik", 205.

⁴⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 491.

⁴⁹ Tümer, Küçük, *Dinler Tarihi*, 178.

⁵⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6: 17.

özdeşleşmiş bir milletin hayatını, ortak bir inancı, dili, edebiyatı, folkloru, kanunu ve sanatı ihtiva eden bir dindir. Bazı Yahudi otoritelere göre Yahudilik, Yahudiler tarafından üretilen bir medeniyettir. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi Yahudilik, sadece Şema Yisrael (Yahudiliğin kelime-i Tevhidi) cümlesini ikrar edenlerin dini değildir. Yahudi olmanın temel ön şartı, Yahudi bir anne babadan veya en azından Yahudi bir anneden doğmaktır. Milliyet bakımından Yahudi olmayıp sonradan Yahudiliğe giren kimsede Yahudi sayılır. Ancak bu kişi, Yahudiliğe girmekle sadece din değiştirmiş olmaz aynı zamanda milliyetini de değiştirmiş olur. Bu bakımdan “Yahudilik” terimi, belli bir ırka, kültüre ve dine mensubiyeti ifade eden çok kapsamlı bir anlam ihtiva etmektedir. Bu yönüyle de Yahudilik, diğer dinlerden farklılık gösterir.⁵¹

Yahudilik, tarihini Hz. İbrahim’le başlatır. Yahudi geleneğine göre Hz. İbrahim ilk Yahudi’dir. Hıristiyanlarda Yahudiler gibi Hz. İbrahim’in Hıristiyan olduğunu iddia ederler. Kur’an-ı Kerim ise bunu şöyle reddeder: “*Bilin ki İbrahim ne Yahudi ne de Hıristiyandı. O Hanif (sapıklık ve putperestlikten uzak olup tek Allah’a teslim olan arı, duru, bir Müslüman) idi. Allah’a ortak koşan (Arap)lardan da değildi*” (Al-i İmrân, 3/67).⁵²

Bursevî, Tevrat’ın Hz. Musa’ya, İbrahim (as)’ın ölümünden bin yıl sonra indirildiğini, İncil’in ise Hz. İsa’ya Hz. Musa’dan bin yıl sonra indirildiğini, Yahudilik ve Hıristiyanlık isimlerinin bu kitapların indirilişinden sonra olduğunu belirtir. Bu zaman farkını dikkate almadan Hz. İbrahim’i kendilerine intisap etmelerini akıl etmemekle, düşünmemekle açıklar.⁵³

Hz. İbrahim’in Hacer ve İsmail’i alıp Mekke’ye bırakması Yahudi geleneğinde İbrahim’in soyundan çıkarılma olarak yorumlanır ve İbrahim’in soyu İshak’la, ondan sonrada iki oğlu Esav ve Yakub’la devam eder. Yakub ilk evlat olma ayrıcalığını anasının yaptığı entrikalarla elde eder.⁵⁴ Yakub babasının abisi Asev için yapacağı rabbin huzurunda mübarek kılma duasını abisi Asev’in rolüne girerek alır. Abisi Esav’ın intikamından korkan Yakub babasının tavsiyesiyle dayısı Laban’ın

⁵¹ Adam, “Yahudilik”, 205-207.

⁵² Adam, “Yahudilik”, 207.

⁵³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 49-50.

⁵⁴ Tekvin, 25/24-34, *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, (İstanbul, Kitabı Mukaddes şirketi, 2015), 24-25.

memleketi Harran'a gider.⁵⁵ Dayısının iki kızıyla evlenir. İki karısı ve cariyelerinden on iki oğlu olur. İsrailoğullarının on iki kabilesi Hz. Yakub'un bu on iki oğluna dayanmaktadır. Dayısının memleketinden göç edip atalarının yurdu Kenan'a giderken yaşadığı "Tanrı Adamıyla" gureşi sonucu İsrail adını alır. Onun soyu bu olaydan sonra İsrail/İsrailoğulları olarak anılmaya başlar.⁵⁶

Hz. Yusuf'un davetiyle Mısır'a yerleşen İsrailoğulları Hz. Yusuf'un ölümünden bir müddet sonra Mısır'da köleleştirildiler ve dört yüzyıl Mısır'da köle olarak yaşadılar. Tanrı, Hz. Musa (as)'yı İsrailoğullarını kölelikten kurtarmak için peygamberlikle görevlendirince Hz. Harun'u da ona yardımcı yaptı. Verilen bu kutsal görevden sonra Musa Firavun'dan İsrailoğullarını serbest bırakmasını istedi. Firavun'a karşı verdiği muazzam mücadele sonucu İsrailoğullarını esaretten kurtaran Hz. Musa'ya dinin temel ilkeleri olarak kabul edilen "On Emir" iki levhaya yazılmış olarak verildi. Hz. Musa peygamberlik görevi süresince tanrı'nın vahyettiği ayetleri bir kitap haline getirdi ve onu iki levhayla birlikte Ahit sandığının içine koydu. Hz. Musa'nın peygamberliği döneminde Yahudi dini büyük ölçüde teşekkül etti. İtikat, ibadet, ahlak ve hukukla ilgili kurallar belirlendi. Ayrıca, İsrailoğulları kutsal topraklara yerleştikleri zaman kurulacak devletin yapısı tayin edildi. Hz. Musa'dan (as) sonra onun yerine Nun oğlu Yuşa geçti. Peygamber ve lider olan Yuşa'ya tanrı tarafından yeni hükümler gönderildi. Ondandan sonra peygamber olarak gönderilen Samuel Yahudilerin ısrarı üzerine onlara Saul'ü (Kur'an'daki adıyla Talut'u) kral tayin etti.⁵⁷

Hâkimlerin sonuncusu ve Kur'an'da Talut adıyla anılan Samuel kral olup İsrailoğullarının komutanı olarak Filistinlilerle savaştı. Hz. Davud onun askerlerinden biriydi. Savaşlardan birinde Davud, Filistinlilerin komutanı Calut'u yenince birden önemli bir komutan olarak ön plana çıktı. Davud ikinci kral oldu. Krallık veraset yoluyla çocuklarına da geçti. Kudüs'ü kendisine başkent yaptı. Kutsal heykeli görkemli hale getirip, tabutu buraya yerleştirdi. Davud'un saltanatı kırk yıl

⁵⁵ Tekvin, 27/2-45: 26-28.

⁵⁶ Tekvin, 32/22-32: 34. ;Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 491.

⁵⁷ Adam, "Yahudilik", 211-213; Tümer, Küçük, *Dinler Tarihi*, 187-189.

sürdü.⁵⁸ Kendisine Zebur verilen (Nisa, 4/163) Davud (as)’ın hükümdarlığına Enbiya, 21/105. ayetiyle işaret edilmiştir.

Süleyman b. Davud babasının yerini aldı. Neml suresi 27/16. ayetinde Hz. Süleyman’ın babasının iktidarını devraldığı ifade edilirken Sad suresi 38/34. ayetinde bu iktidarın zayıfladıktan sonra tekrar eski kuvvetine ulaştığı belirtilmektedir. Hz. Süleyman Mısır Firavunu Şişank’ın damadı oldu; ama son zamanlarda saltanat alanı daraldı ve Batı Ürdün’e özgü kaldı. Rahab’am, Süleyman’ın yerine geçti. Milattan önce 935 yılında kral oldu; ama sıbtların biatını alamadı. İsrailoğulları ondan yüz çevirip kardeşi Yerbuam’a yöneldiler. Sonunda krallık ikiye bölündü. Krallığın kuzeyinin adı İsrail olup başkenti Şekim; krallığın güneyinin adı Yahuda olup başkenti de Kudüs oldu. Her iki krallıkta 19 kral hüküm sürdü. Yahudi krallığı ile İsrail krallığı birkaç nesil sonra Süleyman soyunda birleşti.⁵⁹

İsrailli Yahudiler M.Ö. 721 yılında Asur hükümdarı kral II. Sargon’un egemenliği altına girdiler ve böylelikle ortadan kalkmış oldular. Yehuda’nın krallığı ise M.Ö. 586 tarihinde Babilliler tarafından yıkıldı. Nabukadnezar (Buhtunnasr) Orşelem’i ve ma’bedi tahrip etmiş ve Yahudileri esir alıp Babil’e götürmüştü. Birinci tahrip ve yıkım budur. M.Ö. 538 yılında Fars kralı Kûrus Babil topraklarını işgal etti. Kûrus onların Filistin’e dönmelerine izin verdi. Fakat aralarında çok az kimse geri döndü. Onlar heykeli yeniden inşa ettiler. M.Ö. 320 yılında Filistin’de yönetim Büyük İskender’e, ondan sonra da Batlayoslar’a geçti. Romalılar M.Ö. 63 yılında Filistin’i işgal edip Kudüs’ü ele geçirdiler. Heykel M.S. 70 yılına kadar ayakta kaldı. İmparator Titus bu tarihte şehri tahrip etti. Heykeli yıktı. Bu da ikinci yıkımdır. M.S. 135 yılında Oryanus şehrin bütün kalıntılarını ortadan kaldırdı. Makdis heykelinin yerine Jupiter heykelini inşa etti. Bu putperestlik heykeli imparator Konstantin döneminde Hıristiyanlar tarafından tahrip edilinceye kadar ayakta kaldı. M.S. 636 yılında Müslümanlar Filistin’i fethettiler ve oradan Romalıları sürdüler. 1897 yılında Yahudilerin Siyonizm adı altında Filistin topraklarında İsrail devletini kurmak üzere yeni hareketi başladı.⁶⁰

⁵⁸ Mani’ bin Hammad el-Cüheni, “Yahudilik”, *Çağdaş Fikir Akımları Ansiklopedisi*, çev: Hasan Fehmi Ulus, 2. bs. (İstanbul, Beka yayınları, t.y), 410-411.

⁵⁹ Cüheni, “Yahudilik”, 411.

⁶⁰ Cüheni, “Yahudilik”, 1: 637-638.

Yahudiler, Hz. Peygamber'in hicret yurdu Medine'de Ben-i Kaynuka, Ben-i Nadir ve Ben-i Kureyza kabileleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç Yahudi kabilesi Evs ve Hazrec kabilelerinin ihtilaf ve düşmanlıklarını körüklemek suretiyle Medine'nin hem siyasi, hem de iktisadi hayatına hâkim olmuşlardır. Hz. Peygamber hicret ettiğinde Evs ve Hazrec kabileleriyle birlikte muhacirleri kardeşleştirerek birleştirmiş ve Müslümanları en etkili bir güç olmasını sağlamıştır. Yahudileri de sınırları aşmadıkları ve Medine vesikası yani Medine anayasasındaki sorumlulukları ihlal etmedikleri sürece dini ve ekonomik alanda serbest bırakmıştır. Suçluları cezalandırmada da Yahudi toplumunun tümüne değil, münferid cezalandırmaya gidilmiştir. Yahudiler Medine'de rahat durmadıkları için ve Medine sözleşmesine göre ilkin Ben-i Kaynuka (2/624) sonra Ben-i Nadir (4/625) Medine'den uzaklaştırılmışlardır. Daha sonra ise Ben-i Kureyza (5/627) kabilesi hak ettikleri cezaya çarptırılarak Medine'den uzaklaştırılmışlardır. Hayber'deki Yahudiler ise aldıkları yenilgi üzerine (7/628) toprağın mülkiyeti Müslümanlarda olmak şartıyla (yarıcı) elde ettikleri ürünün yarısı karşılığında kiracı olarak yerlerinde kalmayı kabul ettiler.⁶¹ Allah'ın ve dinin düşmanlarına karşı gerekli mücadeleyi veremeyen Yahudiler Musa (as)'dan Hz. Peygambere kadar peygamberlere ve inanalara karşı her türlü entrikayı ortaya koymaktan çekinmemişlerdir. Peygamberimizin döneminden günümüze kadar hep bu karakterle hareket etmişlerdir. Müslümanların onlara yaptıkları dostluk ve hoşgörüyü görmezden gelerek Allah'a karşı olan nankörlüklerini kullarına karşı da sergilemişlerdir.

1.2. 2. Hıristiyanlığın Tarihi Seyri

Hıristiyan, ilk defa Miladi kırklı yıllarda, Antakya'daki putperestler tarafından Hz. İsa'ya ve onun getirdiği dine inananlara verilen ad olup zamanla yaygınlaşmış ve bir süre sonra Kilise tarafından da benimsenmiştir.⁶² Bursevî ise Hıristiyanların dine aykırı davranıp domuz ve maymunlara dönüştürülmelerinden

⁶¹ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*, 7. bs. (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011), 320-349.

⁶² Baki Adam, Mehmet Katar, *Dinler Tarihi*, Ed: Mehmet Katar, 8. bs. (Eskişehir, Anadolu üniversitesi Yayınları, AÖF Yayınları, 2006), 66.

sonra onların şeriatının Hıristiyanlık olarak adlandırıldığını ifade eder.⁶³ Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'ya ve ona verilen dine ait pek çok ayetler bulunmaktadır. Bursevî Âl-i İmran suresinin seksen küsur ayetinin Necran Hıristiyanlarının Hz. Peygamberle yaptıkları konuşma üzerine inzal edildiğini ifade eder.⁶⁴ Yahudiler dini konularda pek çok ihtilafa düşüp tevhit akidesini terk etmişlerdi. Ayrıca yaşadıkları Filistin bölgesinin Romalıların hâkimiyeti altında olması bu putperst Romalıların kendilerine pek çok işkenceler yapması Yahudileri kendilerini kurtaracak yeni bir peygamber, bir Mesih beklemeye itmişti. İşte Hz. İsa böyle bir ortamda Filistin bölgesinde Cenab-ı Allah'ın "Kûn: ol" demesiyle, babasız olarak Meryem'den dünyaya gelmiştir.⁶⁵ Kur'an-ı Kerim Al-i İmran, 3/47. ayeti ile "*Rabbim! Elime erkek eli bile değmemişken benim nasıl çocuğum olacak?*" Allah şöyle cevap verdi: "*Pekâlâ olur ve Allah dilediğini (dilediği şekilde) yaratır. O bir şeyi yaratmaya karar verince ona "ol" der ve oda oluverir*" Hz. İsa'nın babasız olarak iffet abidesi Meryem'den doğduğunu teyit eder.

Hz. Musa'nın risaletini ve Tevrat'ta yer alan öğretileri tamamlamak, İsrailoğullarını tevhide, iyilige ve musamahakarlığa davet etmek üzere Hz. İsa'ya indirilen risaletten sapmış olan Hıristiyanlık, çetin bir direniş ve baskı ile karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı hızlı bir şekilde esaslarını yitirmiştir. Bu da tahrif elinin ona uzanmasını kolaylaştırmış ve putperst bir takım inanç ve felsefelere karıştığı için ilk esaslardan uzaklaşması üzerine Hıristiyanlık (Nasrânilik) ortaya çıkmıştır. Bu risalet İsrailoğullarına Hz. Musa'nın şeriatından sapıp uzaklaştıkları ve maddi eğilimlerin onlara baskın geldiği bir zamandan sonra gelmiştir. Bundan dolayı onlar çeşitli fırkalara ayrılmıştır. Kimisi insanın amacının dünya hayatından ibaret olduğuna inanıyordu. Öyle ki, bunlara göre ahiret günü, cennet, cehennem yoktur. Kimileri de sevap ve cezanın yalnızca dünyada olduğuna, aralarında salih olan kimselerin kıyamet gününde insanları kurtarıp dünyanın kralları ve hâkimleri olmalarını sağlayacak olan Mesih'in mülküne ortak olacaklarına inanıyorlardı. Heykellere kurban sunup, adaklarda bulunanlarda vardı. Din adamlarının hoşnut edilip, dua etmelerinin onların bağışlanmasının garantisi olduğuna inanıyorlardı.

⁶³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6: 17.

⁶⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 3-4.

⁶⁵ Nadir Özkoyuncu, "Asr-ı Saadet'te Hıristiyanlarla İlişkiler", *Asrı Saadette İslam*, Ed: Vecdi Akyüz, 2. bs. (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007), 2: 149. ; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 37-38.

Bütün bunlardan dolayı akideleri ve ahlakları bozulmuştur. Buna binaen yüce Allah onların bu bozuk akide ve inanışlardan vazgeçip Allah'ı birlemeleri için Hz. İsa'yı risaletle İsrailoğulları'na gönderdi.⁶⁶ Kur'an-ı Kerim bunu şu ayetlerle bildirmektedir. *“Allah ona (İsa'ya kitabı, hikmeti, ilmi, irfanı, bilgeliği) Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek ve onu (İsa'yı) İsrailoğulları'na peygamber yapacak...”* (Al-i İmran, 3/48-49). *“Biz Musa'ya (kitabı) Tevrat'ı verdik. Ondan sonra birbiri ardınca peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da açık seçik deliller verdik ve onu Kutsal Ruh ile destekledik. Fakat (siz ey Yahudiler!) Bir peygamber size, hoşunuza gitmeyecek hükümler getirince her defasında büyüklük taslayarak karşı gelmediniz mi? Bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?”* (Bakara, 2/87).

Bursevî bu ayetlerin tefsirinde Hz. Musa'dan sonra peygamberlerin ardısıra gönderildiğini belirtir. Bunlardan Yuşa, Şamul, Davud, Süleyman, Şem'un, Aşya, Armiya, Üzeyir, Hazkyl, İlyas, Elyesa, Yunus, Zekeriyya, Yahya (as) ve bunların dışında dört bin peygamberin bir başka görüşe göre yetmiş bin peygamberin Hz. Musa'dan sonra Tevrat âhkamı üzere gönderildiğini belirtmektedir. Hz. İsa'nında Tevrat âhkamını uygulama, Tevrat âhkamıyla karar verme, Tevrat âhkamının bir kısmını neshetme, batıl inançlarını düzeltip hakikatını açıklama, Hz. Musa ile kendisi arasında yapmış oldukları kötü, çirkin fiillerini islah edip olgun olmalarını sağlamaya yönelik farklı bir şeriatının olduğunu da ifade eder.⁶⁷

Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem İsrailoğullarının büyüklerinden olan İmrân'ın kızıdır. Hz. Meryem'in annesi ona hamile kalınca onu mescide hizmet etmesi için adamıştı. İsrailoğulları'nın peygamberlerinden birisi ve Hz. İsa'nın teyzesinin kocası olan Hz. Zekeriyya (as) onun bakımını üstlendi. Hz. Meryem, Yüce Allah'a yönelen ve ibadet eden biriydi. Yüce Allah'ın kudreti ile kocasız olarak Hz. İsa'ya hamile kaldı ve onu Filistin'deki Beytullahim şehrinde doğurdu.⁶⁸

⁶⁶ Cüheni, “Hıristiyanlık”, 2: 11-12.

⁶⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 179.

⁶⁸ Cüheni, “Hıristiyanlık”, 2: 12.

Mukatil b. Süleyman Al-i İmran 3/6. ayetinin tefsirinde Hz. İsa'nın babasız olarak yaratıldığını ve bu ayetin Hz. İsa hakkında söylenen yakışsız sözler, ona atılan yalan ve iftiralar üzerine indirildiğini ifade eder.⁶⁹

Bursevî bu ayetin yorumu sadedinde şunları söyler: “Analarınızın karnında erkek-dişi, siyah-beyaz tenli, tam-eksik, uzun-kısa, güzel-çirkin olmanız; “İsa Allah'tır veya İsa Allah'ın oğludur” diyenlere reddiyedir. Çünkü rahimlerde şekillenenin ilah olması veya Allah'ın oğlu olması mümkün değildir.”⁷⁰

İffet abidesi Meryem'den ilahi irade gereği babasız olarak dünyaya gelen (Al-i İmran, 3/47) Hz. İsa'nın annesinin onu işaret etmesiyle Yahudilerle olan diyalogu şöyledir: “...Ve çocuk konuşmaya başladı: “Ben Allah'ın kuluyum o bana kitabı verecek ve beni peygamberlikle görevlendirecektir” (Meryem, 19/28-30). Allah ekinleri tohum olmadan halketmiş, Adem ve Havva'yı bir kadın ve erkekten olmaksızın yarattığı gibi Hz. İsa'yı da bir baba olmadan iffetli Meryem'den eşsiz kudretiyle yaratmıştır.⁷¹ Bu ifadeler maddiyata gömülmüş, olayları sadece sebep-sonuç ilişkisi içinde açıklayan, ahireti unutup dünyevîleşen Yahudilere/İsrailoğullarına, Hz. İsa'nın peygamber olarak gönderilişinin Allah'ın kudretinin her şeye yettiğinin bir tezahürünün göstergesidir.

Risaletle görevlendirilen Hz. İsa çok sayıda mucizelerle desteklendi. Çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar ve ona üfler, o da Allah'ın izniyle kuş oluverirdi. Anadan doğma körleri, abraş hastalarını iyileştiriyor, Allah'ın izniyle ölüleri diriltiyordu. Aynı şekilde insanlara neler yediklerini ve evlerinde neleri sakladıklarını da Allah'ın izniyle onlara bildiriyordu. Yüce Allah, Hz. İsa'yı ve Havarilerini hem kendileri hem de kendilerinden sonrakiler için bir bayram olsun diye semadan üzerlerine indirdiği bir sofraya (maide) ile desteklemiştir.⁷² Bu mucize Kur'an-ı Kerim'in 5. Suresine isim olmuş ve 112-115. ayetlerde ifadesini bulmuştur.

Bursevî, bu sofraya hakkında bilgi vermiş, sofrada bulunan nimetleri belirttikten sonrada sofrada vuku bulan bir takım olaylar hakkındaki rivayetleri açıklamıştır. Daha sonra tasavvufi kimliğine uygun olarak, bu sofranın hakikatlerinin bilmek

⁶⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b.Süleyman*, Thk: Abdullah Mahmud Şihate, 1. bs. (Beyrut, Müessesetü'l-Tarihi'l-Arabiyye, 2002), 1: 263.

⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 5.

⁷¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 37-38.

⁷² Cüheni, “Hıristiyanlık”, 2: 12.

olduğunu, bu hakikatlerin; gıdaların beden için gerekli olduğu gibi ruhun gıdaları olup gerekli olduğunu ifade eden rivayetlerle izah etmiştir.⁷³

Yahudiler, hahambaşı Kayafes'in başkanlığında onu öldürmek için bir komplo hazırlamışlar⁷⁴ ancak Allah "...Allah'ın elçisi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük demeleridir. Halbuki onlar İsa'yı ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler. Fakat onlar öyle zannediyorlar..." (Nisa, 4/157) ayetiyle onların tüm çabalarını boşa çıkarttığını belirtmiştir. Haça gerilme hükmü Hz. İsa'nın yerine ona benzetilen birine uygulanmıştır. Hz. İsa'yı Allah semaya yükseltmiştir.⁷⁵

Hz. İsa'nın semaya kaldırılmasından sonra ona uyanlara, özellikle de havarilerine yapılan işkenceler ve onlara verilen ibretlik cezalar daha şiddetlendi. Avcı Yuhanna'nın kardeşi olan Zebdi'nin oğlu Yakub öldürüldü. Bu da havarilerden öldürülen ilk kişidir. Petrus (Butrus) hapse atıldı, diğer elçilere işkenceler yapıldı. Hz. İsa'ya uyanlara o kadar büyük bir baskı uygulandı ki, çağrı neredeyse yok olup gidecekti.⁷⁶

İşte bu dönemde, Ferisi Yahudi olan, zamanın felsefi okullarını ve entrikaları çok iyi bilen ve Mesih'e tabi olanlara azabın, işkencenin en kötüsünü tattıran Tarsuslu Şaul (Paul/Pavlus) Dimeşk'ten dönüşünden sonra Hz. İsa'yı gördüğünü iddia etti. Onun iddiasına göre, Hz. İsa kendisine uyanlara işkenceler yapıp baskı uyguladığı için onu azarlamış güya Hz. İsa onu tokatlayarak bir gözünü kör etmiş ve ona toplumlar arasında öğretilerini yaymayı emretmişti. Şaul (Paul/Pavlus) bu iddiasından sonra Mesih'e iman ettiğini açıkladı. Mesih'e tabi olanlar buna sevinmekle birlikte, bazıları onun doğru söylediğini kabul etmedi. Pavlus ilkin Hıristiyanları içki ve domuzun helal olduğuna ikna etti. Ardından onları namazlarında doğuya yönelmeleri gerektiğine inandırdı. Daha sonra ise Hz. İsa gece ona gelip güya ondan razı olduğunu belirtmiş ve gözünü meshederek iyileştirmiş, oda ölülerini diriltten kör ve cüzzamlıların iyileştiren Hz. İsa'yı ilkin Allah, sonra,

⁷³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 468-471.

⁷⁴ Cüheni, "Hıristiyanlık", 2: 12-13.

⁷⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 323.

⁷⁶ Cüheni, "Hıristiyanlık", 2: 13.

Allah'ın oğlu, daha sonra üçün üçüdür diyerek onları bölmüş ve kıyamete kadar sürecek olan düşmanlığın tohumlarını aralarına ekmiştir.⁷⁷

Ancak havarilerden Barnaba onu savundu ve onu havarilere takdim etti. Onlar da onu kabul edip benimsediler. Sahip olduğu keskin zekâsı, güçlü çözüm üreticiliği, çalışkanlık ve gayreti sayesinde havariler arasında üstün bir yer edindi ve Pavlus adını aldı.⁷⁸ Pavlus, önceleri katı bir Hıristiyan düşmanı iken 32 yılında Şam yolunda İsa'yı manen gördüğünü iddia ederek Hıristiyan olmuş akabinde Hıristiyanlığın Yahudi olmayanlar arasında yayılmasında büyük rol oynadı. Başta Petrus ve Pavlus, ilk Hıristiyanlar, çeşitli yerlere giderek oralarda cemaatler oluşturdular.⁷⁹

Havariler, daha önce Ansara bayramında Beytü'l-Makdis'i ziyaretleri sırasında Hz. İsa'nın davetini öğrenmiş olan illerdeki topluluklar arasında misyonerlik faaliyetlerine başladılar. Matta Habeşistan'a gidip orada bir kilise kurdu ve o kiliseye bir psikopos tayin ettikten sonra öldürüldü. M. 62 yılında Petrus'un yönlendirmesiyle İskenderiye'de ilk lahuti okulu ve kiliseyi kuran Marcos da aynı şeyi yaptı. Pavlos ise Roma, Efesus, Atina ve Antakya'ya gitti. Burada Orşelim kilisesine benzer Hıristiyan kiliseleri kurdu ve bunlara psikoposlar tayin etti. Pavlus, Yunan filozoflardan "ilah"ın, kelime veya "ilah'ın oğlu" ya da Ruhu'l-Küdüs yoluyla yerle bağlantılı olduğu düşüncesini almıştır. Buna bağlı olarak Hz. İsa'nın haça gerilmesi ve kendisini feda etmesi inancını ortaya koymuş, Mesih'in kabrinden kalkıp semaya yükseldiğini ve mahşer gününde insanları hesaba çekmek üzere Rabbin sağ tarafına oturduğunu söylemiştir. Pavlus Galatyalılar'a akide ve ilkelerini kaydettiği bir mektup yazdı. 3. Asırda ise Şamşatlı Pavlus ortaya çıktı. Ona Pavlusçular fırkası tabi oldu. Bu şekilde Tevrat şeriatından ayrılık baş gösterdi ve Hıristiyanlık'ta teslisin ve putperestliğin tohumları ekilmiş oldu.⁸⁰

Hıristiyanlıkta. Hz. İsa merkezi bir öneme sahiptir. Bugünkü Hıristiyanlık, Yahudiliğin inanç, ibadet ve gelenekleriyle Yunan, Roma kültürlerini bünyesinde

⁷⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 373-374. , Cüheni, "Hıristiyanlık", 2: 13.

⁷⁸ Cüheni, "Hıristiyanlık", 2: 14-15.

⁷⁹ Tümer, Küçük, *Dinler Tarihi*, 263.

⁸⁰ Cüheni, "Hıristiyanlık", 2, 13-15.

birleştirmiş, Hz. İsa'nın havarilerinin arasına sonradan giren Pavlus'un yorumlarıyla değişik bir nitelik kazanmıştır.⁸¹

Hıristiyanlığın gelişmesi ve yayılması sürecine baktığımızda ilk yüzyıllarda Roma yönetimi tarafından devamlı surette baskı ve zulüm gördüğü için bu dönemde Hıristiyanlık adeta hayatta kalma mücadelesi vermiştir. 4. yüzyılın başlarında bu baskı ve zulümlerden kendini yavaş yavaş kurtarmaya başlayan Hıristiyanlık, 4. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Roma imparatorluğunun yeğane meşru dini konumuna gelmiştir. Bu gelişmede iki imparatorun çok büyük katkısı olmuştur. Bunlardan biri 313'te Milano Fermanıyla Hıristiyanlığı koruma altına alan Constantin ve onun ortağı Licinus, diğeri ise 395 yılında Hıristiyanlık dışındaki tüm inançları yasaklayarak Hıristiyanlığı Romanın tek resmi dini haline getiren Theodosius'tur. Bu şekilde Hıristiyanlığın Roma askeri desteğini de arkasına alan Kilise, Hıristiyan olmayanları Hıristiyanlaştırarak egemenlik alanını genişletmek için Hıristiyan olmayan halklara yönelik her türlü baskı ve zulmü yapmaktan geri durmamıştır. Zira bu dönemde, kiliseden ayrılmaları engellemek için ayrılıkçılara ve hizipçilere karşı geliştirilen “Kilise dışında kurtuluş yoktur” doğmasının alanını sadece heretik ve hizipçi Hıristiyanları değil, aynı zamanda Hıristiyanlık dışındaki tüm dinsel geleneklerin taraftarlarını da içine alacak şekilde genişletmiştir. Dışlayıcı tutumuyla Hıristiyanlık, Ortadoğu, Anadolu ve balkanlarda çok kısa bir sürede yayılmıştır, ancak 7. Yüzyılda İslam'ın ortaya çıkmasıyla yayılma alanı Avrupa, Afrika ve Asya'ya çevirmiştir.⁸²

4. yüzyılda Roma imparatorluğunun doğu ve batı diye ikiye bölünmesi, Hıristiyanlığın yönetiminde güç mücadelelerinin ve rekâbetlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. 381 İstanbul Konsilindeki kararlar ve diğer konsiller de alınan çeşitli kararlar Hıristiyanlığın parçalanmasını hızlandırmıştır. Hıristiyanlık bünyesinde ilk önemli çatlak 5. ve 6. yüzyıllarda olmuştur. Bu yüzyıllarda İstanbul patrikliği tarafından idare edilmek istenmeyen Nesturi, Ermeni, Yakubi kiliseleri olarak bilinen Suriye, Etiyopya ve Koptik kilisesi olarak da bilinen Mısır ve Hint kiliseleri diğer Hıristiyan kiliselerden ayrılarak kendilerini bağımsız kiliseler olarak ilan etmiştir. Hıristiyanlık bünyesinde yaşanan bu bölünmeye rağmen en büyük

⁸¹ Tümer, Küçük, *Dinler Tarihi*, 232.

⁸² Aydın, “Hıristiyanlık”, 89-91.

ayrılık 1054'te Roma ve İstanbul kiliselerinin birbirinden ayrılmasıyla gerçekleşmiştir. Roma imparatorluğunun batısındaki kiliseler “Roma Katolik Kiliseleri” olarak nitelenirken Bizans imparatorluğu olarak bilinen doğu kısmında kalan kiliseler “Doğu Ortodoks Kiliseleri” olarak anılmıştır.⁸³ 16. Yüzyılda Almanya da Martin Luther, Ulrich zwingli ve John Calvin'in öncülüğünde papa ve kilisenin uygulama ve inanç anlayışına isyanla gerçekleşen reformcu hareketin oluşturduğu Protestanlık mezhebiyle üç ana gövdeye ayrılmıştır.⁸⁴

Hz. Peygamberin tebliğ başladığı yıllarda Arap yarımadasının kuzeyinde meskun Gassaniler melkîliği (diofizikliği) benimsemişlerdir. Bizans tarafından yeni mezhebi yayması için Mısır'a vali tayin edilen Mukavkıs ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. Arap yarımadasının güneyinde bilhassa Necran'da Hıristiyan nüfus yoğunlukta idi. Hz. İsa dininin buraya ne zaman ve nasıl girdiği kesin olarak bilinmemekle beraber Habeşliler yoluyla sokulduğu kuvvetle muhtemeldir.⁸⁵

Hicretin 9. (631) yılında Yemenin Necran bölgesinden gelen altmış kişilik heyetin Resulullah'ın huzurundaki Yahudilerle tartışmaları ünlüdür. Hatta onların bu tartışmaları üzerine Âl-i İmran suresinin ilk seksen küsur ayeti inmiştir. İslam'ın beşiği Mekke'de de çok sayıda Hıristiyan vardı. Öğrenimini papazların yanında, muhtemelen Suriye'de yapmış bulunan ve hatta İncil'in Arapça el yazmalarına sahip olduğu sanılan Varaka b. Nevfel'in dışında hepsi köle idi. Azınlık halinde de bulunsa Hıristiyanlar, Medine'de de mevcuttu. Hatta Hz. Peygamberin fâsık diye adlandırdığı Ebu Amir adında papazları da vardı ki bu papaz Muhammed (as)'ın peygamber olarak gönderilmesini çekememiş ve Resulullah'ın Medine'ye hicret etmesi üzerine şehri terk ederek Mekke'ye yerleşmiştir. Uhud savaşında on beş veya elli kadar dostuyla etkili bir yer tuttu, belki bu dostları da Hıristiyan idiler. Ebu Amir Huneyn'de Havazin'in çöküşüne üzülen Şam'a kaçtı. Oradan Münafıklara “elinizden geldiği kadar silahlanın ve benim için bir mabet (Mescidü'd-Dırar'ı) yapın. Ben Rum kayserine gidiyorum. Büyük bir ordu ile gelip Muhammed ve ashabını sürüp çıkaracağım” diye haber göndermişti. İslam öncesi Hıristiyanlık, Arapların şiir ve hutbelerinde (edebiyatlarında) görülür. Kur'an-ı Kerim'in özellikle

⁸³ Aydın, “Hıristiyanlık”, 92-93.

⁸⁴ Mehmet Katar, “Hıristiyanlıkta Temel Akımlar”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 2. bs. (Ankara, DİB Yayınları, 2007), 107.

⁸⁵ Özkoyuncu, “Asrı Saadet'te Hıristiyanlarla İlişkiler”, 2: 149-150.

Âl-i İmran ve Meryem sureleri Hıristiyanlar hakkında inmiştir.⁸⁶ Yine İslami literatürde Habeşistan'a hicret, Rum suresi, Mute, Tebük Hıristiyanlarla ilgili meşhur kavramlardır.

1.2. YAHUDİLERİN VE HİRİSTİYANLARIN KAYNAKLARI

1.2.1. Tevrat

Sözlükte “kanun, talim ve şeriat” anlamına gelen Tevrat, istilahta yüce Allah'ın vahiy yoluyla Hz. Musa'ya, kavmine tebliğ etmesi için indirdiği kitabın adıdır. Kur'ân-ı Kerim toplam on yedi yerde bu kitaba atıfta bulunmakta, ancak onun Yahudiler tarafından tahrif edildiğini de bildirmektedir. (Bakara, 2/75; Al-i İmran, 3/3, 48, 50, 65, 93; Maide, 5/43, 44, 46, 66, 68, 110; A'raf, 7/157; Tevbe, 9/111; Fetih, 48/29; Saf, 61/6; Cuma, 62/5)⁸⁷

Yahudiliğin kutsal metinleri, yazılı ve sözlü olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Yazılı kutsal metinler Hıristiyan geleneğinde Eski Ahit olarak bilinen Tanah adıyla anılır. Tanah: Tevrat (Tora), Peygamberler (Neviim) ve Kitaplar (Ketuvim) bölümlerinden oluşur. Tevrat (Tora) Hz. Musa'ya verildiğine inanılan ve alemin yaratılışından Hz. Musa'nın ölümüne kadar olan olayları ve Tanrının Musa'ya gönderdiği dini konuları içerir. Tanah'ın diğer iki bölümü Neviim (Peygamberler), Ketuvim (Kitaplar) de ise İsrailoğullarının Hz. Musa'dan sonraki tarihleri ile diğer İsrail peygamberlerine gönderilen vahiyler yer almaktadır. Hz. Davud'a atfedilen Mezmurlar (Arapçası Zebûr) Kitaplar (Ketivum) bölümündedir. Yahudiler bu kitapların tanrı tarafından vahyedildiğine inanmaktadırlar. Sözlü metinler Tanah'ın tefsirleridir. Bunlar Mişna ve Gemara'dır.⁸⁸

Tevrat (Tora)'ta beş kitap bulunmaktadır. Bunlar Tekvin veya Yaratılış, Çıkış, Levililer, Sayılılar, Tesniye'dir. Bunlara Musa'nın Sifirleri (Kitabı) adı verilir. Musa'nın Tevrat'ı Buhtunnasr döneminde heykelin tahrip edilmesinden sonra

⁸⁶ Hasan Çelikkaya, *Din Sosyolojisi Açısından Ayetlerin İniş Sebepleri Üzerine Bir Araştırma*, 1. bs. (İstanbul, Hisar Yayınevi, 2004), 38-39.

⁸⁷ Fikret Karaman, “Tevrat”, *Dini Kavramalar Sözlüğü*, Ed: İsmail Karagöz, 660. ; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 58.

⁸⁸ Adam, “Yahudilik”, 222.

kaybolmuştur. Pers kralı Artihešta döneminde ikinci defa yazıldı ve aslı tahrif edilmiş oldu. Kur'an-ı Kerim'de: “*Onlar Tevrat'taki kelimelerin yerlerini değiştirdiler, anlamlarını bozup durdular, Tevrat'ın uyarılarını da görmezlikten geldiler*” (Maide, 5/13).⁸⁹ Bursevî, bu tahrifin Allah'a iftira atmak ve Tevrat'ı istismar ederek kötü bir şekilde te'vil ve yorumlarla yapıldığını ifade eder.⁹⁰

Neviim (Peygamberler) iki türden oluşur.

Birincisi, önceki peygamberlerin kitapları (Sifirler, Bölümler): Yeşu, Yuşa b. Nun, Hâkimler, Birinci Samuel, İkinci Samuel, Birinci Krallar ve İkinci Krallar'dır.

İkincisi, Nebilerin Sifirleri (Kitaplar, Bölümler): İş'aya, Yaremya, Hazkiel, Hoşea, Yoel, Amos, Obadya, Yunan, Yunus, Mika, Nahum, Habakhuk, Safenya, Haggay, Zekeriyya ve Malaki'dir

Ketuvim (Kitaplar) üç bölümden oluşur.

1. Büyük Kitaplar: Mezmurlar, Zebûr, Meseller, Süleyman'ın Meselleri ve Eyyüb

2. Beş Koleksiyon: Neşideler Neşidesi, Raus (Rut), Mersiyeler, Meremya'nın Mersiyeleri, Camia ve Esder

3. Kitaplar: Danyal, Hazyikel (Azra), Nehemya, Birinci Günlerin Haberleri ve İkinci Günlerin Haberleri

Talmud: Sözlü olarak hahamların aktardıkları rivayetlerden ibarettir. Sonunda bütün sözlü rivayetleri haham Yudas M. 150 yılında Mişna adını verdiği bir kitapta derledi. Mişna ise “Tekrarlanan Şeriat” anlamında olup Musa'nın Tevrat'ı bakımından bir çeşit açıklama ve tefsir mahiyetindedir. Rabbi Yehuza M. 216 yılında yine bazı fazlalıkları ve sözlü rivayetleri toplayarak Talmud'u tamamlamıştır. Talmud, Mişna ve Cumara (Gemara)'dan oluşur. Yahudilere göre Talmud Tevrat'ın konumundan daha öndedir ve oldukça önemli bir yer işgal eder.⁹¹

Tanah'ın tefsiri olan Mişna ve Gemara (Cumara) geleneksel Yahudi anlayışına göre vahiy kaynaklıdır. Mişna, anlaşılması zor ifadeler içerdiği için Amoraim denilen yorumcular tarafından tefsir edilip anlaşılır hale getirilmiştir.

⁸⁹ Cüheni, “Yahudilik”, 1: 639-640.

⁹⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 371.

⁹¹ Cüheni, “Yahudilik”, 1: 640-641.

Geleneğe göre Tanah'ı ve onun tefsiri Mişna'yı herkes okuyup yorumlayamaz. Bu Amoraim denilen özel tefsircilerin işidir. Bu öneminden dolayı, tarihin akışı içinde Talmud ön plana çıkmış ve dini kuralları öğrenmek isteyenlerin Talmud'a başvurması telkin edilmiştir. Bu nedenle Talmud'un otoritesini tanıyan Yahudiler, Talmud'un otoritesini kabul etmeyenleri küfür işlemiş sayarlar.⁹²

Kur'an-ı Kerim'e müracaat ettiğimizde, Hz. Musa'ya verilen kitabın "Suhuf" (Necm, 53/36; A'la, 87/19); "Elvah" (A'raf, 7/145, 150, 154); "Furkan" (Bakara, 2/53; Enbiya, 21/48); "Kitab" (Bakara, 2/53, 87; En'am, 6/154; Hud, 11/17, 110; İsrâ, 17/2; Mü'minun, 23/49; Furkan, 25/35; Kasas, 28/43; Secde, 32/23; Ğafir, 40/53; Fussilet, 41/45; Ahkaf, 46/12); "Beyyinat" (Ankebut, 29/39); "Ayatina" (A'raf, 7/103; Hud, 11/96; İbrahim, 14/5; İsrâ, 17/101; Mü'minun, 23/45; Kasas, 28/36; Ğafir, 40/23; Zuhruf, 43/46) kelimeleriyle ifade edildiğini görüyoruz. On dört ayette Hz. Musa'ya verilen vahiy "Kitab" kelimesiyle, sekiz ayette de "Ayatina" kelimesiyle, iki ayette "Suhuf" kelimesiyle, iki ayette "Furkan" kelimesiyle, üç ayette "Elvah" kelimesiyle, bir ayette de "Beyyinat" kelimesiyle ifade edilmiştir.

Bursevî "Kitab" ve "Furkan" kelimelerini Tevrat'la ifade ederken; Necm, 53/36. ayetteki "Suhuf" kelimesini Tevrat'ın Sifirleri olarak (Bölümleri/Kitapları) açıklar; A'la, 87/19. ayetteki "Suhuf" kelimesi ise sahifenin çoğulu olup kitabı ifade ettiğini belirten Bursevî, sahifelerin toplamı manasında olan Mushaf kelimesini Hz. İbrahim'in ve Musa'nın Sahifeleri diye açıklar. Allah'tan 104 kitabın indirildiğini bunlardan 10 sahifenin Âdem (as)'a, 50 sahifenin Şit (as)'a, 30 sahifenin İdris (as)'a ve İbrahim (as)'a da 10 sahifenin indirildiğini Tevrat, İncil, Zebûr ve Kur'an-ı Kerim'in (Furkan) indirildiğini ve Musa'nın sahifelerinin "Elvahlar" olduğu ve ondada Tevrat'ın yazılı olduğunu ifade eder.⁹³ Bursevî "Elvah" kelimesini A'raf, 7/157. ayetinde orijinal metinden el yazmasıyla kopyalanıp yazılan, atıldığında kırılmayan, ondan bir şey kopmayan şey diye ifade eder.⁹⁴ Müfessirimizde Tevrat'ın Hz. Musa'ya verilen kitap olduğunu belirtmektedir.⁹⁵ Tevrat A'raf suresi 145. ayetinde Hz. Musa'ya indirilen ve ümmetiyle uymaları emredilen levhalar diye isimlendirilirken, Al-i İmran 3. ayette: kitap olarak isimlendirilmektedir. Bu ifade

⁹² Adam, "Yahudilik", 222.

⁹³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10: 418.

⁹⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 264.

⁹⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6: 93. , 225. , 436.

Maide, 5/44. ve En'am, 5/91. ayetinde nur ve hidayet kaynağı olan bir kitap olarak ifade edilmektedir. Maide, 5/46. ayetinde Hz. İsa'nın tasdik etmek üzere gönderildiği belirtilen ve Hz. Musa'ya hidayet rehberi olarak verilen kitabın (Mü'min, 40/53) Tevrat olduğuna işaret edilmektedir.

Müslüman bilginler, bazı hadislerdeki ifadelerden hareketle, Tevrat'ın Hz. Musa'ya verildiğine hükmetmişlerdir. Müfessirimiz de Tevrat'ın Musa'ya indirilen kitabın adı ve İsrailoğulları için nur ve aydınlık kaynağı olduğunu ifade eder.⁹⁶ Müslüman bilginler arasında bu konuda ayrılık yok gibidir. Tefsirlerde, Kur'an'da ki "*Musa'ya kitabı biz verdik*" ifadeleri hep Musa'ya "Tevrat'ı verdik" şeklinde açıklanmıştır. Diğer taraftan Allah, Maide, 5/44. ayetinde Tevrat'ı kendisinin indirdiğini, İsrailoğulları peygamberlerinin ve Yahudi din bilginlerinin onunla hükmettiklerini açıklamakta ve Yahudileri Tevrat'a uymaya çağırılmaktadır. Sonraki ve diğer bazı ayetlerde Tevrat'taki hükümlerden bahsetmektedir. Allah'ın Tevrat'ın verildiği peygamberin ismini açıklamamış olması Tevrat'ın bütün İsrailoğullarının peygamberlerine gönderilmiş vahiylerin genel adı olduğunu akla getirmektedir.⁹⁷ İsrailoğullarının peygamberleri onun ahkâmıyla hükmederlerdi ve insanları da buna teşvik ederlerdi.⁹⁸

1.3.2. Zebûr

Zebr veya Zebûr sözlükte; kitap, cüz, kitap yaprağı, yazı yazma, söz, yazı, akıl, mektup, kuvvetli ve sağlam gibi manalara gelmektedir. Dini literatürde ise Zebûr, yüce Allah'tan Hz. Davud'a vahiy ile gelen mukaddes kitabın adıdır. Peygamberlere gönderilen dört kitaptan biri olan Zebûr'un asıl nüshası yoktur. Ancak Eski Ahitte yer alan Mezamir'in Zebûr olabileceği söylenmektedir. Bunlar şiir şeklinde ahlaki öğütler ve nasihatlerden ibarettir.⁹⁹

Yazılı kitap veya metin anlamına gelen, daha çok hikmetli sözlerin yanı sıra, bazı dualar içeren Zebûr Hz. Davud'a indirilmiş ilahi bir kitaptır. "*Davud'a Zebûr'u*

⁹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 58. , 1: 136.

⁹⁷ Adam, Katar, *Dinler Tarihi*, 43-44.

⁹⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 402.

⁹⁹ Karaman, "Zebûr", 710-711.

verdik” diye Kur’an’ da ifade edilen ve yeryüzünde salih kulların varis olacağı konusunun yer aldığı Zebûr’un topluca Tevrat gibi değil parça parça indirildiği ve dilinin Süryanice olduğu rivayet edilmektedir.¹⁰⁰

Tevrat sonrası İsrailoğullarına verilen bu ilahi kitapla ilgili olarak Nisa, 4/163. ve İsrâ, 17/55. ayetlerinde Zebûr’un Davud’a verildiğinden, Enbiya, 21/105. ayette ise zikirden (Tevrat’tan) sonra gelen ilahi kitap Zebûr’da şöyle bir ifadenin bulunduğu bahsedilir. “*Yeryüzüne iyi kulların varis olacağı kayıt altına alındığıdır.*” Ayette zikir ifadesinin Musa’ya verilen Tevrat olduğu, Zebûr’un ise Davud’a verilen kitabın ismi olduğu belirtilmiştir. Bazıları ise bu ilahi kitabın içeriğinde şeriata dair âhkâmın olmadığı, akli hikmetlerin olduğu kitaptır diye ifade ederler. “*Yeryüzüne iyi kulların varis olacaktır*” ifadesinin âmm olduğunu ve bu ifadeyi destekleyen Nur suresi, 24/55. ayetinde müfessirimiz Davud’a verilen kitabın Zebûr olduğunu belirtir.¹⁰¹ Bu ifade “salihler yeri miras alır ve onda ebediyen otururlar” diye Mezmurlar’da geçer.¹⁰²

Bursevî İsrâ, 17/55. ayette Davud’a verilen Zebûr’un 150 sure olduğunu, içinde helal, haram, farzlar, hadlerin olmadığını bilakis övme, hamd etme ve dualar olduğunu belirtir.¹⁰³

1.2.3. İncil

Hız. İsa’ya verilen ilahi ve kutsal kitabın Kur’an-ı Kerim’deki ismi İncil’dir.¹⁰⁴ Kelime olarak iyi haber ve müjde anlamına gelir. Latinceye “Evangeliyum” olarak geçmiştir. Hıristiyan dünyasında genel kabul gören; Matta, Markos, Luka, Yuhanna İncil’lerinden başka; Barnaba İncili ve Saint Thomas İncili de meşhur İncil metinleridir.¹⁰⁵ Bursevî’ye göre İncil Süryanice bir kelime olup Hz.

¹⁰⁰ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam da İman Esasları* 2. bs. (Ankara, DİB Yayınları, 2015), 288.

¹⁰¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 5: 533-534.

¹⁰² Mezmur 37/29, *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, (İstanbul, Kitabı Mukaddes şirketi, 2015), 561.

¹⁰³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 5: 173.

¹⁰⁴ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 49. , 2: 42.

¹⁰⁵ İbrahim Ural, “İncil”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ed: İsmail Karagöz, 3. bs. (Ankara, DİB Yayınları, 2007), 316-317.

İsa'ya bir defada indirilen İsrailoğulları için hidayet kaynağı olan bir kitaptır.¹⁰⁶ Hidayet ve nuru içersinde barındıran bu kitap kendinden önceki Tevrat'ı tasdik ettiği gibi, ziyade yeni hükümlerde içermektedir. Hıristiyanlardan bununla hükmetmeleri istenmiş ancak onlar bunu inkar edip küçümsediler, kitabı umursamadılar.¹⁰⁷

Havariler vaazlarında ve göndermiş oldukları mektuplarda, Hz. İsa'nın hayatını ve sözlerini nakletmişlerdir. Hz. İsa'nın öğretilerini yazan pek çok risale yazılmıştır. Miladi 325 yılında toplanan İznik Konsili'nin kararıyla incelemeye tabi tutulan bu risalelerden, yeni ahidi (Ahd-i Cedid) oluşturan dört kitap seçilmiştir. Bunlar; Matta, Markos, Luka, Yuhanna İncil'leridir. Bu İncil'lere çeşitli din, kültür ve felsefelerden pek çok şey girmiştir. Bununla birlikte, bu İncil'lerde Hz. İsa'nın öğütleri, güzel sözleri ve prensipleri de bulunmaktadır.¹⁰⁸ Bununla beraber Kur'an'ın zikrettiği İncil bunların hiç biri değildir.

Hıristiyanlıkta kutsal kitap "Bible" (Kitab-ı Mukaddes) diye adlandırılmaktadır. O Eski Ahit adı altında Yahudilerin kutsal yazıları ve Yeni Ahit adı altında Hıristiyan yazıları olmak üzere iki temel bölümden oluşmaktadır. Hıristiyan inancına göre Eski Ahit, Tanrı'nın Hz. Musa ile Sina'da yaptığı ahdi temsil etmektedir. Yeni Ahit ise İsa'nın havarileriyle son akşam yemeğinde yaptığı sözleşmeyi temsil etmektedir. Bu özellikleriyle Eski ve Yeni Ahitle konuşan Tanrı aynı Tanrı'dır. Ancak Eski Ahit tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Zira onun anlaşılabilmesi için Yeni Ahit'e ihtiyaç vardır. Hıristiyan inancına göre Eski Ahit'in en temel işlevi İsa Mesih'in gelişini müjdeleyen ifadeler taşıması ve bir bakıma insanlığı Yeni Ahit dönemine hazırlamasıdır. Dolayısıyla Hıristiyanlıkta Kitab-ı Mukaddes içersinde özellikle Yeni Ahit ayrıcalıklı bir önem taşımaktadır. Yeni Ahit'i oluşturan yazılar, temel özellikleri açısından şöyle sınıflandırılabilir.¹⁰⁹

1. Tarihi Kitaplar: Matta, Markos, Luka, Yuhanna İncil'leri ve Luka tarafından yazıldığı ileri sürülen Resullerin işleri adlı kitaplardır.

2. Ta'limi Kitaplar (Mektuplar): a) Pavlus'un 13 mektubu: Romalılara Mektup, Korintlilere Birinci Mektup, Korintlilere ikinci

¹⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 4.

¹⁰⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 404.

¹⁰⁸ Karaman, "İncil", 317.

¹⁰⁹ Aydın, "Hıristiyanlık", 78.

Mektup, Galatyalılara Mektup, Efeslilere Mektup, Filipililere Mektup, Koloselilere Mektup, Selaniklilere Birinci Mektup, Selaniklilere ikinci Mektup, Timoteyus'a Birinci Mektup, Timoteyus'a İkinci Mektup, Titus'a Mektup, Filimuna Mektup

b) Diğer 7 mektup: İbranilere Mektup, Yuhanna'nın üç Mektubu, Petrus'un İki Mektubu, Yakub'un Mektubu ve Yahuda'nın Mektubu.

3. Vahiy Kitabı: Bu kitabın Hz. İsa'nın vahyi olduğuna inanılır. Sembolik ve eskatolojik (âhir zaman haberleri) bilgileri ihtiva eder.¹¹⁰

Yeni Ahit metinleri içersinde tarihsel açıdan en eski metinlerin Pavlus'un Mektupları olduğu kabul edilir. Ona atfedilen on üç mektuptan ise yalnızca bir bölümünün gerçekte ona ait olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan Yeni Ahit metinleri arasında şüphesiz en önemli olanlar İncil'lerdir. İncil metinleri İsa sonrası dönemde onun söz ve fiillerine dayalı geleneğin farklı yazarlarca bir araya toplanması sonucu oluşmuştur.¹¹¹

Burada hemen şunun altını çizelim ki ne İncil yazarları ne de Yeni Ahit'in diğer kitaplarını te'lif edenlerin hiçbiri, tasvir ettikleri olayların bizzat görgü şahidi değildir. İncil yazarları, İsa'dan çok sonraki yıllarda kulaktan kulağa aktarılan sözlü ve yazılı geleneğe bağlı ikincil, hatta üçüncül betimlemeciler konumundadır. Bu bağlamda İsa'nın ilk elden orijinal hatıraları; 1) Hıristiyanların kendi dinlerini yüceltmek için onun evrensel nitelikli dinsel bir figür haline getirme çabalarıyla; 2) Kaleme alındıkları dönemin ölen ve dirilen Tanrı motifleriyle; 3) Gentile kökenli Hıristiyanların oluşturduğu ilk kilisenin, kendisinden ayrıldığı merkezi Yahudiliğe karşı çıkmasıyla; 4) Bizzat Hıristiyan toplumun farklı akımları içerisinde ihtilaf çıkaran polemiklerle; 5) Ve insanın yaşamında cereyan eden olayların Eski Ahit peygamberlerinin verdikleri sözlerin yerine getirilmemesi ve böylece de onun Eski Ahit peygamberliğinin tamamlayıcısı olarak sunulmasıyla çeşitli şekillerde muhafaza edilmiş, ayıklanmış, geliştirilmiş, yüceltilmiş ve kısmen de tahrip edilmiştir. İsa'nın orijinal hatıraları bu şekilde manipüle edilmiştir.¹¹²

¹¹⁰ Ali Erbaş, Şinasi Gündüz, Ömer Faruk Harman, Fuat Aydın, İsmail Taşpınar, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 3. bs. (Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 190-193.

¹¹¹ Aydın, "Hıristiyanlık", 79.

¹¹² Aydın, "Hıristiyanlık", 79.

Günümüzde Hıristiyan topluluğunun elinde dört ayrı incilden oluşan ve Yeni Ahit diye adlandırılan Hıristiyanlık din kitabı Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri yüz kadar İncil arasında birbirlerine en yakın bulunarak seçilmiş ve bunların sahih olduğuna karar verilmiştir. Ebionitlerin İncil'i ve Barnaba İncil'i sahih kabul edilmeyip Yeni Ahit dışında bırakılmıştır.¹¹³ 2. Yüzyılın ikinci yarısından sonra bu günkü isimleriyle anılmaya başlanmıştır. Hıristiyan geleneğinde Matta ve Yuhanna, İsa'nın orijinal havarisi olarak kabul edilirken Markus, Pavlus'un takipçisi ve Luka da Pavlus'un öğrencilerinden biri olarak görülür.¹¹⁴

Hıristiyan literatürünün ortaya çıkmasında doruk nokta M.S. 70 yılında Romalıların Kudüs'ü tamamen ele geçirerek mabedi tamamen tahrip etmesi olayıdır. Zira mabedin yıkılmasıyla mabet kültü ve buna dayalı olarak da bürokrasi sona erince Yahudilik yeniden yapılanma sürecine girmiştir. İşte bu yeni süreçte bir tarafta Yahudiliğin temeli olan Rabbinik gelenek gelişirken diğer tarafta da İsa öğretisi etrafında şekillenen yeni hareket bağlarını Yahudilikten tamamıyla kopararak yeni bir din olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Dört İncil arasında en erken döneme ait olan metnin Markus İncili olduğu kabul edilir. Gerçekte adı bilinmeyen bir Hıristiyan yazar bu ilk rivayet İncil'ini kaleme almıştır. İsa ile ilgili Markus İncil'inin ortaya koyduğu bu yeni rivayet ondan yaklaşık on yıl sonra Matta ve Luka tarafından yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiştir.¹¹⁵ Markos, Matta, Luka İncilleri arasında benzerlik bulunduğundan Sinoptik İnciller diye ifade edilir. Yuhanna İncil'i ise yüzyıl sonra yazılmış olup ilk üç İncil'in yorumlarını da içermektedir.¹¹⁶

İsa'nın söz ve eylemlerini rivayet yoluyla nakleden dört İncil temel olarak şu beş ana konuyu ihtiva etmektedir: 1) İsa'nın halka yönelik söz ve eylemleri (dördünde ortak); 2) İsa'nın çarmıhta acı ve ıstırap çekmesi ve gömülmesi (dördünde ortak); 3) İsa'nın ölümü sonrası taraftarlarına görünmesiyle ilgili anlatılar (Matta, Luka ve Yuhanna da yer almaktadır.); 4) İsa'nın doğumu ve çocukluğuyla ilgili rivayetler (sadece Matta ve Luka da yer almaktadır.); 5) İsa'nın insan suretinde

¹¹³ Tümer, Küçük, *Dinler Tarihi*, 259.

¹¹⁴ Aydın, "Hıristiyanlık", 79-81.

¹¹⁵ Aydın, "Hıristiyanlık", 80.

¹¹⁶ Tümer, Küçük, *Dinler Tarihi*, 258.

bedenleşmeden önceki haliyle ilgili bilgiler, yani önsöz (sadece Yuhanna'da yer almaktadır.)¹¹⁷

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa (as)'a İncil diye müstakil bir tek kitabın verildiği belirtilir. İlgili ayetlerin hiç birinde *Enacil* diye çoğul isim kullanılmamıştır. İsa'nın göğe yükselmesinden uzun süre sonra dört ayrı yazarın kaleme aldığı kitaplar olup yazarları bu kitapları tarih ve siyer kitabı olarak kaleme aldıklarını ifade etmişlerdir. Hıristiyanlığın ilk asrında çok fazla olan İnciller ilkin yetmişe sonra da dörde düşürülmesi karar kılınmıştır. Bu dört İncil (Matta, Markos, Luka, Yuhanna), Resullerin İşleri ve 22 kitap Hıristiyanlarca kanonik (sahih) olarak kabul edilmiştir.¹¹⁸

Bu gün Hıristiyanlar tarafından üzerinde ittifak edilmiş bulunan dört İncil M. 325 tarihindeki İznik Konsili'nden önce tam anlamıyla bilinmiyordu. Çünkü onlarca İncil arasında bu dört İncil orada seçilmişti. Yedi Mektuba gelince; sözü geçen konsil bunların birçoğunu kabul etmemişti. Bunlar ancak daha sonraları kabul edildi. Hz. İsa'nın öğrencileri, bu İncil'lerin müellifleri değildirler. Bu İncil'lerin senetleri kopuk olduğu gibi kendilerinden çevirilerin yapıldığı asıl metinler de ortada yoktur. Hatta aynı İncil'in metinleri bile kendi aralarında çelişkilidir. Bir İncil'in diğer İncil'lerin metinleriyle çelişkisi ise bundan ayrıdır. İşte bütün bunlar İncil'lerin yüce Allah'tan gelen bir ilhamla yazıldığı iddiasını çürütmektedir. İncil metinlerinin dikkatle incelenmesinden sonra aynı İncil'de ya da değişik İnciller arasında çelişkiler bulmakla kalmayız. Hatta İncil metinleri ile gönderildiği ileri sürülen resullerin mektupları arasında da çelişkiler vardır. İşte bütün bunlar, ister kasti olsun, ister olmasın tahrifin delili ve bunun pekiştiricisidir. Dört İncil'de de Hz. İsa'nın ilah değil insan olduğunu, Allah'ın oğlu değil insanoğlu olduğunu gösteren ve yalnızca İsrailoğulları'na Hz. Musa'nın şeriatını nakz etmek için değil, tamamlamak için gelen bir resul olduğuna delil olacak yüzlerce metin bulunmaktadır. Diğer taraftan, Hz. İsa'nın haça gerilmediğine, aksine yüce Allah'ın onu kurtarıp semaya yükselttiğine delil olan metinlerin yanı sıra, asli günahın bağışlandığı inancını çürüten, bağışlanmanın ancak tövbe ve amelleri düzeltmekle gerçekleşebileceğini beyan eden daha başka metinlerde bulunmaktadır. Diğer taraftan Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'in

¹¹⁷ Aydın, "Hıristiyanlık", 80-81.

¹¹⁸ Mehmet Yusuf Yagır, *Fahreddin er-Razi'nin Tefsirinde Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar*, (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 145-148.

geleceğini müjdelediğini kuvvetlendiren İncil metinleri de bulunmaktadır. Hatta mektuplarda dahi, Pavlus'un kendisine vahiy geldiği iddiasının gerçek dışı olduğunu ortaya koyan, aynı şekilde onun hem kendisiyle hem de Hz. İsa ile çeliştiğini açıkça gösteren çok sayıda metinde bulunmaktadır. Politika ve yöneticiler, kilisenin inancının tespit edilmesinde etkili olmuş, çeşitli konsiller yoluyla bu inanç değişikliğe uğratılmış, Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ayrılık esas itibarıyla kendi varlıklarını ispat etme ve egemenliklerini kurma çabası olup, inançla ilgili bir tutumdan kaynaklanmamaktadır.¹¹⁹

Bursevî, İncil ve nübüvvetin Hz. İsa'ya çocukken verildiğini ve cumhurun bu meşhur görüşte olduğunu ifade eder. Ancak kendisi ise Hz. İsa'ya otuz yaşından sonra vahiy indirildiğini böylece risaleti nübüvvetinden otuz yıl sonra olmuş olur diye ifade eder.¹²⁰

Hz. İsa'ya verilen kitab hakkında Kur'an-ı Kerim'de "*Biz o peygamberlerin ardından Meryem oğlu İsa'yı, kendisinden önce gelen Tevrat'ı tasdik etmek üzere gönderdik. Ona içinde hidayet ve nur bulunan, Tevrat'ı tasdik eden, insanlara doğru yolu gösteren ve bir öğüt kaynağı olan İncil'i verdik. Fakat onu anlayacak olanlar Allah'ın emir ve yasakları konusunda duyarlı ve bilinçli kimselerdir. Bilin ki (Menfaatlerine uygun düşmediği için) Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler fasık kimselerdir*" (Maide, 5/46-47) diye bahsedilir.

Bursevî bu ayetlerin tefsirinde Tevrat'ın ardından hüküm ve şariat içeren İncil'in hidayet ve nur olarak İsa (as)'a verildiğini, Allah'tan hakkıyla korkanlar için öğüt ve hidayet rehberi olduğunu, Ehl-i Kitab'ın İncil'de indirilmiş bulunan hükümlerle hükmetmeleri gerektiğini, hükmetmeyenlerin ise isyan edip imandan çıktıklarını belirtir. Açıklamasında Hz. İsa'nın sadece Tevrat'taki hükümlerle değil İncil'in içerdiği az veya çok yeni bir şariat âhkâmıyla amel ettiğini belirtir. Ancak onların bu ahkâmı amel etmediklerine dair bir hikayeye yer veren Bursevî akabinde bu ifadelerin hâkimler (yargıçlar) içinde tehditler içerdiğini belirtir.¹²¹ Ehl-i kitap

¹¹⁹ Cüheni, "Hristiyanlık", 2: 32.

¹²⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5: 333.

¹²¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 404-405.

Tevrat ve İncil'i kendi elleriyle tahrif ettiler, birini birine karıştırarak batıl şeyleri hak süretine sokarak bütün bunlar Allah'tandır diyerek tahrif ettiler.¹²²

1.2.4. İsrailoğulları'na Gönderilen Kitaplarla Hüküm Vermek

Yüce Allah kullarının doğru yoldan şaşmaması için, hidayet, barış ve fitrat üzere düzgün yaşam sürebilmeleri için ihtiyaç ortaya çıktığında, ilahi buyrukları içeren kitapları bildirmek ve onunla hükmetmek üzere risaletle görevlendirdiği kutlu insanları göndermiştir. Bu En'am, 6/154. ayetinde *“Nitekim biz Allah'ın emirlerini en güzel şekilde uygulayanlara nimetimizi tamamlamak ve her şeyi ayrıntılı olarak açıklamak, hidayet ve rahmet olmak üzere, Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik ki böylece İsrailoğulları bir gün Rablerine kavuşacakları inancının gereğine göre yaşasınlar”* diye ifade edilir. İsrailoğullarının Allah'ın emirlerine göre yaşamak, Allah'ın dosdoğru yoluna uymak ve Allah'ın onlara olan nimet ve kereminin tamamlanması için Hz. Musa'ya verilen kitabın Tevrat olduğunu belirten Bursevî İsrailoğullarına her şeyi ayrıntılı olarak açıklayan bu kitabın hidayet ve rahmet kaynağı olduğunu ifade eder.¹²³

Ayrıca şeriat ve ahkamı içeren ve İsrailoğullarının hak yola gelmesine rehberlik eden, Hz. Musa'ya indirildiği belirtilen Tevrat'ın¹²⁴ emir ve yasaklarına (Maide, 5/43-44) uymadıkları ve kitabın basit dünya menfaatlerine heba edildiği ifade edilir.

Maide, 5/42. ayette Bursevî, Yahudilerin aralarında olan husumetten dolayı recm hadisesi vb. durumlarda aralarında hüküm vermesi için geldiklerinde Hz. Peygamber'in bunda özgür olduğunu ifade ederek şu ayete atıfta bulunur: *“Aralarında ister hükmet, ister etme, hükmetmezsen Allah seni koruduğundan onlar sana zarar veremezler. Şayet aralarında hükmedersen emredildiğin adaletle hükmet. Allah adaletle hükmedenleri her türlü tuzak ve tehlikelerden korur”* (Maide, 5/42).

¹²² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 51.

¹²³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 127. ; 9: 58.

¹²⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6: 93.

Hadisi şerifte adaletle hükmedenler şöyle yüceltilir: Adaletle hükmedenler Allah'ın yanında (katında) nurdan minberler üzerindedirler.¹²⁵

Bursevî, üstü kapalı ve müphem şeyleri açıklayan, hidayet ve nurun bulunduğu Tevrat'ın hükümlerinin Ben-i İsrail'in Müslüman olan peygamberleri, dindarları ve din bilginleri (Fakihler) tarafından âhkâmının uygulandığını ve insanları buna teşvik ettiklerini bildirir. Bunların Harun (as) oğullarından âlim ve zahit kimseler olduğunu söyler. Allah onlara, Tevrat'taki âhkama uygun davranmayı emrederken insanlardan korkmamayı, sadece kendisinden (Allah'tan) korkmaları gerektiğini bildirdiği gibi bu ayetin hüküm yönüyle aynı zamanda (Maide, 5/44) Müslüman hâkimlere (yargıçlara) de hitap ettiğini ifade eder.¹²⁶ Hayber eşrafından evli bir erkek ile evli bir kadının zina ettiğini, Yahudiler zina eden bu şahıslara Tevrat'ta olan ancak değiştirerek gizledikleri recm cezasını uygulamaktan kaçındılar. Bu konuda hüküm vermesi için Resulullah'a müracaat eden yahudilere Resulullah Tevrat'ta bulunan ve Kur'an'da da olan şeklini anlatıldığını, sonra böyle olup olmadığını âlimlerine sorunca, âlimleri bu hükmün Tevrat'ta da olduğunu ikrar ettiler. Resulullah'da Tevrat'taki hükmün Kur'an'a uygun olan şeklini karara bağlayarak zina edenlere recm cezasını uygulatmıştır diye ifade eder.¹²⁷

“Ey Peygamber! Biz sana da hak ve hakikatlerle dolu olan bu Kur'an-ı indirdik. Bu kitap, önceki ilahi kitapları tasdik eder ve onlardaki doğruları (tahrife uğrayan ve uğramayan hususları) belirler...” (Maide, 5/48). Mezkur ayetin tefsiri sadedinde müellif şu açıklamalara yer verir: “Değiştirilmekten korunmuş önceki kitapların hükümlerini takrir edip şahitlik etmesi, amel edilme vakti bitmiş, nesh olmuş olan hükümlerini açıklaması, geriye kalan âhkâmını temyiz edip onun üzerine koruyucu olması Kurân'ın sıfatıdır. Ehl-i kitap aralarında hüküm vermen için sana geldiklerinde Kur'an ile hükmet. Çünkü Kur'an ilahi kitapların baki kalan (hüküm/kanun) şeriatlerin tümüne şamildir. Sana gelen haktan (kitap/Kur'an) ayrılıp onların sevdiği, heva ve heveslerine uyma. Bu hitap geçmiş olan, o an mevcut olan ve (kıyamete kadar gelecek olan) insanların tümünerdir. Hz. Musa'dan Hz. İsa'ya kadar olan insanların tümünün şeriatı ve yolu Tevrat'tır. Hz. İsa'dan Hz. Muhammed'e kadar olan tüm insanların şeriatı ve yolu İncil'dir. Ve şuan mevcut

¹²⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 401.

¹²⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 402-403.

¹²⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 400-401.

olan insanlar! Sizde şeriatınız (ve yolunuz) Kur'an'dır. Ona iman edin ve onda olan ile amel edin. Şir'a ve şeriat kelimeleri suya götüren yol anlamında olup dine benzetildi. Din Allah'ın şeriatı olup emir ve yasaklarıdır. Yani oruç, namaz, hac, nikâh vb. ebedi hayata ulaşmaya vesile olan görev ve sorumluluklardır. Suyun fani hayata vesile olması gibidir. Minhac (Tevhit, Adalet, Dinin esasları) dindeki geniş, açık olan yoldur. Allah dileseydi âhkamında değişiklik ve neshin olmadığı bir tek din üzerinde, geçmiş ve gelecekte tüm ümmetleri bir tek ümmet yapabilirdi. Sünnetullah'a uygun olarak her asır ve devirde gerekli ve uygun olan şeriat ve âhkamlarla imtihan etmek için Allah'ın insanları tek bir ümmet yapmadığını belirten müfessirimiz bu durumda dünya ve ahiret hayatı için hayırlı olan şeylerde acele davranıp yarışılması gerektiğini belirtir.¹²⁸

Bu ayet Mecelle'de 39. külli kaide olarak "Ezmanın teğayyürü ile âhkamın teğayyürü inkâr olunamaz" şeklinde kalıplaşmıştır.¹²⁹

Bursevî Maide, 5/42-48. ayetlerin tefsirinde İsrailoğullarına gönderilen kitaplarla hüküm vermenin aslında Kur'an'la verilen hükmün kapsamının içinde olduğunu ve hüküm verirken esas alınması gereken kitabın Kur'an olduğuna da vurgu yapmıştır.¹³⁰

Ehl-i kitap, Hz. Peygamberi hâkim ve hakem olarak seçip seçmemekte serbest oldukları gibi, Hz. Peygamberde bunu kabul edip etmemekte serbest bırakılmıştır. Nitekim ayetin "*sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir*" mealindeki bölümü bunu ifade eder. "*Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma*" mealindeki 49. ayetin bu ayeti neshettiği ileri sürülmüşse de neshe gitmeden ayetlerin uzlaştırması mümkündür ve muhayyerlik devam etmektedir. Zira peygamber Ehl-i kitap arasında hüküm vermeyi tercih ederse şu yollardan biri ile de Allah'ın indirdiğine göre hüküm vermiş olur: a) Kur'an'la, b) Tevrat'ta bulunan ve neshedilmemiş olan ayetlerle, c) Evrensel adalet ilkeleriyle, d) Yahudilerin inancına göre.¹³¹

¹²⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 405-406.

¹²⁹ Mustafa Ahmed ez-Zerka, Çev: Servet Armağan, *İslam Hukuku1*, 2. bs. (İstanbul, Gün Dönümü Yayınları, 2006), 1: 105.

¹³⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 399-406.

¹³¹ Hayrettin Karaman v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3. bs. (Ankara, DİB Yayınları, 2007), 2: 276-277.

Bir Müslüman'la zimmî olan bir kimse, aralarındaki davayı Müslüman hâkime götürürlerse hâkimin davaya bakmak mecburiyetinde olduğuna dair icma vardır. Ehl-i kitabın kendi aralarındaki davalar hakkında ise fakihler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bazıları Müslüman hâkimin gayr-i müslimlerin davasına bakıp bakmamakta serbest olduğunu, bazıları da Müslüman hâkimin bu davalara bakmak mecburiyetinde olduğunu savunmuşlardır. Şafii'ye göre Müslümanların hâkimiyeti altında yaşayan Ehl-i kitap, davalarını Müslüman hâkime getirirlerse bu davaya bakmak Müslüman hâkimin üzerine farzdır. Ancak Müslümanlarla antlaşmalı olan Ehl-i kitabın davalarına bakmakta Müslüman hâkim serbesttir.¹³²

İslam, din ve vicdan özgürlüğüne önem verdiği için hiç kimseyi hak dini kabul etmeye zorlamadığı gibi gayr-i müslim tebayı da İslam hükümlerini uygulamaya mecbur etmemiştir. Onların kendilerine ait özel mahkemeler kurarak davalarını kendi dinlerinin hükümlerine göre çözmelerine müsaade etmiştir.¹³³

1.2.5. Tevrat Âhkamının Neshi

Tevrat'ta neshin mümkün olmadığına inanan ve bunu dillendiren Yahudiler aslında bu söylemleriyle İncil'in ve Kur'an-ı Kerim'in ilahi kitap olmadığına inanıyorlardı. Ayrıca Tevrat'ın nesh olunacak bir kitap olmadığını söylüyorlardı. *“Tevrat indirilmeden önce, Yakub'un kendisine haram kıldıkları dışındaki yiyeceklerin hepsi İsrailoğullarına helal idi. Ey peygamber! Onlara deki: “Eğer doğru söylüyorsanız Tevrat'ı getirin ve okuyun (neler haram kılınmış görelim) (Al-i İmran, 3/93). Bursevî, Allah Teala'nın Hz. Peygamber'e Yahudilerle, kitapları olan Tevrat'la (Tevrat'ın tahrife uğramayan hususları ile) mücadele etmesini istemiştir. İsrail'in (Yakub) kendisine haram kıldığı şeyler aynı zamanda İsrailoğullarına da haram olduğuna delalet eder. Bursevî, bu ayetin Yahudilerin zulüm ve haksızlık etmekten uzak oldukları konusundaki iddialarına reddiye olduğunu söyler. Ayrıca bu ayetin Yahudilerin neshin olmadığı, Hz. Peygamberin davasının (dinin) İbrahim'in (as) dinine aykırı olduğu hakkındaki iddialarına da reddiye olup onları susturmakta ve azarlamaktadır. Hz. Yakub hastalığından iyileşince çok sevdiği deve eti ve deve*

¹³² Karaman, v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 277.

¹³³ Karaman, v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 277.

sütünü yememeyi nezretmişti (kendine haram kılmıştı). Bunun dışındaki tüm yiyecekler İsrailoğullarına helal idi. Hz. Peygamberin şeriatında deve eti ve sütünün helal olmasının güya İbrahim peygamberin yoluna (dinine/şeriatına) aykırı olduğunu söyleyip Efendimizin risaletinin asılsız olduğunu ima ediyorlardı. Bunun üzerine Allah Peygamberimize onlarla onların kitaplarıyla yani Tevrat'la (Tevrat'ın tahrife uğramayan hususları) mücadele etmesini ister. Yahudilerin Tevrat'ı getirmeye cür'et etmemeleri, dönüp gerisin geriye çekilmeleri Efendimizin doğruluğuna ve Yahudilerin inkâr ettikleri neshin olduğuna açık seçik bir delil olduğunu beyan eder.¹³⁴

Yahudilerin itiraz ettikleri ikinci konu Müslümanların namazlarda yöneldiği kiblenin Beytü'l-Makdis'ten Mekke'deki Kâbe'ye doğru değiştirilmesidir. Müslümanların Kudüs'e doğru namaz kılmaları muhtemelen Yahudileri şımartıyordu. Halbuki İslam, eski ilahi dinlerdeki evrensel doğruları devam ettirmekle birlikte, hiçbir eski geleneğin taklidi olmayan yepyeni ve insanlık onuruna en uygun değerler getiren bir sistemdi. Yozlaştırılmış bir dinin mensupları olan Yahudileri taklit ediyor gibi görünmek her halde Hz. Peygamber'i rahatsız ediyordu. Kısacası Kâbe'nin kible yapılması hem dini hem de siyasi bakımdan büyük önem taşıyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı Resulullah Allah'a yalvarıyor, içinde doğup büyüdüğü, fakat zorla terk edilmek zorunda bırakıldığı kutsal Mekke'deki Kâbe'nin kible olmasını diliyordu.¹³⁵

Bursevî, Yahudilerin Beyti'l-Makdis'in üstün özelliklerini anlatıp Kâbe'den daha faziletli ve kible olmaya daha layık olduğunu ve bundan dolayı kibleyi değiştirmenin batıl olduğuna dair iddialarda bulduklarını zikreder. Akabinde “*Yeryüzünde yapılan gerçek anlamda ilk mabet Mekke'deki Kâbe'dir; burası kutlu bir yerdir ve bütün insanlık için hidayet vesilesidir*” (Al-i İmran, 3/96) mealindeki ayetin indirildiğini belirtir. Yahudilerin Beyti'l-Makdis'in Kâbe'den önce kurulduğunun iddialarının doğru olmadığını, Hz. Peygambere yeryüzünde kurulan ilk mabet hangisi diye sorulunca, Efendimizin ilk olarak Mescid-i Haram'ın

¹³⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 67-68.

¹³⁵ Karaman, v.dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1: 231.

kurulduğunu, 40 yıl sonra ise Beyti'l-Makdis'in kurulduğunu ifade eden rivayeti aktarır.¹³⁶

Bakara, 2/142-144. ayetlerin nüzul sebebi olarak İbn Abbas'tan rivayet edilir ki Hz. Peygamber (sav) Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman yüce Allah ona, namaz kılarken Beyti'l-Makdis'e yönelmesini emretmişti. Yahudiler buna çok sevinmişlerdi. Böylece Hz. Peygamber on altı ya da on yedi ay kadar namaz kılarken Beyti'l-Makdis'e yönelmişti. Ancak O Hz. İbrahim'in kiblesine yönelmeyi arzuluyordu. Bu yüzden gözlerini semaya dikip Allah'a dua ediyordu. Bunun üzerine yüce Allah *“Ey peygamber! Biz senin (nereye yöneleyim diye) yüzünü sık sık göğe çevirdiğini görüyoruz. Bunun içinde seni memnun olacağın bir kibleye çeviriyoruz. Artık bundan böyle namaz kılarken yüzlerinizi o tarafa çevirin”* ayetini inzal buyurdu. Yahudiler bu konuda şüpheye düşerek *“yönelmekte oldukları Kible'den onları çeviren nedir? dediler. O zaman yüce Allah: “Deki Kudüs de Kâbe de Allah'ındır. O dilediğini (inanç konusunda samimi olanları) doğru yön olan İbrahim'in kiblesine yöneltir”* ayetini indirdi.¹³⁷

Musa şeriatının ve sonraki peygamberlerin kiblesi olan Kudüs'ün neshedilip kiblenin Kâbe oluşu üzerine Yahudiler bunu fırsat bilerek *“Muhammed, ashabına her gün başka bir şey emrediyor, yapın dediği bir şeye bir müddet sonra yapmayın diyor”* şeklinde yaygara koparmaya çalışınca Allah *“Biz daha iyisini veya benzerini getirmediğçe bir ayeti neshetmez veya unutturmayız”* (Bakara, 2/106) ayetini inzal etmiştir. Burada söz konusu olan nesh Kur'an'ın kendi bünyesinde değil aksine geçmiş şeriatların ve onlara sembol olan Kudüs'e yönelmenin neshedilmesi, bunun yerine de Kâbe'ye yönelmenin emredilmesidir. Yani söz konusu olan ayette geçen *“ayet”* kelimesinden maksad geçmiş şeriatler ve onlara sembol olan Kudüs'e yönelmedir. Kaldı ki, Kur'an'ın hiçbir yerinde *“ayet”* kelimesi müfret olarak kullanıldığında Kur'an ayeti kastedilmiş değildir. Kur'an ayetleri için hep *“Ayat: Ayetler”* şeklinde kullanılmıştır.¹³⁸

Bursevî, kiblenin değiştirilmesi ile Yahudiler Peygamberimizin nübüvvetine itiraz edip Beyt-i Makdis'in Kâbe'den önce inşa edildiğini, buranın mahşer yeri

¹³⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 70.

¹³⁷ Abdulfettah el-Kadi, *Esbâb-ı Nüzûl*, Çev: Salih Akdemir, (Ankara, Fecr Yayınları, 2013), 36.

¹³⁸ M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, (İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1991), 101-103.

olduğunu, peygamberlerin kıblesi ve hicret yurdu olduğunu, Beytü'l-Makdis'in iki âlemde de mübarek kılındığını ve bütün bunlardan dolayı kiblenin değiştirilmesinin batıl olduğunu, Beytü'l-Makdis'in Kâbe'den daha faziletli olduğunu dolayısıyla kible olmaya daha layık olduğunu iddia etmeye başladılar diye ifade eder.¹³⁹ Oysa onların kitaplarında Hz. Peygamberin iki kibleye yönelip namaz kılacağı yani ilkin Beytü'l-Makdis'e sonra Kabe'ye doğru namaz kılacağı yazılı olduğundan bunun hak olduğunu bildiklerini ifade eden¹⁴⁰ Bursevî, Allah haram beldenin göstergesi olan Kabe'yi ibadet için kible tayin etti der. Allah arşın altına Beytü'l-Ma'mur'u yaptı ve meleklerle onu tavaf etmelerini emretti. Beytü'l-Ma'mur'un hizasında bulunan Kâbe'nin de yeryüzündeki melekler tarafından yapıldığını ifade eder ve ibn Abbas'tan beytin ilk defa Hz. Âdem tarafından yapıldığını, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile kaybolan beytin yerinin Cebrail tarafından gösterilmesi ile yeniden inşa edildiğini de zikreder ayrıca beytin şeref ve fazileti hakkında da açıklamalarda bulunur.¹⁴¹

Âdem (as) ile başlayan insanlık tarihi, mütemadiyen vahye muhatap olmuştur. İnsanlığın keyfiyet ve kemiyetçe çoğalması sonucunda toplum olarak varlık gösterince insanlığın ihtiyaç çetelesi de sürekli değişkenlik arzemiştir. Bu durum insanlığın yeni sorumluluk ve kanunlarla karşı karşıya kalmasını gerektirmiştir. Zaman ilerledikçe insanlığın bilgi donanımını artırmak, hayat şartlarını kolaylaştırmak, zaman ve zemine göre yeni sorumluluklar yüklemek için Allah yeni risalet ve şeriatlerle tezyin edip gönderdiği kutlu elçilerle insanlığa ihsanda bulunmuştur.

Her yeni gelen elçi kendinden önceki elçinin şeriatından kimi kanunları kaldırmış, bazı haramlar helal olmuş, bazı helaller haram olmuştur. Ancak İslam olarak isimlendirilen tüm peygamberlerin dinlerinin özü birdir ve bu öz hiç değişmemiştir. Uygulamadaki bazı değişikliklerin dışında onlar aynı ve bir olan bu özü insanlığa tebliğ etmişlerdir. Allah, miadı dolan şeriat ve kitapların yerine yenisini göndererek bir önceki şeriat ve kitabı neshederek onları hükümsüz kılmış, insanları yeni şeriat ve kitapla sorumlu tutmuştur. Musa'nın şeriatı ve kitabı kendinden önceki

¹³⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 70.

¹⁴⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 254.

¹⁴¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 70.

şeriat ve kitapları (sahifeleri) neshettiği gibi İsa'nın şeriat ve kitabı da Musa'nın şeriat ve kitabını neshetmiştir. Hz. Peygamberin şeriat ve kitabı Kur'an-ı Kerim'de İsa'nın ve önceki tüm şeriat ve kitapları neshederek insanlığa yepyeni, ulvi ve genel bir sorumluluk getirmiştir.



2. BÖLÜM

RÛHU'L-BEYÂN'DA YAHUDİLERİN VE HİRİSTİYANLARIN ÖZELLİKLERİNİ BİLDİREN VE ONLARI ELEŞTİREN AYETLERE DAİR YORUMLAR

2.1. YAHUDİLER VE HİRİSTİYANLARLA İLGİLİ MÜŞTEREK NİTELEMELER VE ELEŞTİRİLERİN YER ALDIĞI AYETLERİN TEFSİRİ

2.1.1. İnanç ve Pratikle İlgili Müşterek Eleştirilen Yönleri

2.1.1.1. Allah İnançları

Tüm ümmetlere gönderilen peygamberler gibi İsrailoğullarına gönderilen peygamberler de İsrailoğullarını Allah'ın birliğine inanmaya, ona hiçbir şeyi ortak koşmamaya ve Sırat-ı müstakim üzerinde yaşamaya davet etmişlerdi. Tevhid inancına uygun bir hayat sürmeyi terk eden Ehl-i kitab'ı da kafirler kavramı içinde ifade eden müfessirimiz, Beyyine, 98/1. ayetin tefsirinde kategorik olarak kâfirlerin iki gruba ayrıldığını ve bunların Ehl-i kitab ve Müşrikler olup Ehl-i kitab'ın da Yahudi ve Hıristiyan fırkalardan oluştuğunu ifade ederek “Keferu” kelimesinin mücmel bir kelime olup “*min ehlil kitabi vel müşrikin*” ifadesiyle tebyin edildiğini belirtir.¹⁴²

Ehl-i kitab'tan “*Yahudiler, Üzeyir Allah'ın oğludur, Hıristiyanlar'da Mesih Allah'ın oğludur dediler*” (Tevbe, 9/30) diye her iki grubun eleştirildiği ayetin tefsirinde Bursevî Buhtunnasr'ın Yahudi âlimlerini öldürdüğünü ve Tevrat'ı yaktığını belirttikten sonra Allah'ın Tevrat'ı tecdid göreviyle Üzeyir'i görevlendirdiğini söyler. Üzeyir bunu yapınca Yahudiler “Allah Tevrat'ı kimsenin kalbine atmaz, ancak oğlunun kalbine atar” diye iddia ettiklerini ve Mutekaddimun Yahudilerin buna binaen “Üzeyir Allah'ın oğludur” dediklerini zikreder. Aynı şekilde Hıristiyanlarda “babasız bir evladın olması mümkün değil, kör ve kötürüm, alaca ve

¹⁴² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10: 497.

cüzamlıyı iyileştirme, ölüleri ihya etme ancak bir ilahın yapacağı bir şeydir öyleyse Mesih Allah'ın oğludur” diye iddiada bulundular. Müfessirimiz bu söylenenlerin kuru (boş) bir laf olduğunu, bunun bu konuda bir delil ve burhan olamayacağını belirtir. Onların bu sözleri kendilerinden önce “Lat ve Uzza Allah'ın kızlarıdır” diyen müşriklerin sözlerine benzeyen boş asılsız sözlerdir. Tevbe, 9/31. ayette ise Yahudilerin hahamlarını, Hıristiyanların da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i Allah'ın yanı sıra rabler edindikleri belirtilir. Bursevî burada teşbih-i belîğ olduğunu, onların ibadet ve taatte haham ve rahiplerine itaat ettiklerini; haham ve rahiplerinde Allah'ın helal ettiğini haram ettikleri, haram ettiğini de helal ettiklerini, onlarında bunları öyle kabul edip inandıklarını belirtir ve hadiste helali haram etmek, haramı helal etmek gibidir diyerek konuyu izah eder.¹⁴³ Bursevî, Nisa, 4/48. ayetinde şirkin üç boyutunu açıklar sonra mağfirete ermenin iman ve tövbe ile mümkün olduğunu ve cennete ancak Allah'a şirk koşmayanların gireceğini ifade eder. “*Allah kendisine ortak koşulmasını affetmez, dilediği kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlar*” ayetiyle Allah'a şirk koşanların Allah'a iftira atanlar olduklarını ve şirkten daha büyük bir günah olmadığını, böylelerinin büyük günah işlemiş olduklarını ifade eden müfessirimiz, şirkin vehametini şöyle ifade eder: “varlığı hiçbir günahla kıyaslanamayacak derecede bir günahdır.”¹⁴⁴

Bursevî, Beyyine, 98/6. ayetin tefsirinde kitaplarında peygamberimizin ve risaletinin hak olduğunu gösteren onca delile rağmen inatlarından vazgeçmeyip eski dinleri üzerinde kalan Ehl-i kitab'ın ve müşriklerin azap yurdu olan cehennemde ebedi olarak kalacaklarını ifade eder.¹⁴⁵

Taberî ise Allah ve peygamberinin nübüvvetini inkâr eden Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerin tümünün cehennem ateşinde ebedi kalacaklarını cehennemde ölüp yok olmayacaklarını, ordan çıkmayacaklarını ve onların yaratıkların en kötü ve şerlileri olduğunu belirtir.¹⁴⁶

¹⁴³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 435-436.

¹⁴⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 223-224.

¹⁴⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10: 500.

¹⁴⁶ Ebu Ca'fer Muhammed b. Yezid el-Âmüli et-Taberî el-Bağdadi, *Tefsirüt- Taberî (Camiu'l-beyân an Te'vilil-Âyil-Kur'an)*, Thk: Beşşar Avvad Ma'ruf, İ'sam el-Horostani, (Beyrut, Müessesetür-Risale, 1994), 7: 552.

2.1.1.2. İlahi Kitaplara Karşı Tutumları

Kur'an-ı Kerim'de “kendilerine kitap verdiklerimiz” (Bakara, 2/121, 146; En'am, 6/20, 89, 114; Ra'd, 13/36; Kasas, 28/52; Ankebut, 29/47); “kendilerine kitaptan bir pay verilenler” (Al-i İmran, 3/23; Nisa, 4/44, 51); “kendilerine kitap verilenler” (Bakara, 2/101, 144, 145; Al-i İmran, 3/19, 20, 100, 186, 187; Nisa, 4/47, 131; Maide, 5/5. ayette iki defa, 57; Tevbe, 2/29; Hadid, 57/16; Müddessir, 74/31. ayette iki defa; Beyyine, 98/4) diye zikredilen Yahudi ve Hıristiyanlar, daha birçok ayette de Ehl-i kitap diye isimlendirilmektedirler. Ehl-i Kitab'a o kadar çok peygamberlerin gönderilmesinin hikmetlerinden biri de onca uyarıcıya rağmen her daim doğru yoldan sapmaları, kendilerine verilen kitap ve şeriatlere uymamanın fitratlarına yerleşmiş bir huy olmasından kaynaklandığını, diğer ilahi kitaplara ve Kur'an-ı Kerim'e inanmadıklarını ve ilahi kitaplara uygun davranmadıklarını Kur'an-ı Kerim bize bildirmiştir.

Maide, 5/66. ayetinde “ve yine onlar, Tevrat ve İncil'in ve Rableri tarafından kendilerine indirilen Kur'an'ın hükümlerine uysalardı, dört bir yandan nimetlere boğulurlardı. Gerçi onlardan arta yolda olan, aşırılıklardan ve günahlardan uzak duran bir topluluk vardır. Fakat çoğunun yaptığı şeyler pek çirkindir” buyrulmuştur. Müfessirimiz, “Ehl-i kitap peygamberimizi tasdik etselerdi, Allah'a verdikleri ahitlerine sadık kalsalardı, namaz kılmak gibi âhkam ve hukukunu ikame etselerdi semanın ve yeryüzünün tüm bereketleri onların üzerine yağdırılacaktı” yorumunu yaptıktan sonra burada bir uyarının olduğunu ve yaşadıkları fakirlik, darlık, sıkıntı ve üzüntünün işledikleri günah ve suçlardan kaynaklandığını ifade eder.¹⁴⁷

Kurtubi, “Tevrat, İncil ve Rableri tarafından kendilerine indirilen” ifadesinin tefsirinde “Kur'an-ı Kerim veya peygamberlerine indirilen kitaplara iman edip tasdik etselerdi, Allah'tan korkup ona şirk koştuktan ve isyanlardan sakınsalardı, onların günahlarını örterdik. Tevrat ve İncil'i ikame edip, onunla amel etselerdi, kitabları tahrif etmeselerdi, rızıkları genişletilir, dünyanın kapıları onlara açılır, yağmur ve nebatat fazla verilirdi ancak onlar kıtlık yaşadılar” yorumunu İbn Abbas'tan

¹⁴⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 422.

naklettikten sonra “ancak onlar peygamberleri yalanladılar, kitapları tahrif ettiler, haram mal yediler, kötü ameller işlediler” ilavesinde bulunur.¹⁴⁸

Bursevî, Maide, 5/65. ayette Ehl-i kitabın ancak Müslüman olmalarıyla cennete girebileceklerini belirttikten sonra Maide, 5/66. ayette ise “Ehl-i kitab Tevrat ve İncil’de bulunan âhkamları amel edip, peygamberimizi tasdik etselerdi; günah ve cinayetleri yüzünden içinde buldukları darlık, fakirlik ve yoksulluktan kurtularak rızıkları genişleyecek; yeryüzü ve gökyüzünün bereketi üzerlerine yağacaktı” yorumunu yapar. Aşırılıklardan ve günahlardan uzak duran bir topluluğun Abdullah b. Selam gibi Yahudilerden iman edenler ile Hıristiyanlardan iman eden kırk sekiz kişinin olduğunu belirtir. Onların haktan yüz çevirip onu tahrif etmeleri, büyükmeleri ve inatlarından dolayı çok kötü amellerde bulduklarını belirttiği ayetin yorumunda ise takva ile dünya ve ahirete ait işlerin istikamet üzere olması rızığın genişlemesine sebep olduğunu aktardığı kıssalarla da ifade eder.¹⁴⁹

Müfessirimiz “Ben-i İsrail Firavun ve ordusunun boğulmasından sonra emin bir şekilde şehre girdiklerinde onların ne bir kitabı ne de şeriatları vardı. Sonrasında Allah Musa’ya (as) Tevrat’ı vaad edip indirdiği zaman Musa Allah’la mikat mevkiine gidip onlara “Harun’u yerime vekil bırakıyorum” dedi.” ifadelerini zikrettikten sonra onların Musa’dan sonra Samiri’ye uyup buzağıya taptıklarını ifade eden rivayetleri serdedir.¹⁵⁰

Beni İsrail’in Hz Musa ile olan o şüpheli ve ihtilafli diyaloglarını (Bakara, 2/40-150, A’raf, 7/100-188) Kur’an’ın birçok ayetlerinde müşahade etmekteyiz.

“Andolsun ki, Biz Musa’ya da kitap vermiştik. Fakat (senin kavmin gibi) onlarda, bu kitap hakkında bir takım görüş ayrılıklarına düşmüşlerdi. Eğer Rabbinin (günahkarların cezasını belli bir süre ertelenmesi konusunda) önceden verilmiş bir sözü olmasaydı, aralarında hemen hükmedilir, onlar da yok olup giderlerdi. Gerçekten Yahudiler Musa’ya verilen kitap hakkında büyük bir şüphe içindedirler. (senin kavminde Kur’an hakkında aynı şekilde şüphe içindedir, o halde üzülme” (Hud, 11/110). Mezkur ayette “Hz. Musa’ya (as) verilen ve Yahudilerin ihtilafa

¹⁴⁸ Muhammed b. Ahmed b. Ebi bekr el-Kurtubi, *el-Cami’ li Ahkamil-Kur’an*, Ed: Abdullah b. Abdan el- Hasan et- Tûrki, (Beyrut, Müessetür-Risale, 2006), 8: 87-88.

¹⁴⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 422.

¹⁵⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 130-131.

düştükleri Tevrat şeriat ve âhkam içermesi bakımından ilk kitaptır” diyen müfessirimiz önceden indirilen sahifelere mutlak manada kitap denilmesinin mecazen olduğunu, Ehl-i kitaptan Tevrat’a ve Tevrat’ın Allah’ın indinden olduğuna bir kısmı inanırken, bir kısmının inkârcı davrandıklarını ve bu ifadelerin Hz. Peygambere teselli verme babından olduğunu, Ben-i İsrail’in Hz. Musa’yı yalanladıkları gibi onunda onu yalanlayan kavmi hakkında sabretmesi için teselli babından irad edildiğini ifade eder.¹⁵¹

Ehl-i kitab’ın ilahi kitapların ve resullerin bir kısmına inanıp, bir kısmına inanmadıklarını “*Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, ona indirdiği kitaba ve bundan önce indirdiği kitaplara inanın. Kim Allah’a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine ve Ahiret Gününe inanmazsa, o büsbütün sapıtmuş olur*” (Nisa, 4/136) diye belirten bu ilahi hitab Ehl-i kitabı konu edinmektedir. Çünkü onlar kitap ve peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkar ediyorlardı. Zemahşeri, Abdullah b. Selam ve arkadaşlarının Resulullah’a gelip ya Resulullah “Biz Sana, Kitabına, Musa’ya, Tevrat’a ve Üzeyir’e inanıyor, bunun dışındakileri inkâr ediyoruz” dediler. Bunun üzerine peygamberimiz onlara “Allah’a, resulü Muhammed’e, kitabı Kur’an’a ve ondan önceki indirilmiş bütün kitaplara iman edin” diye buyurduğunu, onlar ise “hayır böyle yapmayız” demeleri üzerine bu ayetin indirildiğini ve hepsine inanmanın gerekliliğini ifade eder.¹⁵²

Dahhak bu ayetin Ehl-i kitab’a işaret ettiğini ve Ehl-i kitab’tan Tevrat ve İncil’de Allah’ın misak aldığını ve onların nefislerini buna şahit tuttuğunu ve bu misakın Hz. Muhammed’e inanmak olduğunu belirtir. Allah Hz. Peygamber’i gönderdiğinde Ehl-i kitab’tan bir kısmının verilen misaka sadık kalıp iman ettiğini, bir kısmının ise küfürde ayak direttiğini belirtir.¹⁵³

Bursevî, bu ayette hitab bütün Müslümanlardır dolayısıyla bütün ilahi kitaplara ve peygamberlere iman etmek, bu imanda karar kılıp bu hal üzere devam etmek gerektiğini ifade eder, Bursevî, bir rivayete göre hitap münafıklara olup inanmadıkları halde inandıklarını söyleyenler sadece dille değil, ihlasla ve kalpten olan bir imanla inanmaları gerektiğini belirttikten sonra bir diğer rivayette hitabın

¹⁵¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 4: 205-206.

¹⁵² Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *Tefsiru’l-Keşşâf*, Ed: Halil Hasan Şeyhan, (Beirut, Dâru’l-Ma’rife, 2009), 265.

¹⁵³ AbdulkadirMahmud el-Bekkar, *Tefsiru Dehhâk*, 1. bs. (Kahire, Daru’s-Selam, 1999), 312.

Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlara yönelik olduğunu ifade eder ve Abdullah b. Selam ve arkadaşlarının Resulullah'a "Sana ve kitabına, Musa, Tevrat'a ve Üzeyir'e iman eder diğerlerini inkâr ederiz" dediklerinde bu ayetin nazil olduğunu, öyleyse iman ilahi kitap ve resullerin tümüne şamil bir olgu olup bir kısmına olan iman iman değildir şeklinde açıklamalarda bulunur.¹⁵⁴ Bakara, 2/85. ayetindeki "...*(söyleyin) siz kitabın bir kısmına inanıyor bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanların cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise, onlar çok şiddetli bir azaba uğratılacaklardır. Bilin ki Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.*" ifadelerden hareketle Bursevî kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmenin küfür olduğunu ifade eder.¹⁵⁵

Fıtrat üzere yaratılan insanlar onlara verilen cüz'i akli kullanma çağına gelince şeytanın veya nefsinin emirlerine uyup Allah'ı unutmanın yanında şeytan veya nefsinin kendine ilah (Tanrı/Put) edinebilmektedir. Şeytan'a ya da heva ve hevesine uyarak doğru yoldan sapan insanlar şeytanı, nefsinin veya başka varlıkları kendine ilah edinerek dünya hayatında olması gereken tevhidi hayatın dosdoğru yolu olan sırat-ı müstakimden saparak müşrik olmuşlardır ve bu günahın affı ahirette yoktur. Allah kullarını başıboş bırakmayıp onları şirk bataklığından kurtarmak için kutlu elçilerle beraber kitaplar göndermiştir. Kullarına doğru yolu bulmalarının ve bu yol üzerinde karar kılıp tevhidi bir hayat yaşamalarının kesintisiz fırsatlarını sunmuştur. Ehl-i kitap'a gönderilen peygamberler ve onlara verilen bu kutsal kitaplar onları bu dosdoğru yol olan tevhit yoluna getirebilmek, onları şirk ve sapıklıktan kurtarmak için gönderilmişlerdir. Fakat onlar atalarından kalma kötü huy ve alışkanlıkları gereği bu kutlu elçileri yalanlamış, kitapları tahrif etmekten sakınmamışlardır. Ahir zaman peygamberi Hz. Muhammed ve kitabı Kur'an-ı Kerim hakkında vermiş oldukları misak gereği ona tabi olup hidayet yolunu tutmaları gerektiği halde kötü huy ve alışkanlıklarından dolayı şüphe yoluna girerek inkâr, isyan ve küfrü tercih etmişlerdir.

¹⁵⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 307-308.

¹⁵⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 177.

2.1.1.3. Hz. Muhammed'e Karşı Tutumları

Ehl-i kitap ve Müslümanlar aynı ilahi geleneğin temsilcileri olup tek tanrıya inanıyorlardı. Ehl-i kitap olan Yahudiler, Arapların üzerinde belirgin etkiye sahiptiler. Hz. Peygamberin Yahudilerle ilişkisi hicretten sonra başlamıştır. Son peygamber olarak Hz. Muhammed'in gönderilmesi, Yahudileri tam anlamıyla şaşkına çevirmiştir. Çünkü o güne kadar Medine Yahudileri; komşuları olan Arapları yakında çıkacak bir Mesih'le tehdit ediyor, onlarla asıl, Mesih'in gelmesinden sonra hesaplaşacaklarını, geliş vakti iyice yaklaşan bu kurtarıcı sayesinde kendilerine boyun eğmeyenlerin el ve ayaklarını keseceklerini ilan ediyorlardı. Yahudilerin nebilik kurumunu Yahudilere özgü bir müessese olarak gördükleri ifade edilir. Beklenen Mesih'in Yahudilerden değil de Araplardan çıkması üzerine, o zamana kadar söylediklerini bir çırpıda inkâr eden Yahudiler, son peygambere inanmadıkları gibi kendi cemaatlerinden ya da başka gruplardan Hz. Peygambere inanacak kimseleri de bilerek yanlış bilgilendirmişlerdi. Mesela Yahudiler, Mekkeli müşrikleri, Hz. Muhammed hakkında kitaplarında hiçbir bilginin bulunmadığı şeklinde yanlış bilgilendirmiş, Hz. Muhammed'in bir yalancı olduğunu söyleyerek peygamberliği konusunda bir gerçeklik görseler, herkesten önce kendilerinin iman edeceklerini yeminle destekleyerek, onları ikna etmeye çalışmışlardı. Yahudiler beklenen kurtarıcının kedilerinden çıkmamasından dolayı Hz. Muhammed'e cephe almış, haset ve kıskançlıkla şiddetli bir muhalefet yürütmüşlerdi. Son peygamberin Yahudilerden değil de Araplardan çıkması, onların Hz. Muhammed'i kabul etmemelerinin önündeki en büyük psikolojik engeldi.¹⁵⁶

“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler” (Bakara, 2/146). Hz. Peygamberin yüce vasıflarının kitaplarında yazılı olmasından dolayı Ehl-i kitabın Onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıklarını ifade eden Bursevî,¹⁵⁷ *“Kendilerine kitap verdiklerimiz öz evlatlarını tanır gibi tanırırlar”* (En'am, 6/20). ayetinin yorumunda şunları aktarır: “Hz. Ömer (r.a), Abdullah b. Selam (r.a)'a: “Allah Hz. Peygambere bu ayeti indirdi. Siz onu nasıl tanıyordunuz”? diye sordu.

¹⁵⁶ Nuh Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet*, 2. bs. (İstanbul, İz Yayınları, 2016), 21-28. , Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 181.

¹⁵⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 254.

Abdullah b. Selam (r.a) : “Ya Ömer O’nu (Hz. Peygamberi) ilk aranızda gördüğümde öz oğlum gibi onu tanıdım. Hatta onu öz oğlumdan daha iyi tanıdım. Çünkü kadınların ne yaptığını bilemem ve ben şehâdet ederim ki O Allah’tan (gelen) bir hakır”. Hz. Ömer’de “Ey İbn-i Selam Allah seni muvaffak etsin,” dedi.”¹⁵⁸ Akabinde Ehl-i kitap ve müşrikler, kendilerini kandırarak imanın bütün gerektirdiklerine sırt çevirdiler. Allah’ın tüm insanları üzerine yarattığı fitratlarını (özlerini) kaybettiler. Bu durum kalplerine işlendikten dolayı akliselim ve fitratlarını kaybetmeleriyle imanları yok oldu” şeklinde açıklamalarda bulunan¹⁵⁹ Bursevî, Hakka karşı büyüklenip inatlaşan Ehl-i kitab, Hz Peygamberin hak peygamber, Kâbe’nin hak kible olduğunu bildikleri halde hakkı ortaya çıkarmayıp örtbas ederek gizlemişlerdir yorumunu yapar.¹⁶⁰

Bursevî, Kureyş’in Resulullah’a gelerek “ Ey Muhammed, senin hakkında Yahudi ve Hıristiyanlar’a sorduk onlar senin sıfatın ve hakkında bir bilginin yanlarında bulunmadığını iddia ettiler. Sana şahitlik edecek birini bize göster” demeleri üzerine Allah’ın “*Ey Peygamber! (peygamberliğine şahit isteyenlere) deki: “Söyleyin en büyük ve en güvenilir şahit kimdir? Deki: “Aramızda en büyük şahit Allah’tır, iyi bilin ki bu Kur’an bana, sizi ve sizden sonra ulaşacağı kimseleri uyarmam için vahyedildi. Siz Allah’la birlikte başka tanrıların bulunduğu şahitlik eder, kesin olarak böyle bir şey söyleyebilirmisiniz? Deki :”Ben böyle bir tanıklıkta bulunamam, böyle bir şey asla söyleyemem” deki “Gerçek tanrı yalnızca O’dur ve ben sizin ona ortak koştuğunuz putlardan uzağım” (En’am, 6/19) ayetini indirdiğini ve Allah’ın onlara şehâdet yönünden en büyük şahidin kim olduğunu peygamberine söylemesini emrettiğini ifade eder. Şehadet yönünden Allah’ın şehadetinin mâhlukun şehadetinden büyük olduğunu, Allah’ın ilminin eşyanın tüm hakikatını kuşattığını, mâhlukun ilminin böyle olmadığını belirten müellif¹⁶¹ Ehl-i kitab’ın Tevrat ve İncil’de Allah’ın onlardan aldığı misaka (ahit/söz) bağlı kalmayarak küfre girdiklerini söyler.¹⁶²*

¹⁵⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3: 19.

¹⁵⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3: 19.

¹⁶⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 255.

¹⁶¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3: 19.

¹⁶² Bekkar, *Tefsiru Dehhâk*, 312.

Hulasa Ehl-i kitap, beklenti içinde oldukları peygamberin kendilerinden olmayışına haset etmiş, ırkçı tabiatlarından dolayı hakkı gizlemiş, yalan ve iftiralarla Allah'ın bütün peygamberlere iman etme emrine isyan etmişlerdir.

2.1.1.4. Din Adamlarının Tutumları ve Onlara Gösterilen İtaat

Ehl-i kitap din âlimleri dinlerini yozlaştırmaları ve dindaşlarını doğru yoldan saptırmalarıyla da Kur'an ayetlerine konu olmuşlardır. “*Yahudiler hahamlarını, Hıristiyanlar da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i Allah'ın yanı sıra rab edindiler...*” (Tevbe, 9/31) diye ifade edildikleri bu ayetin tefsirinde Begavî, haham ve rahiplerin rabler edinilmesinin mutlak olarak ibadet edilen manasında rab edinmeleri değil de, Allah'a isyan konusunda onların helal kıldıklarının helal, haram kıldıklarının da haram kabul edilmeleri olduğunu ifade ederek Adiy b. Hatim'in rivayetini nakleder: “Resulullah'a geldim, boynumda altından bir haç vardı. Bana dedi ki: “Ey Adiy! Boynundaki putu çıkar, at” bende çıkardım ve attım. “Allah'ın yanı sıra rabler edindiler” ayetini bitirince ona dedim ki: “Biz onlara ibadet etmiyorduk.” Resulullah dedi: “Allah'ın helal kıldığını haram ettiklerinde sizde haram kabul ediyordunuz. Allah'ın haram kıldığını helal ettiklerinde sizde helal kabul ediyordunuz, değil mi? Evet dedim. “Bu onlara ibadet etmenizdir,” dedi. Akabinde Begavî Abdullah b. Mübarek'in “dini değiştirenler mi? Ancak melikler, ahbarlar ve ruhbanlardır onlar” sözünü de nakleder.¹⁶³

Zad'ül-Mesir'de İbnu'l-Cevzi bu ayetle ilgili şu rivayeti aktarır: Resulullah'a soruldu: O da dedi ki: Ehl-i kitap Hahamlara ve Ruhbanlara ibadet etmiyorlardı. Fakat onların helal ettiklerini Ehl-i kitap helal, onların haram ettiklerini de haram kabul ediyorlardı. Bu demek olur ki Ehl-i kitap Hahamları ve Ruhbanları rabler edinmiş gibi oldular. Her ne kadar Ehl-i kitap, Hahamları ve Ruhbanları rabler edinmedik deselerde...¹⁶⁴

¹⁶³ Ebi Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud el-Bağavi, *Tefsiru'l-Beğâvi (Meâlimu't-Tenzil)*, 1. bs. (Beyrut, Dar İbni Hazm, 2002), 553.

¹⁶⁴ Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, el-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, (Beyrut, Dar İbni Hazm, 2002), 578.

“Allah’ın yanı sıra rabler edindiler” ifadesinde teşbih-i belîğın olduğunu ve manasının âlimlere itaat etmek olduğunu belirten müfessirimiz şu yorumu yapar: Kölenin efendilerine (Rablerine) itaatı gibi ibadette onların emirlerine uydular. Onlar Allah’ın helal ettiğini haram ettiler, haram ettiğini de helal ettiler. Ve hadisi şerifte helali haram etmek, haramı helal etmek gibidir. Helali haram etmenin cezası, haramı helal etmenin cezası gibidir. Bu ise apaçık küfürdür. Bunun örneği sütün haram olduğuna inanmak, içkinin helal olduğuna inanmak gibidir. Ve kim koyun etinin haram olduğuna inanırsa, domuz etinin helal olduğuna inanmış gibi olur”¹⁶⁵

“...hahamların ve rahiplerin birçoğu halkın mallarını haksız yere yiyiyorlar ve insanları Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar” (Tevbe, 9/34) şeklinde tanıtılan bu ayetin tefsirinde Ehl-i kitap ulemasının şeriatın âhkamını değiştirerek, hükümleri kolaylaştırdıklarını, hükümlerde esneklik yaptıklarını ve bütün bu yaptıkları tahriflere karşılık olarak dindaşlarından rüşvet aldıklarını belirten müfessirimiz, Ehl-i kitap uleması bunu yaparlarken Allah’ın ayetlerini açıklamak konusunda maharetli ve yetenekli olduklarına dair izlenim vererek dindaşlarını inandırmaya çalıştıklarını belirtir. Daha sonra sözü kendi zamanındaki kadılara getirir ve Hâkimlerin hükmü, isteyen keyfine göre vermelerinin asıl nedeninin böyle bir istekte bulunan kimsenin mallarına göz dikmelerinden kaynaklandığını ifade eder.¹⁶⁶

Yahudi ve Hıristiyan din adamlarından birçoğu dini istismar etmek suretiyle güç elde etmiş ve elde ettikleri bu güçle insanları Allah’ın çağırması olduğu dosdoğru yoldan alıkoymuşlardır. Ehl-i kitap âlimleri din üzerinden çıkar sağlayarak elde ettikleri bu gücü verdikleri hükümlerde rüşvet almaları, ilahi kitapta değişiklik yapmaları ve tahrif edilmiş kitap nüshalarını satmaları şeklinde elde etmişlerdir. Allah katında duâların kabulünde kendilerinin aracı olduğu izlenimini vererek bağış almaları, günah çıkarma karşılığında gelir elde etmeleri ve daha birçok dolambaçlı yollarla kendileri için mali kaynaklar oluşturarak bu gücü ve dünya malını elde etmiş bu şekilde insanların hidayetini engel olmuşlardır.¹⁶⁷

“Keşke dindarları ve din bilginleri, onların çirkin sözler söylemelerine, haram yemelerine engel olmaya çalışsalar! Bunu yapmamaları ne kötü bir şey!”

¹⁶⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 436.

¹⁶⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 438.

¹⁶⁷ Karaman, v.dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 762.

(Maide, 5/63). Kötülüğe engel olma konusunda *Zadü'l-Mesir*'de İbn Abbas'tan şöyle nakledilir: Kur'an'da şiddetle azarlayan bir başka ayet yoktur. Bu azar, emr-i bil-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker'in terk edilmesinin sonucudur. Çünkü Allah bu ayetlerde kötülüğü işleyen ve kötülüğe engel olmayı terk edenleri, günah konusunda cem' ederek bir araya getirdiğini belirtir.¹⁶⁸

Bursevî, yukardaki ayetten hareketle, Ehl-i kitap âlimlerinin, halkın çirkin sözler söylemelerine, haram yemelerine ve günahları alenen işlemelerine engel olma hususunda gevşek davranmamaları gerektiğini ve böyle davranmanın hafife alınamayacak kadar büyük bir günah olduğunu ifade eder.¹⁶⁹

Ehl-i kitap âlimlerinin Allah'ın kitabını tahrif etmeleri, Allah'ın ayetlerini ucuz dünya menfaatine satmaları, menfaatlerine ve rüşvet veren kimsenin keyfine göre Allah'ın ayetlerini eğip bükmeleri, ne derece karaktersiz olduklarını, dini dünyaya değiştirdiklerini göstermektedir. Din konusunda güvenilmeyen Ehl-i kitap âlimleri Allah'a, elçilerine ve dindaşlarına karşı en çirkin bir şekilde saygısızlık etmişlerdir.

2.1.1.5. Haram Yemeleri ve Haksız Davranışları

Ehl-i kitap uleması insanların, Allah'ı tek ilah kabul edip, istikamet üzere bir hayat yaşamalarına kendi menfaatleri için engel olunca, ibadette olduğu gibi kanun koymada da kendi heva ve heveslerine göre kimi helalleri haram, kimi haramları da helal haline getirerek Allah'a şirk koşup tevhit inancından ve doğru yoldan sapmışlardır.

“Ey iman edenler! Şunu iyi bilin ki, bu hahamların ve rahiplerin birçoğu halkın mallarını haksız yere yiyiyorlar ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar...” (Tevbe, 9/34-35) ayetinde ifade edildiği üzere Ehl-i kitap uleması şeriati ve âhkamını değiştirmeleri, kolaylaştırmaları, hafife almalarıyla insanlara dinde uzman olduklarını izlenimini de vererek bunun karşılığında rüşvet alarak Allah'ın ayetlerinde te'vil yoluna giriyorlar ve Allah'ın muradının ne olduğunu en iyi

¹⁶⁸ Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, 395.

¹⁶⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 419.

kendilerinin bildiğini insanlara kabul ettiriyorlardı. Bursevî, zamanındaki hâkim ve müftülerinde insanlardan mal elde etme arzusuyla isteyenin keyfine göre sakıncalı sözleri kuvvetli delil varmış gibi söylediklerini ve Allah'ın onları kahretmesini (öldürmesini) dilemektedir. Haham ve rahiplerin insanların mallarını batıl yolla yiyen ve insanların Allah'ın yoluna girmelerine engel olan kişiler olduğunu ifade eden müfessirimiz onların topladıkları bu malları infak etmediklerini, Allah'ın hakkı olan zekâtı vermediklerini ve bütün bunların karşılığında uğrayacakları azabı hakettiklerine dair açıklamalarda bulunur.¹⁷⁰

Ehl-i kitap ulemasının Allah'ın şeriat ve âhkamında yaptıkları tahrif, insanları saptırıp kandırmaları ve dinlerini sermaye edip haksız yere dünya malı elde etme gibi günahları din kisvesi altında işlediklerini görüyoruz: *“Onların çoğunun günah işlemek, iftira etmek, haksızlık ve zulüm yapmak, bol bol haram yemek konusunda adeta yarıştığını görürsün. Bütün bu yaptıkları şeyler ne kadar da kötü. Keşke dindarları ve din bilginleri, onların çirkin sözler söylemelerine, haram yemelerine engel olmaya çalışsalar. Bunu yapmamaları ne kötü bir şey!”* (Maide, 5/62-63). Ehl-i kitab'ın, bile bile günah işleyip haram yemeyi alışkanlık haline getiren dindaşlarını uyarmamalarını Bursevî Ömer b. Abdulaziz'in şu sözüyle açıklar: *“Allah kişisel günahlardan dolayı toplumu cezalandırmaz, fakat günahlar alenen işlenilirse ve bu önlenmezse toplumun hepsi cezayı hak eder”*.¹⁷¹

Yahudiler Allah'a itaat etmenin aksine isyan etmiş, Allah'ın helal ve haram hudutlarını aşip rüşvet ile insanlardan haram mallar devşirmiş, zulüm, düşmanlık ve günahlarda adeta yarışmalardır. Bütün bunlara Ehl-i kitap âlimlerinin engel olmayıp Allah'ın hükümlerinin dışındaki hükümlerle hükmetmeleri ve kendi elleriyle yazdıklarını Allah'ın hükümlerindendir diye insanlara takdim etmelerini çok çirkin olarak niteleyen Taberî, Kur'an'da bu ayetten (Maide, 5/62) daha korkutucu ve azarlayıcı bir ayetin olmadığını da ifade eder.¹⁷²

Vehbe Zuhayli ise bu ayetin (Maide, 5/62) tefsirinde Yahudilerin içine düşmüş oldukları günahları yalan söylemek, insanların mallarını zorla veya hileli yollarla ele geçirmek, faiz ve rüşvetle haram mal yemek gibi çirkin ve utanç verici

¹⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 438-439.

¹⁷¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 419.

¹⁷² Taberî, *Tefsirüt- Taberî (Camiu'l-beyân)*, 3: 128-129.

kötülükler olarak sıralar.¹⁷³ Elmalılı *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirinde Ehl-i kitap âlimlerinin bu günahlardan sakındırmak bir yana, susarak onların daha da günahlara dalmalarını, bunun revaç bulmasını sağladıklarını ve bunu meslek haline getirdiklerini ifade eder.¹⁷⁴

Ehl-i kitap ulemasının dini, Allah'ın kitabını tahrif etmeleri, insanların dünya ve ahiretle ilgili işlerini para ve dünya malı karşılığında görmeleri onların ne kadar sekülerleştiklerini, adeta dünya ve dünya malına kul olduklarını ve çıkar çarklarını bu hileli ve batıl yollarla yaptıklarını gösteriyor. Kendilerine gönderilen onca elçilerden sonra yaptıklarını düzeltmemeleri sonucu son peygamberin ağzıyla uyarılıp doğru yola girmeleri istenildiği halde yine huyları gereği hak ve hakikate kulak tıkadıklarını ve karakterlerine işleyen bu gibi huylarından vazgeçemediklerini görüyoruz.

2.1.1.6. Yahudi ve Hıristiyanlardan Hakkı Takip Edenlerin de Olması

Ehl-i kitabı, yüce Kur'an'da yoğun bir şekilde tenkit eden Allah onların hepsinin bir olmadığını, onlardan bir kısmının iyi olduğunu da bize bildirmektedir. Ehl-i kitabın kötülerinin dışında iyi diye nitelendirebileceğimiz bir grubun olduğunu bazı ayetler haber vermektedir: *“Zaten bu güne dek Musa'nın halkından insanları doğru yola yönelten ve onlar arasında hak ve adaletle hükmeden böyle bir topluluk hep olagelmıştır”* (A'raf, 9/159). *“Fakat şunu bilin ki, onların hepsi bir değildir. Kitap ehlinden özü sözü doğru ve adaletli öyle bir topluluk var ki, onlar gecenin geç vakitlerinde secdeye kapanarak Allah'ın ayetlerini okurlar”* (Al-i İmran, 3/113). diye tanıtilen Ehl-i kitap toplumunun hepsinin isyankâr olmadığını, onlardan hak, adalet ve hakikate özüyle bağlı dürüst, vicdanlı, temiz, sevgi, merhamet sahibi ve imanlı insanların bulunduğunu anlamaktayız.

Bursevî, Al-i İmran, 3/113. ayette ki *“Ümmetün Kaimetün”* terkininin Ehl-i kitaptan bir cemaat olduğunu, bunların da dosdoğru, adil, hak üzere kaim bir cemaat

¹⁷³ Vehbe Zühayli, Muhammed Adnan Salim, Muhammed Bessam Rüştü ez-Zeydan, Muhammed Vehbi Süleyman, *Mevsuetü'l-Kur'anîyetü'l-Müeyyessere (Tefsirü'l-Veciz)*, (Dimeşk, Daru'l-Fikr, h. 1423), 119.

¹⁷⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul, Yenda, 2001), 3: 302.

yani mustakim bir topluluk olduğunu, bu topluluğun müslüman olmuş Abdullah b. Selam ve diğerleri olduğunu belirtir. Müfessirimiz, “Yahudi hahamları, Yahudilerden Abdullah b. Selam ve benzerleri müslüman olduklarında, Yahudilerin kötülerinin Muhammed’e iman etmiş olduklarını söylediler. Eğer ona iman edenler hayırlılarımız olsalardı atalarının, babalarının dinlerini terk etmezlerdi, demeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur” dedikten sonra mezkur olayın ayetin nüzul sebeplerinden biri olduğunu belirtir.¹⁷⁵

Müfessirimiz, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmının kitabı yani Tevrat’ı hakkıyla okuduklarını, ona uyanların gerçekten kitaba inanmışlar olduklarını, inanmayanların ise sonlarının hüsrân olduğunu ifade eden Bakara, 2/121. ayetinde söz konusu olanların Yahudilerden iman etmiş olan Abdullah b. Selam ve arkadaşları olduğunu ifade eder.¹⁷⁶

Resulullah’ın peygamber olarak gönderilişine ve indirilen kitaba sevinen Ehl-i kitaptan bir grubun bulunduğunu, “*Kendilerine kitap verilenlerden bazıları, sana indirilen Kur’an’dan mutluluk duyar, ona inanırlar...*” (Ra’d, 13/36) şeklinde ifade edilen Tevrat ve İncil ehl-inden Abdullah b. Selam ve arkadaşları ile Hıristiyanlardan seksen kişi olduğunu; bu şahıslardan kırkının Necranlı, sekizinin Yemenli, otuz ikisinin Habeşli kişiler olduğunu belirten Bursevî, bu kişilerin Allah’ın kullarına fazlı olan Kur’an’ın tümüne inanıp sevinenler olduklarını ifade eder.¹⁷⁷

Hülasa Ehl-i kitap içinde, sırat-ı müstakimden saparak küfre giren, Allah’ın dinini ve kitabını tahrif eden âlimler olduğu gibi imanlı olup doğru yolda olan, hak ve adaleti ayakta tutan, mü’minlerle beraber olan, Allah’ı ve peygamberini seven ve Allah’ın Kur’an’da “*Ümmetün Kaimetün*” diye övdüğü bir grubun da mevcut olduğunu görüyoruz.

¹⁷⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 85.

¹⁷⁶ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 221-222.

¹⁷⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 4: 403.

2.1.2. Ahlaki Açıdan Müşterek Olarak Eleştirilen Yönleri

2.1.2.1. Ahitlerini Bozmaları ve Anlaşmaya Uymamaları

Kur'an-ı Kerim'de yüce Allah'ın İsrailoğulları ile olan, anlaşma ve tavsiyelerini ifade için kullanılan iki kavramdan biri olan "ahit" kelimesi, mastar olarak bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, talimat vermek, birine söz vermek manalarına gelir. İsim olarak emir, taahhüt, antlaşma, güven veren söz, yükümlülük, talimat gibi anlamlara gelen "ahit"¹⁷⁸ kelimesi ahlaki açıdan "birine söz verme, vaat etme, taahütte bulunma, anlaşma yapma" anlamlarında kullanılır. İlahi kitapta İsrailoğullarıyla yapılan ahidin hatırlanması ve uygulanması bağlamında Bakara, 2/40-42. ayetlerinde işlenmiştir.

"Ahid" kelimesini bir şeyi korumak, onu her an gözetmek olarak açıklayan müfessirimiz; yanlarında okuyup durdukları Tevrat'ın hükmü gereğince Allah'ın tüm emir, yasaklarını içeren Kur'an'a ve Hz. Peygambere iman edip ona tabi olma konusunda Allah'a verdikleri ahitlerine bağlı kalıp gereklerini yerine getirdiklerinde Allah'ın onları cennetine koyacağını belirten ayetleri zikrederek yorumlar.¹⁷⁹

Allah'ın İsrailoğulları ile yaptığı anlaşmaları ifade eden bir diğer kelime "Misak" olup ahd, sözleşme ve bir şeyi bağlayacak ip manalarına gelir. Kur'an'da bu kelime yirmi beş ayette geçmiştir. Çoğunlukla Allah'ın insanlardan özellikle İsrailoğullarından, Ehl-i kitaptan (Al-i İmran, 3/187; Maide, 5/14) iman, ibadet, itaat ve insanlara iyilik etmeleri, şirk, küfür, nifak, isyan, zulüm, azgınlık vb. davranışlardan sakınmaları ve peygamberlerin görevlerini yapmaları (Ahzab, 33/7) konusunda kesin söz aldığını belirtmek için kullanılmıştır.¹⁸⁰

Müfessirimiz, "misak" kelimesini şiddetli, kesin söz, taahhüt, vaat, ahid olarak açıklar. Allah'tan başkasına tapmamak, anne ve babaya iyilik etmek, yakın akraba ve yetime yardım etmek, insanlara güzel söz söylemek, namaz kılmak, zekât vermek, birbirlerini öldürmemek, birbirlerini yurtlarından çıkarmamak, ve Ehl-i

¹⁷⁸ Canbulat, "Ahid", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ed: İsmail Karagöz, (Ankara, DİB Yayınları, 2007), 11.

¹⁷⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 120.

¹⁸⁰ Karagöz, "Misâk", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ed: İsmail Karagöz, (Ankara, DİB Yayınları, 2007), 447.

kitaptan olan köle veya cariye'yi hemen alıp azad etmek şeklinde Tevrat'ta onlardan kesin söz alındığını belirten Bursevî, ancak Abdullah b. Selam gibi kişiler dışında Ehl-i kitabın ekserisinin verilen ahit ve misaktan caydıklarını, haktan yüz çevirdiklerini söyler. Onlardan misak alındığı zaman, bu misaka kendi nefislerini şahit tutarak gereğini yapacaklarını ve misakı koruyacaklarına dair söz verdiklerini, atalarının verdiği söze kendilerinin şahit oldukları halde onların âdeti olduğu üzere itaattan ve misakın gereklerini yerine getirmekten caydıklarını, bunun onlara huy olduğunu söyleyerek onların azarlandığını belirtir.¹⁸¹

İsrailoğullarının son peygambere iman konusundaki misak ve ahitlerine uymadıklarını belirten müfessirimiz, peygamberimiz Medine'ye hicret ettiğinde ilkin Medine Yahudileri, sonra Ben-i Kureyza ve Ben-i Nadir, sonra diğer Yahudilerinde onu yalanladıklarını ifade eder.¹⁸² Kötü tabiatlarından dolayı lanetlendiklerini belirten Bursevî, kendilerine verilen pek çok felaket ve cezadan, denizde boğulmaktan, Firavun'un zulmünden, üzerlerine Tur'u Sina dağının kaldırılıp onlara vurulacak şekilde bekletilmesi ve Allah'ın fazlı ve ihsanı ile bütün bunlardan Hz. Musa'nın önderliğinde sağ salim kurtulmaları olaylarına atıfta bulunur. Ahid ve misaklara riayet etmeme, azıp sınır tanımama, yasaklara uymama gibi amelleri yüzünden (cumartesi yasağına uymamaları yüzünden) bedenlerinin maymunlara dönüştürülmesi, üç gün sonra helak oluşları müfessirimiz tarafından adeta canlandırılarak ifade edilmektedir.¹⁸³

Kur'an Hıristiyan olduklarını iddia edenlerden de misak alındığını belirtmektedir. "*Biz, "Biz hıristiyanız" diyenlerden de söz almıştık. Onlarda (tıpkı Yahudiler'in Tevrat'ı görmezden geldikleri gibi) İncil'in uyarılarını görmezlikten geldiler*" (Maide, 5/14). Müfessirimiz kendilerinden önce Yahudilerden alınan misak (ahit/söz/) gibi Hıristiyanlardan söz alındığını, Hıristiyanların Hz. İsa'ya biz Allah'ın (dinine) yardımcılarız diye söz verdiklerini, bu konuda İncil'de onlardan söz alındığını ancak Hz. Muhammed'e iman edip ona tabii olacaklarına dair vermiş oldukları ahid ve misaklarını unuttuklarını belirtir. Yaptıkları yüzünden kıyamete kadar birbirlerine düşman oldukları sonra da onların şiddetli bir azap ve ceza ile

¹⁸¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 176-177.

¹⁸² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 120.

¹⁸³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 156-159. ; 2: 321-322.

cezalandırılacaklarını ifade eden müfessirimiz tarihi süreçte Hıristiyanların İncil ve dindeki tahrifleri ile çeşitli hilelerine de yer verir.¹⁸⁴

Sonuç olarak, Cenab-ı Allah bütün ümmetlere bildirdiği iman esaslarını, şeriat ve prensiplerini resulleri aracılığıyla bildirdiği gibi İsrailoğullarına da ardi arkası kesilmeden peygamber ve nebileri aracılığıyla bildirmiş ancak onlar şeksiz ve tereddütsüz iman etmeleri, emir ve yasaklara göre amel etmeleri gerektiği hususunda verdikleri söze bağılı kalmamış, şüpheci, isyankar ve döneke yapılarıyla Allah'ın kitaplarını tahrif etmiş, dini de tanınmaz hale getirmişlerdir. Allah'ın elçilerini öldürmekle meşhur olan İsrailoğulları Hz. Peygamber'e de düşman olmuşlardır. Hıristiyanlarda tıpkı Yahudiler gibi dini ve kitabı tahrif ederek tevhit inancından sapmışlar, Hz. Peygamber'e tabi olmak bir yana ihanet ve düşmanlıkla İslam ve Müslümanlara yapmadıkları zulüm, düzenlemedikleri kıtalar arası seferler (haçlı seferleri, İslam ülkelerine demokrasi ihrac etmeleri, yer altı ve yer üstü zenginliklerini sömürme, talan etme, sömürgecilik) kalmadı.

2.1.2.2. Hakkı Batıla Karıştırıp Gizlemeleri

Allah, Ehl-i kitabın aşırılıklarından birisi olan, hakkı batıla karıştırıp hakkı bile bile gizlemelerini Kur'an'da açıkça ifade ederek şöyle buyurmaktadır. *“Ey Ehl-i kitap! Niçin hakkı batılla örtüyor ve bildiğiniz halde gerçeği gizliyorsunuz? (Al-i İmran, 3/71).* Ehl-i kitap Hz. Musa (as) ve Hz. İsa'ya (as) indirilen Tevrat ve İncil'i tahrif ettiler. Elleriyle yazdıklarını diğerkleriyle karıştırıp hak suretinde takdim ederek bunların tümü Allah'ın katındandır diyerek Hz. Muhammed'in kitaplarında sabit bir hak olarak bulunan sıfatlarını ve peygamberliğini, hakkı batılla karıştırarak gizlediler.¹⁸⁵

Yahudi ve Hıristiyan âlimlerinin, Tevrat ve İncil'de yazılı bulunan Hz. Muhammed'in nübüvveti, sıfatı ve ona tabi olma konusundaki delilleri, beyyinatları gizlediklerini ifade eden Taberî, ilmi bilip gizleyenlerin durumunu Hz. Peygamberin şu sahih hadisi şerifiyle açıklar: “Kime bildiği bir ilimden sorulursa o da cevaplamaz,

¹⁸⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 373-374.

¹⁸⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 51., 1: 181.

gizlerse, Allah ona (ağzına) kıyamet gününde ateşten bir gem vurur. Ardından Hz. Peygamberin durumu, sıfatı ve dinin hak olduğu kendilerine açıklandığı halde, insanlara açıklamayıp gizleyenlerin Allah'ın, meleklerin ve insanların lanetiyle lanetleneceklerini ifade eder.¹⁸⁶

“Bildirdiğimiz açık delilleri ve doğru yolu kitapta (Tevrat'ta) insanlara beyan ettiğimiz halde onları gizleyenler yok mu? İşte onları Allah lanetler; rahmetinden mahrum eder ve ayrıca onlara, lanet etme konusunda olan her şey ve herkes lanet okur” (Bakara, 2/159) ayetini açıklarken müfessirimiz bu ayetin Yahudilerin büyükleri ve hahamları için nazil olduğunu veya dinin âhkamından bir şeyi gizleyenlerin tümü hakkında inzal olmuş olabileceğini beyan eder. Bu gizledikleri hakikatlerin peygamberimiz ve sıfatları, kıblenin değişmesi, helal, haram ve Hz. Peygambere iman ve ona tabi olma hususlarıyla alakalı olduğunu, bu hakikatleri gizleyenlerin Allah'ın rahmetinden kovulduklarını ve ondan mahrum olduklarını beyan eder.¹⁸⁷

İbn Kesîr, Ehl-i kitab'ın Hz. Muhammed'in kitaplarında yazılı olan sıfatını gizlemeleri üzerine Bakara, 2/159. ayetin indirildiğini ve “İlmi gizleyeni Allah, Melekler, tüm insanlar, lanet ediciler kendi dilleri veya yabancı dildeki lisanı hal ve kal ile akıllı veya akılsız her şey lanet ederler” şeklinde ifade eder.¹⁸⁸

Bu ayetin İbni Abbas, Mücahid, Hasan, Katade, Rebi', Süddi ve Asam'dan hem Yahudi hem de Hıristiyan uleması hakkında nazil olduğu mervidir, Elmalılı bu ayetin âmm olduğuna, dolayısıyla bildiğini gizleyenlerin tümüne şamil olduğuna dair açıklamalarda bulunur¹⁸⁹

“Hakkı batıl ile örtmeyin ve bildiğiniz halde (Muhammed'in peygamber oluşu) gerçeğini gizlemeyin” (Bakara, 2/42) diye Ehl-i kitabı ikaz eden bu ayetin öncesinde Bursevî, Ehl-i kitab kendilerine zor ve meşakkatli gelen konularda âlimlerine ekin ve ürünlerinden verir, onlara hediye ve rüşvetler takdim ederlerdi. Ehl-i kitab uleması da bunlara karşılık olarak kelimeleri tahrif ederek ya da şeriattaki zorlukları kolaylaştırarak veya gizleyerek Allah'ın kitabında ayetlerin yerlerini

¹⁸⁶ Taberî, *Tefsirüt- Taberî (Camiu'l-beyân, 1: 441-443.*

¹⁸⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân, 1: 267.*

¹⁸⁸ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Thk: Ahmet Abdüsselam Zü'bayi, (Beyrut, Daru'l-Arkam, 1996), 1: 226.*

¹⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili, 1: 455.*

değiştirdiklerini ifade eder. Hz. Muhammed'in kitaplarında yazılı bulunan sıfatına dair tahriflerini tarihi anekdotla şöyle dile getirir: Ka'b b. Eşref, Hz. Muhammed'le alakalı Tevrat'ta bulunan sıfatlarının nasıl olduğunu Yahudi âlimlerine sorar. Yahudi âlimler Tevrat'ta onun hak peygamber olduğunu belirtirler. Ka'b b. Eşref bu gerçeği değiştirmeleri halinde onlara dünyalık menfaat vaat eder. Yahudi âlimleri Allah'ın kitabını tahrif ederek Hz. Peygamberin sıfatını Deccal'ın sıfatı olarak değiştirir ve bunun karşılığında arpa ve pamuklu kumaş alırlar.¹⁹⁰ Bursevî İbn Abbas'tan naklen Ka'b b. Eşref'e müracaat eden Yahudiler Tevrat'ı değiştirdiler. Resulullah'ın sıfatını değiştirerek yeni bir kitap yazdılar. Kureyza Yahudileri de bu değişiklikleri Tevrat'a karıştırdılar.¹⁹¹

Ehl-i kitap ve Ehl-i kitap uleması kendilerine sayısızca tebliğde bulunan doğru yolu gösteren nebiler ve kitaplar gönderildiği halde hep bilerek doğru yoldan ve hakikatten isteyerek sapmışlardır. Hakikatleri batılla karıştırıp, gerçekleri gizlemeleri, heva ve heveslerinden, dünyevîleşmelerinden, seçkin bir millet olduklarına inanmalarından, nübüvveti ve ilahi vahye sadece kendilerinin muhatab olduklarına olan inançlarından ve Peygamberimize olan hasetlerinden kaynaklanmaktadır.

2.1.2.3. Şımarıklıkları

Türk Dil Kurumu'na göre şımarık; kendisine verilen değerden yüreklenerik yersiz ve aşırı davranışlarda bulunmaktır.¹⁹²

Ehl-i kitab, Allah hakkında münasebetsiz konuşmaları, Kur'an ayetlerini alaya alarak değersizmiş gibi davranmaları, Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı yalan, yanlış, iftira, hakaret içeren davranışlarından dolayı Kur'an tarafından eleştirilmişlerdir. Ehl-i kitabın Allah yanında seçkin, en değerli kullar olmadıkları, asıl kıymetin takvada olduğunu bildiren ilahi vahiy, muhtelif ayetlerde bu hususları vurgular: *“Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder.*

¹⁹⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 121.

¹⁹¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 55. , 1: 181.

¹⁹² Şükrü Haluk Akalın, Recep Toparlı, Belgin Tezcan Aksu, *Resimli Okul Sözlüğü*, (Ankara, TDK Yayınları, 2011), 1235.

Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz” (Bakara, 2/245). Bu ayete binaen Yahudiler Kur'an ayetleri ile alay etmiş ve Allah “servetini kaybetti, şimdi kullarından borç istiyor?”, bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'e gelerek “Ey Muhammed! Rabbin fakir mi ki kullarından borç istiyor?” demeleri üzerine Ehl-i kitabın yakışıksız, şımarık, kendini beğenmiş söz ve tavırlarının eleştirildiği şu ayet inmiştir. Allah *“Meger, Allah fakirmiş, biz ise zengin” diye alay eden Yahudilerin sözünü elbette işitmiştir. Biz onların bu söylediklerini ve haksız olduklarını bile bile peygamberleri öldürmelerini (amel defterlerine) bir bir yazacağız ve onlara zamanı gelince diyeceğiz ki “şimdi yakıcı cehennem azabını tadın bakalım!”* (Al-i İmran, 3/181).¹⁹³

Bu ayetin tefsirinde Bursevî şu rivayeti nakleder: “Hz. Peygamber, Ebu Bekir'i Kaynuka Yahudilerine gönderdi. Onları İslam'ı kabul etmeye, namaz kılmaya, zekât vermeye, Allah'a güzel bir şekilde borç (ödünç) vermeye çağırmak için onlara gönderdiği Hz. Ebu Bekir onların Beyt-i Midrası'na girdi. Fenhas'ın etrafında birçok Yahudinin toplandığını gördü. Fenhas b. Azra ve birçok Yahudi âlimi ve haham Eşya' vardı. Ebu Bekir Fenhas'a “Allah'tan kork, Müslüman ol, Allah'a yemin olsun ki Allah'tan size gelen yanınızdaki kitapta yazılı olarak gördünüz ki Muhammed Allah'ın resulüdür. İman et, tasdik et (doğrula), Allah'a en güzel şekilde borç (ödünç) ver. Allah seni cennetine koysun, mükâfatını kat kat versin.” Fenhas: “Ya Eba Bekir, Allah'ın malımızdan borç istediğini söylüyorsun. Borcu fakir zenginden ister. Dediğin gibi ise Allah fakir bizler ise zenginiz. O size faizi yasaklar, bize ise verir, eğer zengin olsaydı bize faiz vermezdi” deyince Ebu Bekir öfkeleni ve onun suratına şiddetli bir tokat durdu ve “Allah'a yemin ederim ki aramızdaki anlaşma (Medine vesikası) olmasaydı boynunu vururdum ey Allah'ın düşmanı” dedi. Fenhas, Ebu Bekir'i peygambere şikâyete gidip Hz. Ebu Bekir'e söylediklerini de inkâr etti. Bunun üzerine onun sözlerini reddeden, Hz. Ebu Bekir'i ise doğrulayan ayet nazil oldu. *“Meger, Allah fakirmiş, biz ise zengin” diye alay eden Yahudilerin sözünü elbette işitmiştir. Biz onların bu söylediklerini ve haksız olduklarını bile bile peygamberleri öldürmelerini (amel defterlerine) bir bir yazacağız ve onlara zamanı gelince diyeceğiz ki “şimdi yakıcı cehennem azabını tadın bakalım!”* (Al-i İmran, 3/181). “Senektübu” deki “sin” harfi te'kid için gelmiş

¹⁹³ Karaman, v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1: 726.

olup korkutucu bir ifade olarak onları tehdit eder. Allah'ı inkâr etmeleri, Peygamber Efendimiz ve Kur'an'la alay etmeleri ve atalarının peygamberleri katletme fiillerini onaylamalarını ve onların söylediklerini sahifelerde yazıp muhafaza edeceğimiz, unutmayacağız, ihmal etmeyeceğiz tıpkı yazılanın sabit oluşu gibi ilmimizde sabit kılacağız.¹⁹⁴

Ehl-i kitabtan olan Yahudilerin “Allah âlemi Pazar günü yaratmaya başladı, Cuma yaratma işini bitirdi, Cumartesi günü arşına uzanıp dinlendi” şeklindeki boş, söz ve yanlış düşüncelerinin cehaletlerinden kaynaklandığını belirtir. Yorgunluktan münezzeh olan Allah hiçbir şeye muhtaç olmayıp her şey O'na muhtaçtır. “*unutmayın ki, bizim her işimiz tek bir emrimize bakar ve her şey, göz açıp kapayıncaya kadar bir anda olup bitiverir*” (Kamer, 54/50) ayeti Yahudilerin cahilliklerine ve yanlış düşüncelerine reddiye olduğunu ifade eder. “*Bu inkârcılar, gökleri ve yeri yaratan ve bunları yaratmakla yorulmayan Allah ölüleri diriltmeye muktedir olduğunu hala anlamayacaklar mı?*” (Ahkaf, 46/33) ayeti ise, Yahudi ve müşriklerin söylentilerinin asılsız olup bu fütursuz ve şımarık hareketlerinin karşılıksız kalmayacağını belirtir.¹⁹⁵

Ehl-i kitap, Allah'ın ayetlerini alaya alıp inkâr ettikleri için yüce Allah tarafından kınanıp azarlanmışlardır. Allah'ın ayetlerinin inkar edilip alaya alındığı zaman ve ortamlarda müminlerin bulunmamaları gerektiği ve orayı hemen terk etmeleri emredilen (Nisa, 4/140) ayetin tefsirinde Bursevî, müşriklerin Mekke'de Kur'an ayetlerini inkâr edip, alaya aldıklarını ve Medine Yahudilerinin de Mekke müşrikleri gibi Kur'an ayetlerini inkâr edip, alaya aldıklarını ve münafıkların onlarla oturup, onlarla aynı görüşte olduklarını ve batıl sözler söylediklerini ve Müslümanların öyle zaman ve ortamlarda onlarla oturmayıp, orayı terk etmeleri gerektiğini ifade eder. Müslümanlar orayı terk etmedikleri takdirde Yahudilerin yaptıklarının aynısını yapmış gibi olacaklarını belirterek “küfre rıza küfürdür” sözüne atıfta bulunur.¹⁹⁶

Bursevî, Maide, 5/57-58. ayetlerin tefsirinde Rufâe b. Zeyd ve Süveyd b. Haris'in önce Müslüman olduklarını, sonra münafık olduklarını, Müslümanlardan

¹⁹⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 139-140.

¹⁹⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 137.

¹⁹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 310.

onlarla dostluklarını devam ettirenlerin olduğunu ve bunun üzerine nazil olan “*Ey iman edenler! Sizden önce kitap verilenlerden dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri ve diğer kâfirleri/dininizle alay eden kâfirleri dost edinmeyin, onlarla birlik olmayın. Böyle kimselerle dost olma konusunda Allah’ın azabından sakının, çünkü siz iman etmiş kimselersiniz*” ayetinin kapsamına müşrik, Yahudi, dinli, dinsiz, herkesin girdiğini ve dininizle alay eden, eğlence konusu edinenlerin tümünü dost edinmeyin denildiğini ve Müslümanların böyle bir dostluktan menedildiğini ifade eder. Müezzinler namaz için ezan okuduklarında Yahudilerin aralarında güлüşüklerini, ezan ve namazla, ezana ve namaza çağırınlarla alay ettiklerini, namaz kılanların cahiller olduklarını söylediklerini, böylece insanları ezan ve namazdan nefret ettirmeye çalıştıklarını belirten açıklamalarda bulunur.¹⁹⁷

Ehl-i kitabın peygamberlerine ve peygamberimize karşı küstahça tutumlar içerisinde olduklarını tarihi vesikalar ile ayetlerin gösterdiği muhakkaktır. İsrailoğulları, mükellef ve sorumlu tutuldukları görevlerde saygısız ve şımarıkça sualleriyle peygamberlerine eziyet etmiş ve onları alaya almışlar mesela Hz. Musa tarafından onlara iletilen ineğın kesilmesi ilahi emrini yerine getirmemek için kaçamak sorularla adeta köşe bucak kaçtıklarını da Kur’an bize bildirmektedir.

Ehl-i kitabın Peygamberimize ve Müslümanlara karşı olan kin ve nefretlerini de açığa vurduklarını haber veren Mücadele, 58/8-10. ayetleri, onların gizli gizli konuşup kaş göz hareketleriyle Müslümanlarla dalga geçtiklerine yer vermektedir. Peygamberimize güya selam veriyormuş gibi “es-Samü aleyke ya Ebe’l-Kasım” yani ölüm üzerine olsun ey Kasım’ın babası deyişleri kin ve düşmanlıklarının vardığı noktayı göstermesi bakımından manidardır.¹⁹⁸ Yine “bizi gözet” manasında olan “Râinâ” kelimesini Yahudiler kendi dillerinde “kalın kafalı” manasında olan “Raînâ” şeklinde telaffuz edip peygamberimizle alay etmiş, onu üzmeye çalışmışlardır.¹⁹⁹

Ehl-i kitap, özellikle Yahudiler tarihi süreçte bütün kötü huy ve tutumlarını her zaman ve zeminde ortaya koyarak, Allah’a ve peygamberlerine karşı saygısız, edepsiz, davranışlar ortaya koymuşlardır. Allah’ın varlığı ve birliğı konusunda haddi

¹⁹⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 414-415.

¹⁹⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 9: 397-398.

¹⁹⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 220.

aşan fikir ve davranışlarda bulunmuş, ilahi vahyi tahrif ve tağyir etmişler, Efendimiz ve Müslümanlara karşı kin, nefret ve düşmanlıkta haddi aşmışlardır.

2.1.3. Kitabı ve Dini Tahrifleri

2.1.3.1 Yahudilerin Kitabı Tahrif Etmeleri

Sünnetullah gereği Allah'ın, Hz. Âdem'den Hz. Peygambere kadar göndermiş olduğu dinler asıl/akide/inanç açısından öz itibarıyla aynıdır. Kitap veya şeraitte değişen hükümler o günün şartlarına, zaman ve mekâna uygun olarak muhatap ümmete özel ve uygun olarak gönderilmiş ve bu kısım Allah tarafından her yeni din ve kitap gönderilişinde daha uygun olanı ile değiştirilmiştir. İnsanlar, arzu, istek, tutku ve zaafı yüzünden kendilerine gönderilen din ve kutsal kitapların bazı kısımlarında operasyonlar yapmışlardır. Allah'ın lütfü olan âhkam ve şeriatı kendi yapıp ettikleri ile değiştirmişlerdir. Ancak Allah (cc) kullarından kendilerine ve kendilerinden önce indirilen kitapların değişmeyen asıllarına inanmalarını istemiş ve bu inanmayı inanç esasları arasında zikretmiştir. Âlim kılıklı bazı insanların yaptıkları tahrifatlar din müntesiplerini Allah'tan, kitaptan ve dinden uzaklaştırmıştır. Bu da doğal olarak yeni bir kitap ve dinin gönderilme ihtiyacını beraberinde getirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de beşeri zaaf, taassup ve temayüllerine uygun şekle sokarak Allah'ın kitabını değiştirip onu aslından uzaklaştıranların en fazla Yahudiler olduğu belirtilir. Allah'ı gerektiği gibi tanımayan, Allah herhangi bir kimseye vahiy indirmemiştir diyenlere nur ve hidayet kaynağı olan siz ve atalarınızın bilmediklerini öğrendikleri kitap olan Tevrat'ı Musa'ya kim indirmiştir? diye Efendimize sormayı emrettiği, onların ise hesaplarına geleni açıklayıp, gelmeyen gizledikleri belirtilen (En'am, 6/91) Ehl-i kitab'ın huylarının konu edildiği bu ayetin tefsirinde Bursevî şu rivayeti nakleder: "Yahudi âlimlerinden ve reislerinden olan Malik b. Sayf Hz. Peygamberi zor durumda bırakmak için Mekke'ye birkaç kişi ile gitti. Bu şişman yahudi âlimi Resulullah'ın yanına vardığında Hz. Peygamber ona "Allah'ın Musa'a (as) indirdiği Tevrat'ta Allah'ın şişmanlara buğzettiğini gördün mü?" oda "evet"

dedi. Hz. Peygamber ona “Sen Yahudilerin sana yedirdiği şeyleri yer, oruç tutmaz şişman bir âlimsin.” Orada bulunanların buna gülüşmeleri karşısında bu Yahudi âlimi çok mahçup oldu. Bunun üzerine öfkeyle “Allah hiçbir beşere hiç bir şey indirmemiştir” dedi. Malik b. Sayf kavmine dönünce kavmi ona söylediklerini sorup sana ne oluyor? dediler. O da onlara Muhammed beni kızdırınca böyle söyledim diye ifade edince Yahudiler ona “sen kızdığında Allah’a hak (doğru) olmayan batıl şeyleri isnat ediyorsun, dinini bırakıyorsun” dediler. Din adamlığını (hahamlığı) ve reisliği ondan alıp Ka’b b. Eşref’e verdiler. Müfessirimiz mezkur ayetin bu olay üzerine nazil olduğunu belirtir. Tevrat’la aydınlanan Yahudiler onu hayatlarına aktarıp yaşayacakları yerde bazı ayetlerini kâğıt parçalarına yazdılar. Arzu ve isteklerine uygun olanını izhar edip çoğunu da gizlediler. Bu gizlemiş oldukları arasında Hz. Peygamberin sıfatı (Nübüvveti), Recm ayetleri ve Tevrat’ın bir kısım âhkam ayetleri sayılabilir.²⁰⁰ Bursevî, Ehl-i kitabın recm ayeti ve peygamberimizle ilgili sıfatlarını kasten tahrif ettiklerini,²⁰¹ Ehl-i kitabın okumuş taifesinin Tevrat’ı elleriyle tahrif edip, basit dünya menfaati elde etmek için bu Allah katındandır dediklerini,²⁰² Yahudi ulemasının Tevrat’taki bir kısım bilgileri basit dünya menfaati elde etmek için gizlediklerini ifade eder.²⁰³

Kurtûbi şöyle der: “Yahudi haham ve âlimlerinin reislikleri ve kazançları vardı. Eger Tevrat’taki gerçekleri olduğu gibi açıklasalar yemekte oldukları kazançları ve reislikleri ellerinden gidecekti. Onlarda bundan korktukları için Tevrat’ı değiştirdiler.”²⁰⁴

Vehbe Zühayli’in yorumu ise şöyledir: “Kendi yanlarından günahkar elleriyle bilerek Tevrat’ı değiştirenler, değiştirdiklerinin Allah’tan olduğunu iddia edip, Tevrat’tan olduğuna insanları inandırıyorlardı. Tahrif ettiklerinin karşılığı olarak dünyevî değersiz şeyleri elde etmek için böyle yapanlar, sahtekarlıkla insanları saptırarak ve kitabı tahrif ederek kazandıkları malların karşılığı olarak azaba uğrayacaklar, helak olup yok olacaklar.”²⁰⁵

²⁰⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3: 67.

²⁰¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 168.

²⁰² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 169.

²⁰³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 37.

²⁰⁴ Kurtubi, *Rûhu’l-beyân*, 2: 223.

²⁰⁵ Zühayli, v.dğr. , *Mevsuetu’l-Kur’aniyetü’l-Müeyyessere (Tefsirü’l-Veciz)*, 13.

Günümüz müfessirlerinden Sabûni, Tevrat'ı tahrif edenlere helak ve azabın olduğunu ve tahrif ettikleri ayetleri elleriyle yazdıklarını sonra da kendilerine tabi olan dindaşlarının cahil olanlarına, Tevrat'ın âhkâmı arasında bu gördüğünüz Allah'ın Musa'ya indirdiğidir dediklerini, sahtekarlık ve yalanla elleriyle yazdıklarını dünyanın malına ve fani geçici şeylere sahip olmak için Allah'a nispet ettiklerini ve kitabı tahrif etmelerinden dolayı onların şiddetli azaba düşürüleceklerini ifade eder.²⁰⁶

Taberî'ye göre ise, Yahudiler Allah'ın kitabını tahrif ettiler. Allah'ın elçisine indirdiğine muhalif olarak te'vil etmiş olduklarını kitap olarak yazdılar. Sonra ilmi olmayan, Tevrat'ta olanı bilmeyen, Allah'ın kitabından habersiz bu cahil kavme ucuz dünya menfaatini elde etmek için sattılar. Allah'a kasten yalan ve iftira ederek uydurmuş olduklarını bu Allah'tandır diyerek bu cahil kavmi inandırdılar. Elleriyle yazdıklarını bu Allah'tandır diye insanlara sunanların, yaptıkları hatalardan, işledikleri günahlardan, kazandıkları haram mallardan, Allah'ın indirdiğinin hilafına elleriyle yazdıklarının karşılığı olarak yediklerinden ve bu Allah'ın kitabındandır demelerinden dolayı cehennemden en aşağı noktasında ateşle azaplandırılacaklardır.²⁰⁷

Ehl-i kitap Allah'ın kendilerine ikramı olan Tevrat'ı gereği gibi korumak bir yana, onu arzu ve isteklerine göre te'vil edip, hak ve batılı karıştırmışlardır. Ehl-i kitap bütün bunları heva ve heveslerine yenik düşmelerinden dolayı yapmışlardır. Tahrif edip enkaz haline getirdikleri Allah'ın kitabı olan Tevrat'ı din adamları kin ve ihtiraslarının ağır basmasından dolayı kendi elleriyle bile bile değiştirmişlerdir ve bu değiştirdiklerini de insanlara Allah'ın kelâmı olarak takdim etmişlerdir. Yaptıkları bu amellerinden dolayı dünyada zillet, ahirette ise elim bir azabın olduğunu bize Kur'an haber vermektedir.

2.1.3.2. Tevrat'ta Hz. Peygamberle İlgili Yapılan Tahrifler

Yahudilerin Tevrat üzerindeki tahrif, tağyir ve tebdillerinin önemli kısımlarından biri Efendimizin gelişini müjdeleyen ayetler olduğunu İslami

²⁰⁶ Muhammed Ali es-Sabuni, *Safvetüt-Tefasir*, (Beyrut, Dâru'l-Fikr, 2001), 1: 63.

²⁰⁷ Taberî, *Tefsirüt- Taberî (Camîu'l-beyân)*, 1: 264-265.

kaynaklar bize haber vermektedir. Yahudi âlimleri bu ayetleri ya değiştirmiş ya da gizlemişlerdir.

Medineli Müslümanlar, uzun zaman Yahudilerle iç içe yaşadıkları için onların dinleri ve kutsal kitapları hakkında bir hayli bilgi sahibi olmuşlardı. Yahudiler, inançları ve şeriatları İslam'a hayli yakın bir ümmetti. Allah'ın birliği, peygamberlik ve ahiret günü gibi iman esaslarına inanıyorlardı. Kur'an temel dini esaslarda Tevrat'la çelişmek bir yana çeşitli ayetlerdeki ifadesiyle “*onların ellerindeki kutsal kitabı tasdik edici olarak*” gelmişti (Bakara, 2/91, 97; Al-i İmran, 3/3; Nisa, 4/47). Bu durumda onlardan, Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul etmeleri beklenirdi. Müslümanlarında böyle bir beklenti içinde olmaları gayet doğaldı. Ancak Yahudiler, dini olmaktan çok dünyevî ve siyasi sebeplerle bu beklentileri boşa çıkardılar. Kadim Yahudilerin din ve peygamberleri karşısındaki olumsuz tutumlarına ilişkin bilgiler gösteriyor ki onlar, ilahi gerçeklere ve bu gerçekler ışığında hidayete ulaşma düşüncesinden çok, ırkçı bir gurur anlayışına ve dünyevî menfaatlere önem vermiş, dini de bu ırkçılık ve çıkarıcılığın aracı olarak kullanacak kadar yozlaşmış bir toplum haline gelmişlerdi. Ayette özellikle Yahudilerden bir kısmı (din bilginleri) kalamullah'ı yani kutsal kitabın sözlerini işitip iyice kavradıktan sonra onu bile bile kasıtlı olarak tahrif ettikleri belirtilmektedir. Sözlükte tahrif bir sözün veya metnin lafzını ya da manasını değiştirip bozma anlamına gelir. Burada lafzın mı, mananın mı kastedildiği konusunda farklı açıklamalar vardır. Tefsirlerde çoğunlukla buradaki tahrif ifadesiyle Yahudilerin Tevrat metnini ve lafzını değiştirip bozmalarının kastedildiği dillendirilmektedir.²⁰⁸

Mukatil b. Süleyman Ben-i İsrailin Tevrat'ı bilip anladıktan sonra değiştirdiklerini ve Müslümanlarla karşılaştıklarında “biz Muhammed'in peygamber olduğunu tasdik ediyoruz” dediklerini, Müslümanlardan bir kimse Yahudilerden bir müttefiğini veya Yahudilerden sütkardeşi olan birini gördüğünde ona: “siz Muhammed'i kitabınızda buluyor musunuz?” diye sorduklarını Yahudilerinde buna “evet sizin arkadaşınızın nübüvveti haktır, gerçektir ve biz onu tanıyor ve biliyoruz” diye ifade ettiklerini, böyle ifadeleri duyan Ka'b b. Eşref, Ka'b b. Useyd, Malik b. Sayf ve Vecdi b. Ahtab gibi Yahudi alimleri gizlice Yahudilere “Muhammed'in

²⁰⁸ Karaman, v. dęr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1: 145-146.

arkadaşlarına bunları, yani Tevrat'ta Allah'ın, Muhammed'in durumu ilgili açıklamalarını niçin söylüyorsunuz? Sizin bu itiraflarımızı onlar Allah'ın yanında size karşı delil olarak kullanırlar ve neden sizde ona tabi olmuyorsunuz? derler” diye belirten Mukatil b. Süleyman bunun üzerine “*yani onlar Allah'ın açığa vurduklarını da gizlediklerini de bildiğini bilmezler mi?*” Bakara, 2/76. ayetinin nazil olduğunu ifade eder.²⁰⁹

Bakara, 2/75-76. ayetlerin tefsirinde Hz. Muhammed'in sıfatı ve recm gibi ahkâm ayetlerini değiştirdiklerini belirten müfessirimize göre, Hz. Musa'nın Tur dağında Allah'la olan randevusunda yanında bulunan yetmiş seçkin kişi Allah'ın Musa'ya emir ve yasaklarını bildirdiği konuşmasını işitmişlerdir. Daha sonra bu kişiler Yahudilere gelerek konuşmanın sonunda “Allah eğer bu söylenilenlere gücünüz yetiyorsa yapın, yetmiyorsa yapmamanızda bir sakınca yoktur” diyerek ve bile bile Allah'a iftira atmışlardır. Onlar kitabı böyle tahrif ederler, kendilerinin iftiracı ve yalancı olduklarını da bilirler. Yahudiler kendi aralarında Allah'ın Tevrat'ta gelecek olan peygamberin sıfatlarını açıkladığı ifadeleri Müslümanlara söylemeyin ki size karşı bunu delil olarak kullanmasınlar, uyarısında bulunurlar.²¹⁰ Bursevî, kitap ehlinin Peygamberimizi kitaplarında yazılı bulunan vasıflarından dolayı öz oğullarını tanır gibi tanıdıklarını ve hakka karşı inat ettiklerini ifade eder. Ehl-i kitab'ın Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu²¹¹ ve Kâbe'nin de Allah'ın kiblesi olduğunu bildiklerini ve bunları kasten gizlediklerini belirten Bursevî, onlardan geri kalanların ise Müslüman olup hakkı gizlemediklerini, ancak Ehl-i kitabın cahilliklerinin taklitten kaynaklandığını ve böylece küfre düştüklerini ifade eder.²¹²

²⁰⁹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, 1: 117-118.

²¹⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 168.

²¹¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 19. , 1: 181.

²¹² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 254-255.

2.1.3.3. Hıristiyanların Yapmış Oldukları Tahrifler

2.1.3.3.1. Teslis ve Fida

Hıristiyanlar, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adı altında “üç kişilikte tek bir tanrının varlığını tasdik ederler. Hıristiyan inancına göre Baba kâinatı yaratmıştır; tanrının inkârasyonu olan Oğul, günahın gücünden/esaretinden insanlığı kurtarmak üzere bedenleşmiş, kendini çarmıhta feda etmiştir. Kutsal Ruh ise ilahi sevgiyi insanın kalbine ve gönlüne vermektedir. “Üçlükte birlik” veya “birlikte üçlük” diye ifade edilen bu doktrinin akılla kavranabilecek bir şey olmadığı ancak imanla idrak edilebileceği zaman zaman ileri sürülür. Hıristiyan teologlar onun “ilahi bir sır/gizem” olduğunu ve ona olduğu gibi iman edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.²¹³ Müfessirimiz Hıristiyanlıktaki tevhit inancının bozulup yerine teslis inancının yerleşmesinde Pavlus’un etkin olduğunu ifade eder.²¹⁴

Baba, Oğul ve Kutsal Ruh inancı, İsa’nın ölüp dirildikten sonra Galile bölgesinde taraftarlarına görüldüğünde onun diliyle bu şöyle ifade edilir. “İsa yanlarına geldi ve onlara şöyle dedi: “Gökte ve yeryüzünde bütün hâkimiyet bana verildi. Şimdi siz gidip bütün milletleri şakirt edinin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ismiyle vaftiz eyleyin. Size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin ve işte ben bütün günler, dünyanın sonuna kadar, sizinle beraberim.”²¹⁵ Tevhit inancına ters olan bu inanç Kitab-ı Mukaddes’in bir başka yerinde şöyle ifade edilir “Rab İsa Mesih’in inayeti, Allah’ın muhabbeti, ve Ruh’ul-kudus’ün müşareketi hepimizle beraber olsun.”²¹⁶ “Tanrı, üç şahısta tek bir tabiata/cevhere sahiptir” şeklinde batıda standartlaşan terminoloji 3. Yüzyılın başlarında yaşayan ünlü kilise babası Tertullian’a kadar geri götürülmektedir. 325 İznik ve 381 İstanbul konsillerinde bu doktrin, kilisenin resmi inanç öğretisi olarak kabul edilmiştir.²¹⁷

Kur’an-ı Kerim’de “*Andolsun ki “Allah, Meryem’in oğlu Mesih’in ta kendisidir” diyenler küfre girmişlerdir...*” (Maide, 5/17, 72) buyrulur. Bursevî, bu

²¹³ Aydın “Hıristiyanlık”, 95.

²¹⁴ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 373-374.

²¹⁵ Matta, 28/16-20.

²¹⁶ II. Korintoslulara, 13/14: 192.

²¹⁷ Aydın “Hıristiyanlık”, 96.

ayetin Allah'ın insan bedenine hulûl ettiğine inanan Yakûbiye mezhebinden olan Necran Hıristiyanları hakkında indiğini, “*annesiyle beraber Allah onları helak eder ise mevcudattan kim onları bu helaktan kurtarabilir?*” ayetine telmihte bulunarak kendilerini ve kendini helaktan kurtaramayan nasıl ilah olabilir? diyerek böyle bir şeyin mümkün olmağını belirtir.²¹⁸ Bursevî, Hz. İsa'nın onlara “bende sizin gibi bir kulum, beni ve sizi yaratan Allah'a kulluk edin” dediğini belirtir.²¹⁹ Allah, Kehf, 18/4. ayette “*bu kitabın (Kur'an-ı Kerim) diğer bir indiriliş amacı da, “Allah çocuk edindi” diyenleri uyarmaktır*” buyurur. Bursevî, Allah'a oğul isnat edenlerin Yahudi, Hıristiyan ve Ben-i Müdleç kabilesinin kâfirleri olduğunu belirtir,²²⁰ yine “*Yahudiler Üzeyir Allah'ın oğludur*” demişlerdi. Hıristiyanlarda “*Mesih Allah'ın oğludur*” dediler. Bu sözler onların, daha önceleri yaşayan inkârcıların uydurduğu sözlere benzeterek dillerine doladıkları asılsız inançlardır. Allah onları kahretsin! Bu ne biçim söz? Gerçeklerden nasıl da bu kadar uzaklaşabiliyorlar! (Tevbe, 9/30) ayetinden hareketle, Üzeyir Tevrat'ı tecdit edince Yahudiler'in “Allah Tevrat'ı ancak oğlunun kalbine ilka eder” dediklerini; Hıristiyanların da “babasız evlat olamayacağını, kör ve cüzamlıların iyileştirmek, ölüleri ihya etmek ancak bir ilahın yapacağı şeylerdir” deyişlerini ağızlarıyla söyledikleri boş sözler diye ifade eder.²²¹

Bursevî, “Allah'ı itikatta birleyip sadece ona tapın, şeriatlerde kulluk ve tevhit dosdoğru yoldur. Bu yolda yürüyen sapıtmaz” diye belirttikten sonra “*Te'vilatü'n-Necmiyye*” adlı eserinde Hz. İsa'nın “Allah'a ibadet edin, bana ibadet etmeyin. Çünkü ben de ibadet etmekte (tapmak konusunda sizin gibiyim) sizin ortağınızım. Rububiyette O tektir. Bu dosdoğru yol hepimizin, hepiniz ona ibadet edin” diye söylediğini, sonra Hıristiyanların Hz. İsa hayatta iken değil de ondan üç yüzyıl sonra ihtilafa düştüklerini, Hz. İsa gönderildiği dönemdeki Yahudi ve Hıristiyan grupların Hz. İsa'nın göğe yükseltildikten sonra onun hakkında şunları dediklerini belirtir: Yahudi olan grup: Allah onlara lanet etsin. “Annesi zina etti. Kendisi de veled-i zinadır” derken, Hıristiyanlardan bir grup “İsa Allah'tır”; bir başka grup: “Allah'ın oğludur” ; bir diğer grubun ise: “Allah, İsa ve anası Allah'tır, O üçün üçüdür.” dediklerini belirtir. Bursevî, yine *Te'vilatün-Necmiyye*'den naklen

²¹⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 376-377.

²¹⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 429.

²²⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5: 217.

²²¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 435-436.

“İsa’nın kavmi fırkalara (gruplara) bölündü. Bir fırka onun Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna inandı. Bir fırka onun için üçü olduğuna inanıp ulûhiyette İsa’ya ibadet ettiler. Bir fırka da onun Allah’ın oğlu olduğuna inandıklarını belirtir. “Allah ise böyle zalimlerin dediklerinden çok yücedir” dedikten sonra bir fırkanın onun nübüvvetini inkâr edip küfre düştüklerini ve onu öldürmek istediklerini belirtir. Allah’ın bu zalim ve müşrikler hakkında “zalimlerin vay haline” dediğini, kıyamet günü bütün bu fırkaların tescilli zulümlerinden dolayı elem verici bir azaba düşürüleceğini ayetlerle izah eder.²²²

Necran kabilesinin eşrafından yirmi dört kişilik bir heyet Medine’ye gelir, ikinci namazı sonrası mescitte kendi kiblelerine yönelip ibadet ettikten sonra onların reislerine hitaben efendimiz “gelin Müslüman olun (Allah’a teslim olun)” dediğinde, kendileri efendimize “senden önce Müslüman olduk (Allah’a teslim olduk)” dediler. Peygamber efendimiz onlara “haç’a tapmanız, domuz eti yemeniz, Allah’ın oğlu olduğuna inanmanız sizin Müslüman olmanıza engel olmuştur” dedi. Bunun üzerine peygamberimize “Sen sahibimiz İsa’ya sövüyorsun (onu yeriyorsun)” dediler. Peygamber Efendimiz “sövmüyorum (yermiyorum) deyince, onlar Efendimize “sen onun kul olduğunu diyorsun ya” dediklerinde, Peygamber Efendimiz “evet O Allah’ın kuludur, elçisidir ve iffetli bakire Meryem’e ilka ettiği (üflediği) kelimesidir” deyince, onlar kızdılar ve “Sen babasız insan gördün mü? Ve sen onun beşerden bir babası olmadığını söylüyorsun, öyleyse onun babası Allah’tır” dediler. Peygamber efendimiz “Âdem’in (as) ne babası, nede anası vardır. Bundan dolayı Âdem’e (as) Allah’ın oğludur denemez, İsa’nın durumu da böyledir. Anasız ve babasız olmak, babasız olmaktan daha ilginçtir (harikadır)” dedi. Böylece şüphecinin şüphesini kesip atmak için ilginç olan bu olay daha fazla ilginç olan bir olayla kıyaslanarak şüpheler izale edilmiştir.²²³

Hıristiyanlığın Yahudilikten en bariz farkı, teslis (üç tanrı) inancını benimsemiş olmasıdır. Hıristiyanlık’ta Tanrı; Baba, Oğul, Kutsal Ruh olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır. Hıristiyanlığın temeli olan teslis, inanç esaslarının kaynağıdır. Havarilerin inanç sistemi olan on iki maddelik inanç sistemi bu teslis inancının etrafında şekillenmektedir. Teslisin unsurları 325 İznik Konsilinde Baba

²²² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 8: 428.

²²³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 45-46. , 2: 429.

Tanrı'nın yanında, oğul İsa'nın'da tanrılığı karara bağlanmış, bu ikiliye bilahere 381 yılı İstanbul Konsilinde Kutsal Ruh'un tanrılığına karar verilerek eklenmesi ile teslis anlayışı kemale ermiştir.²²⁴

Müfessirimiz Hz. İsa'nın gönderildiği kavimden Nesturilerin, İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna, Yakubilerin ise İsa'nın Allah'ın kendisi olduğu, yeryüzüne inip tekrar gökyüzüne çıktığına, Melkânilerin ise onun Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna inandıklarını aktarır.²²⁵ Necran Hıristiyanlarının Hz. İsa'ya iftira atarak “bize Onu (İsa'yı) ilah edinmemizi O (Hz. İsa) emretti” dediklerini belirtir.²²⁶

Bursevî, Meryem, 19/21. ayetin tefsirinde *Te'vilatün-Necmiyye*'den yaptığı alıntıda İsa'yı bir babanın sülbü (menisi) olmadan Allah'ın, “Kün” kelimesinin nuruyla yarattığını ve İsa'nın yaratılmasının Âdem'in yaratılması gibi olduğunu (Al-i İmran, 3/59) ve bunların Allah'ın kudretinin ve büyüklüğünün göstergesi olduğunu ifade eder.²²⁷ Ayrıca Hıristiyanların Hz. İsa'nın ilah olduğuna dair ileri sürdükleri ölüleri diriltmesi, Hz. Musa'nın elinde asanın yılanı dönüşmesinden; onun babasız olması Adem (as)'in annesiz ve babasız yaratılmasından ilginç olmadığını ve Hz. İsa ve Hz. Musa bu mucizeleri Allah'ın yardımıyla yaptıklarını ve Onlar sadece Allah'ın güç ve kudretini üzerlerinde gösterdiği vasıtalar diye ifade eden Bursevî Hz. İsa ve annesi canlıların (hayvanatın) muhtaç olduğu şeylere muhtaç olduğunu ve yeme ve içmeyle hayatlarını ikame edenlerin ilah olamayacağını ifade eder.²²⁸

Hıristiyan inancına göre insanlığın babası Âdem Allah'la yaptığı ahde sadık kalmamış, bu ahdi bozarak Allah'a yabancılaşmıştır. İsa (as) kanıyla bu günahın bedelini ödemiş, tanrı ile insanlığın uzlaşmasını sağlamıştır. İsa'nın üçüncü günde ölümden dirilmesi bu evrensel kefaretin ve ölüme galip gelmenin delilidir. İsa'ya inananlar artık ona yabancılaşmamakta, aksine onun çocukları olmaktadır. Hıristiyanlığa göre İsa gönüllü olarak tüm insanların günahlarına kefaret olarak kanını akıtmış ve Allah'la insanlık arasındaki bağı sağlamlaştırarak bu bağın kopmasına engel olmuştur.²²⁹

²²⁴ Adam, Katar, *Dinler Tarihi*, 82-83.

²²⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5: 337.

²²⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 57.

²²⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5: 325.

²²⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 429.

²²⁹ Aydın “Hıristiyanlık”, 97.

Beşerin müdahalesiyle aslını kaybeden Hıristiyanlık dininin inanç esasları arasında kabul edilen teslis ve fida ilahi kaynaklı olmayıp tarihi süreçte müntesiplerinin ortaya atıp inanç haline getirdikleri batıl inanışlardır.

2.1.3.3.2. İncilerde Hz. Peygamberle İlgili Beyanın Değiştirilmesi

Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyanların yaptığı tahrif ve tebdiller iman ve inançla ilgili konularla sınırlı kalmamış kutsal kitabın ihbari ayetlerin içeriğine de sirayet etmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamberin müjdelendiği ayetlerde bundan nasibini almıştır.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'nın İsrailoğullarına kendisinden sonra gelecek peygamberin müjdecisi olduğu Saf, 61/6. ayetinde şöyle ifade etmektedir: *“Bir zamanlar Meryem oğlu İsa (as) da şöyle demişti: “Ey İsrailoğulları! Ben size, elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici ve benden sonra gelecek “Ahmed” adlı peygamberi müjdeleyici olarak gönderdiği bir elçiyim” fakat müjdelenen bu peygamber onlara akli ve nakli deliller getirdiğinde, “bu açıkça bir sihirdir/bu adam bir büyücüdür” dediler.”*

Erken dönem İslam âlimleri ve zamanımız araştırmacıları Yuhanna İncil'inde geçen Hz. İsa'nın geleceğe yönelik müjde ifadesinde kullandığı “Faraklit” (Grekçe Pareklêtos) kelimesinin Hz. İsa'nın konuştuğu dil olan Âramice'deki karşılığını araştırmışlar ve bu kelimenin Ahmed kelimesiyle anlamca örtüştüğünü bulmuşlardır. Latinceye Parecletus şeklinde geçen ve kilise dilinde “teselli etmek” anlamına gelen bu kelimenin “yanına çağırma” manasını içeren bir fiilden gelmesi ile yedinci ayette belirtilen “yalnızca Allah'a kul olmaya (İslam'a) çağırılıp dururken” mealindeki ifadede Hz. Peygamberin temel görevinin “çağırma” anlamına gelen bir fiille ifade edilmiş olması da dikkat çekicidir.²³⁰

Yukarıdaki ayete (Saf, 61/6) göre Hz. İsa, Tevratı doğrulayıcı ve dini konularda ıslah, ve gerekli olan âhkâmı bildiren İncil'i okumak için gönderilmiştir. Ebu Leys de Hz. İsa'nın sözünün “size İncil'i, tevhit ve şer'i konularda Tevrat'ı doğrulayıcı olarak okuyorum” şeklinde anlaşılabilceğini ifade eder. Hz. İsa lisani

²³⁰ Karaman, v.dğr, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 5: 336.

hal ve kal ile Tevrat'ta bulunan müjdeyi ve Tevrat'ı tasdik (doğrulamayı) edici, benden sonra gelen resulü müjdelemek için gönderildim demiştir. Bazılarının ise Hz. İsa risaletle görevlendirilince ona inanmaları için bu müjdeyi vermiştir. Bu resulün zuhur etmesi aynı zamanda Hz. İsanın mucizesi olacaktır. Tevrat gibi o resulu müjdelemek aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'i müjdelektir diye ifade ettiklerini belirtir. Ashâb-ı kirâmın Resulullah'a "kendinizi anlatır mısınız?" sualine Efendimiz "Ben İbrahim (as) in duasıyım, İsa'nın (as) müjdesiyim, annemin bana hamileyken kendisinden çıkan nurun Şam diyarının saraylarını aydınlattığını gördüğü rüyasıyım" diyerek mukabele eder. Bunun gibi bütün peygamberlerin kendi kavimlerine peygamberimizi müjdelediklerini, İsa'nın tek zikredilmesini peygamberimizden önceki son peygamber olmasından kaynaklandığını ve bu müjdenin tüm peygamberlerce birbiri ardınca yapıldığını ve İsa'da son buluncaya kadar devam ettiğini belirtir. Havarilerin İsa'ya "bizden sonra ümmet var mı? sorularına İsa (as) "evet, Ümmeti Muhammed; hikmet sahibi, âlim, iyilik seven, takvalı, sanki onlar enbiyaların fakihleri gibidirler. Allah'ın verdiği kolay rızıklara razıdırlar, Allah da onların kolay amellerinden razıdır. Onların peygamberlerinin ismi Ahmed'tir." diyerek cevap vermiştir. Bursevî, Hz. Peygamberin isimlerinden ve bu isimlerin manalarından bahsettikten sonra sözü İncil'de Efendimizi ifade eden isimlere getirir. Ruhu'l-Hak'ın İncil'de Hz. İsa'nın Efendimizi isimlendirdiği isimlerden biri olduğunu, "Munahenan" ismiyle isimlendirdiğini ve manasının Muhammed olduğunu ve bu ifadenin Süryanice olduğunu söyler, yine bu isimlerden "Hımyatı"nın İbranice, "Paraklitus"un Rumca Muhammed manasında olduğunu belirtir. "Faraklit" isminin Ahmed manasında olduğunu, "Faraklibt" yazılışı ile manasının hak ile batılı birbirinden ayıran manasında olduğunu, Hıristiyanların dilinde "Hamd'in oğlu" anlamında olduğunu söyleyen Bursevî, şu rivayeti aktarır: "Resulullah (sav) "benim ismim Tevrat'ta Uheyit'tir çünkü ben ümmetimi ateşten korurum, ismim Zebûr'da Mahiy'dir, Allah benimle putlara ibadet etmeyi bitirip imha etti. İsmim İncil'de Ahmed ve Kur'an'da Muhammed'tir. Çünkü ben sema ve arzın ehl-i arasında övülmüşüm" Bursevî Efendimizin belirttiği, Muhammed, Ahmed, Mahiy, Haşir, Âkib olan bu beş ismin geçmiş ümmetlerce bilindiğini ve geçmiş kitaplarda yazılı olduğunu belirten açıklamalarda bulunur.²³¹

²³¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 491-496.

Tevrat ve İncil'in müjdelediği peygamberin, Peygamber Efendimiz olduğunu kendileri bildiği halde, vahiy kültürüne sahip bu millet inanmak bir yana kendilerine ihsan edilen kutsal kitap üzerinde tahrifat yapmış, yanlış yola saparak hidayetten uzaklaşmışlardır. Allah onları zalim bir topluluk (Saf, 61/7) olarak tarif ederken, bir başka ayette “...*fakat şunu da bilin ki, onların hepsi bir değildir...*” (Al-i İmran, 3/113-114) diyerek hepsinin bir tutulamayacağına dikkat çekmiştir. Onlardan doğru, özü sözü bir, adaletli kimseler vardır, bunlar gecenin geç saatlerinde secde eder, Allah'ın ayetlerini okur, Allah'a ve ahiret gününe yürekten inanır, iyiliği emredip, kötülükten sakındırırlar. “*işte bu nitelikteki kimseler (günü geldiğinde) ellerinde ki Tevrat ve İncil'de geleceği bildirilen ümmi elçiye, o peygambere uyarlar...*” (A'raf, 7/157).

Sonuç olarak Hıristiyanlar'da Yahudiler gibi İncil'de peygamberimizle ilgili ifadeleri tahrif, tağyir veya tebdil ettiklerini ve bu şekilde sapıp hakkı gizlediklerini, ancak onlardan bir kısmın ise hakkı itiraf edip, hakka tabi olduklarını, hidayete erdiklerini görüyoruz.

2.1.3.3.3. Ruhbanlık

Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyanlar'dan kendini ibadete adayıp, dünya ve içindekilerden uzak kalmak için Allah'ın emretmediği, ancak kendilerinin adakta bulunmak suretiyle ihdas ettikleri dini adayış biçimi olarak ifade edilen Ruhbanlık, rahbaniyet “korku” anlamında olup kelime olarak R-H-B kökünden türemiştir. Ruhbaniyet kavram olarak ise “korku”, Rahip ise “korkan kimse” demektir. Arapça da nefis tezkiyesi için münzevi hayat yaşayan Hıristiyan zahitleri tanımlamak için Rahip Yani korkan, çekinen kelimesi kullanılmıştır. İstilahî anlamda ise korku sebebiyle dünyaya sırt çevirmek, nefsin zaaflarından dolayı ormanlara ve dağlara çekilmek, kadınlardan kaçınmak, aile birliği kurmamak veya eş vazifesinden uzak durmak ve dünyadan bütün ilgisini kesmek anlamlarına gelmektedir.²³²

²³² Mehmet Bozkurt, *İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilikte İnanç ve İbadetlerin Felsefî ve Sosyolojik Boyutları*, (Ankara, Özyurt Matbaacılık, 2013), 477-478.

“...Ona uyanların (Hz. İsa ve getirdiği İncil'e) kalplerine sevgi, şefkat ve merhamet yerleştirdik. Uydurdukları ruhbanlık ise bizim emrimizden kaynaklanmış değildir. Onu Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için kendileri icat ettiler. Fakat ona da gerektiği gibi uymadılar...” (Hadid, 57/27). Ben-i İsrailin son peygamberi Hz. İsa'ya (as) İncil'in bir defada indirildiğini, yahudi ve müşriklerde bulunan katı kalpliliğin Hıristiyanlardan İncil'le giderildiğini, içerdiği emirlerle Hıristiyanların ince, nazik, naif bir ahlaka eriştiklerini belirten Bursevî, İncil'de suçlara karşı kısas veya cezanın olmadığını belirtir. İncil'de “sağ yanağına vurana sen sol yanağını çevir, senden ridanı (peştemalını) almaya çalışana gömleğini ver” vb emirler ile Hıristiyanların af ve bağışlanma ahlakına sahip olmalarının emredildiğini belirtir. Ruhban kelimesinin semantik tahlilini yaptıktan sonra Hz. İsa'ya tabi olan topluluğun (Ruhban ve mü'minlerin) başına Hz. İsa'nın semaya ref'inden sonra zalim hükümdarların geldiğini, üç defa bu zalim hükümdarların mü'minlere savaş açtığını, çoğunun bu savaşlarda öldürüldüğünü, az bir kısmının sağ kaldığını belirtir. Bu sağ kalan Hıristiyanlar dinde ortaya çıkan fitneden (işkencelerle inancından döndürme) korkarak dağların zirvelerine nefislerini temizleyerek ibadet etmek, dinlerini korumak için kaçıp ruhbanlığı tercih etmişlerdir. Ve İsa'nın kendilerine müjdelediği peygamberin (Hz. Muhammed'in) gelmesini beklemişlerdir. Allah ruhbanlığın onların kitabı olan İncil'de yer almadığını ve peygamberleri Hz. İsa'nın ağzından böyle bir şeyin çıkmadığını belirtir. Onlar ruhbanlığı sadece Allah'ın rızasını kazanmak için icat ettiler (uydurdular). Ve uydurdukları bu ruhbanlığa hakkıyla uymadıklarını, üçün üçünü birleştirerek ve Hz. Muhammed'in nübüvvetini duyup bildikleri halde inkâr ederek ruhbanlığa hakkıyla riayet etmemişlerdir. Efendimizin (sav) “(Hıristiyanlardan) kim bana inanıp, beni doğrularsa (ruhbanlığa) hakkıyla riayet etmiş ve bana inanmayan da helak olmuştur” dediğini belirten müfessirimiz Mukatil b. Süleyman'ın aktardığı şu rivayete yer verir: Hıristiyanlar Hz. İsa'dan sonra zayıf düşünce mağaralara sığındılar. (dinlerinde/Ruhbanlıkta) sabretmediler, domuz eti yediler, içki içtiler, beraber fasıklığa (günahlara) daldılar, ilişkilerinde dine/ruhbanlığa uymadılar. Sonradan gelenler ona dine/ruhbanlığa hakkıyla riayet etmediler. Onu dini/ruhbanlığı azaltarak en sonunda hükümdarlarının dinine girdiler, az bir kısmı İsa'nın dininde sebat etti. Allah için nezretmek (adakta bulunmak); Allah'la yapılan ahittir. Allah rızası gözetildiği sürece bu ahdi

(anlaşmayı) bozmamak gerekir. Ve bütün bulardan dolayı Allah onları azarlayıp kınamıştır.²³³

Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyanlardan bu uydurulan ruhbanlığa uyanlar ise "...Biz Hıristiyanız" diyenleri de sevgi bakımından mü'minlere daha yakın bulacaksınız. Çünkü onların arasında bir kısım keşişler (kissis) ve rahipler vardır ki onlar hakikati kabullenir, kibir ve gurura kapılmazlar" (Maide, 5/82) şeklinde tavsif edilmiştir. Bursevî, Hıristiyanların genellikle dünyadan yüz çevirmiş, liderlik ve büyüklüğü istememiş, ibadete yönelmiş kişiler olduklarını ve böylelerinin insanlara haset etmeyip, onlara eziyet etmeyeceklerini, hakkı talepte de yumuşak huylu olup hakka kolay itaat ettiklerini belirtir.

Bursevî, Hıristiyanların küfrünün tevhitte kaynaklandığını, Yahudilerin küfrünün ise nübüvvetten kaynaklandığını, Hıristiyanların küfrünün Yahudilerin küfründen daha ağır olmasına karşın lanetlenmenin Yahudilere tahsis edilmesine baktığımızda bunun dünyaya olan aşırı hırslarından kaynaklandığını ifade eder ve bundan dolayı Resulullah'ın (sav) şu sözünü hatırlatır: "dünya sevgisi tüm hataların başıdır."²³⁴

Bursevî, Begavî'den naklen burada kastedilenlerin tüm Hıristiyanlar olmadığını, müslümanlara karşı düşmanlıkta Yahudiler gibi olduklarını, müslümanları öldürmede, esir almada, memleketleri ve mescidleri yıkıp yakmakta, kitapları yakmakta bir farkları olmadığını, bilakis burada kastedilenlerin necaşi ve arkadaşları olduğu ve bu ayetin bunlar hakkında nazil olduğunu ifade eder. Necaşi'nin islamdan önce Hıristiyan olduğunu, o ve arkadaşlarının Mekke'nin fethinden önce müslüman olduklarını, Kureyş'in zulmünden kendilerini koruyamayan müslümanlara Resulullah'ın Habeş ülkesine hicret etmelerini emrettiğini belirtir. Ayrıca Resulullah'ın, Necaşi'ye yazdığı mektupta Ümmü Habibe binti Ebi Süfyan ile kendisinin vekâleten nikâhlarını kıymasını istemesi üzerine Necaşi de Resulullah'la Ümmü Habibe'nin nikâhını kıydığını ifade eder.²³⁵

Ca'fer b. Ebi Talib, Habeşistan'dan onunla beraber altmış ikisi Habeşli, sekizi Şamlı olmak üzere yetmiş derin bilgi sahibi rahiplerin bulunduğu heyetle Medine'ye

²³³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 379-382.

²³⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 433.

²³⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 434.

gelir. Peygamber Efendimizin bu heyete baştan sona Yasin süresini okuduğunu, bunu dinleyen bilginlerin ağlayıp iman ettiklerini ve bu okunanların İsa'ya indirilenlere ne kadar benzediğini ifade ettiklerini ve bu ayetin (Maide, 5/82) bunun üzerine nazil olduğunu belirtir. Bu heyetteki bilginlerin manastır Ehl-i Kıssis (Keşişler) olduğunu ve bunların sevgice müslümanlara yakın olanlar olduğunu ifade eder. Müfessirimiz Kıssis (Keşiş), Hıristiyanların âlim, abid, önder olan reisleridir. Kıssis kelimesi “kesese” nin mübalağasıdır. Bir şeyi gece peşi sıra arzulayıp istemektir. Bu mübalağalı olan isteklerinden dolayı Kıssis diye isimlendirildiklerini Rağıb'ın müfredatından nakleder.²³⁶

Bursevî, Urve b. Zübeyr'den gelen bir rivayette Hıristiyanlar İncil'i kaybedip, İncil'in olmadığı bir dine girdiler, onlardan bir tek âlim dini ve hak üzere sağlam kaldı, bu âlimin ismi Kıssis idi. Bu âlimin dini ve mezhebi üzerinde bulunanlara da Kıssis denildiğini belirtir. Hıristiyanlardan Müslümanlara karşı sevgice yakın olanlarının Kıssisler (keşiş) olduğunu, bunların hakkı duyup anlayınca kabullenen, Yahudiler gibi büyüklenmeyen tevazu sahibi kimseler olduklarını zikreder.²³⁷

Neticede Hıristiyanlar Hz. İsa'nın dini ve kitabı İncil'in üzerinde yaptıkları tahrifleriyle tüm unsurlarını değiştirdiler. Allah'ın affedicilik sıfatını din adamları gasp etmiş, Allah'ın varlığı ve zatı üzerinde operasyonlar yaparak üçün üçü diye Tevhide aykırı inanç ve unsurları ortaya çıkardılar. Dinde olmayan ibadet ve ritüeller ihdas ettiler. Tevrat ve İncil'in müjdelediği Hz. Peygamberle ilgili ilahi haberleri de değiştirerek küfre saptılar. Onlardan az bir kısmı Hz. İsa'nın söylediği hakikatlere uyarak Peygamberimizi tasdik edip iman etmişlerdir.

2.1.3.3.4. İbadetlerde Yaptıkları Tahrifler

Yahudi ve Hıristiyanların yaptıkları tahrifler itikadi ve ihbari emirlerle sınırlı kalmamış dinlerin ameli boyutuna da sirayet etmiştir. “...Ey iman edenler! Her türlü kötülükten korunup sakınmanız, sorumluluk sahibi, bilinçli ve duyarlı bir mü'min olmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılınmıştır”

²³⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 434-435.

²³⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 433-435.

(Bakara, 2/183) ayetiyle onların oruçla sorumlu olduklarını ve onlara da orucun farz olduğunu görüyoruz. Bursevî, orucun Hz. Âdem'den bu yana bütün peygamberlere ve ümmetlere yazıldığını yani farz kılındığını, Âdem'e (as) farz olan orucun kameri ayların eyyami bîd denilen on üç, on dört ve on beşinci günleri olduğunu, Musa'nın kavmine farz olan orucun ise Âşure orucu olduğunu belirtir.²³⁸

Mukatil b. Süleyman "...sizden öncekilere ..." ifadesiyle İncil Ehl-inin kastedildiğini belirtir.²³⁹ Taberî ise bu ifadeyle Ehl-i kitabın kastedildiğini belirtir.²⁴⁰ İbni Ebi Hatim de bu ifadeyle Ehl-i kitabın kastedildiğini ifade eder.²⁴¹ Suddi ise Ramazan orucunun Hıristiyanlara da farz kılındığını, kış ve yaz aylarında onlara çok zor gelmesi; uykudan sonra yemek ve içmek, Ramazan ayı boyunca kadınlara yaklaşma yasağı ve Ramazanın dolaşarak yaz ve kışa gelmesi gibi durumlar onlara zor gelince aldıkları kararla kış ve yaz arasında onu sabit kıldılar. Bu yaptıklarına kefarete olarak yirmi gün ekleyerek orucu elli gün yaptıklarını ifade eder.²⁴² Zemahşeri ise "sizden öncekilere" ifadesiyle Ramazan orucunun İncil ehl-ine de farz kılındığını belirtir. Onlara isabet eden iki ölüm olayından sonra Ramazan orucunu önüne on gün, sonuna da on gün ekleyerek elli güne çıkardıklarını; oruç çok soğuk ve sıcak günlere geldiğinde; yolculuk ve yaşamlarında zorluklara sebep olunca Ramazan orucunu kış ve bahar arasında sabit tutmaya başladıklarını ve orucun vaktinde yaptıkları değişiklikten dolayı yirmi gün kefarete ekleyerek onu elli güne çıkardıklarını ifade eder.²⁴³ *Zadü'l-Mesir*'de ise "sizden öncekiler" ifadesinde üç görüş olduğu belirtilir. Bunlardan birincisi Ehl-i kitap, ikincisi Hıristiyanlar, üçüncü görüş ise bütün ilahi din mensupları olduğu yönündedir.²⁴⁴

²³⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 292-293.

²³⁹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, 1: 160.

²⁴⁰ Taberî, *Tefsirüt- Taberî (Camiu'l-beyân)*, 1: 490-491.

²⁴¹ Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razi İbni Ebi Hatim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Thk: As'ad Muhammed Tayyib, 1.bs. (Mekke-Riyad, Mektebetün-Nezzar Mustafa el-Baz, 1997), 1: 303-305.

²⁴² Ebi Muhammed İsmail b. Abdurrahman es-Süddi el-Kebir, *Tefsirüs-Süddi el-Kebir*, Derleyen: Muhammed Ata Yusuf, (Kahire, Daru'l-Vefa, 1993), 139-140.

²⁴³ Zemahşeri, *Tefsiru'l-Keşşâf*, 112.

²⁴⁴ Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, 105.

2.1.4. Yahudi ve Hıristiyanların Birbirlerine Karşı Durumlarını İfade Eden Ayetlerin Yorumu

Kur'an-ı Kerim Ehl-i kitab'ın Müslümanlara, Hz. Peygambere ve Kur'an'a karşı olan olumsuz tavırlarından bahsettiği gibi Ehl-i kitabın kendi aralarında birbirlerine karşı olan olumsuz durumlarına ve ihtilaflarına da değinmektedir. "...Kaldı ki kendi aralarında şiddetli anlaşmazlıklar vardır. Sen onların birlik olduğunu zannedersin, oysa onların düşünceleri farklı farklıdır. Onlar aklını çalıştırmayan bir toplumdur" (Haşr, 59/14). ayette geçen "be's" kelimesi güç, azap, sıkıntı, kuvvetli muharebe ve çekişme gibi manalara gelmektedir. Yani aralarında gönül bağı yoktur. Birlik ve beraberlik ruhundan yoksundurlar. Gerçekte birbirlerine düşmandırlar. Onların güç ve cesaretleri birbirlerine karşıdır.²⁴⁵

Bursevî, "sizinle savaşamazlar" ifadesinde belirtilenlerin Yahudiler ve münafıklar olduğunu ifade eder. Kendi aralarında ittifak kurduklarında siz onların birlik olduğunu zannedersiniz. Oysa onların düşünceleri farklı farklıdır. Onların kendi aralarında cesaret ve savaşçılığı (kavgaları) şiddetlidir. Onlar size karşı olduklarında zayıftırlar, korkaktırlar, bu ise Allah'ın onların kalbine saldıdığı korku nedeniyledir. *Keşfü'l-Esrar*'dan naklen "Allah bir kavme yardım etmek istediğinde o kavmin tavşanlarını aslan gibi yapar, bir kavmi perişan etmek istediğinde ise o kavmin aslanlarını tavşanlar gibi yapar. Müfessirimiz aralarında sevgi, dostluk, yakınlık ve ülfetin olmadığını, kalplerinin darmadağın olup aralarında sevgi olmadığını belirtir. Ehl-i kitab'ın bedenleriyle birlik görünseler de aslında parça parça olduklarını ifade eder. Ehl-i hakın ise her ne kadar bedenen ayrı görünseler de aslında bir olduklarını ve ebediyen muvaffak olacakların ancak Ehl-i Hak olduğunu belirtir ve bunu "ittifak kuvvettir, bölünüp ayrılmak ise helak olmaktır" sözüyle ifade eder. Bursevî, onların dağınık ve parça parça olmalarının, kalplerinin dağınık ve parça parça olmasından kaynaklandığını; bir hedef etrafında toplanamayacaklarını, kalbin ıslahı cesedin ıslahına, fesadı ise cesedin fesadına sebep olduğundan ayrıca her kabın içindekini sızdırdığını ve dolayısıyla bölük parça olduklarını belirten müfessirimiz, onların aklını kullanmayan bir toplum olduklarını ifade eder.²⁴⁶ Suddi

²⁴⁵ Karaman, v. dğr. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1: 188.

²⁴⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 437-438.

tefsirinde onların kalplerinin ihtilaf içinde olduklarını dolayısıyla herhangi bir konuda ittifak sağlayamayacaklarına dikkat çeker.²⁴⁷

Ehl-i kitaba Allah, hak ve hakikatı kitaplarıyla bildirdiği halde, kendileri bu hak ve hakikatlere şahit oldukları halde anlaşmazlığa düşmüşlerdir. “*Önceki ümmetlerin kendilerine hak geldikten sonra anlaşmazlıklara düşmelerinin sebebi aralarındaki kıskançlık ve ihtiras duygularıdır...*” (Şura, 42/14). Bursevî, Yahudi ve Hıristiyanların hadlerini bilmeden davet edildikleri dine inanmadıkları gibi, kendi aralarında birbirlerine de inanmadıklarını, bununda ihtiras, kıskançlık ve haddi aşmalarından kaynaklandığını vurgular.²⁴⁸

Ehl-i kitabın birbirlerine karşı sergiledikledikleri bu tutum Kur’an’da şöyle ifade edilir: “*Yahudiler, Hıristiyanların dini sağlam bir esasa dayanmaz derler, Hıristiyanlar da Yahudilerin dini sağlam bir esasa dayanmaz derler. Hem de onlar Tevrat’ı ve İncil’i okudukları halde böyle söylemektedirler. Artık onların anlayamadığı konularda Allah hükmünü kıyamet günü verecektir*” (Bakara, 2/113). Mezkur ayetin tefsirinde, Yahudi ve Hıristiyan her grubun/mezhebin dalalette olduğu ve haddi aştıkları gibi her bir grubun diğer grubu yanlış yolda olmakla itham ettiğini aktaran müellifimiz, Allah’ın indirdiği kitabı bilip okuyan ve buna inanan her kişinin Allah’ın indirdiği diğer kitapları inkâr etmemesi gerektiğini çünkü Allah’ın kitaplarından her birinin Allah’ın indirdiği diğer kitapları tasdik edip doğruladığını hatırlatır.²⁴⁹

Yahudi ve Hıristiyanların sadece Müslümanlara karşı olumsuz hal ve tavır takınmadıklarını, tarih boyunca kendi aralarında da kavgalı olduklarını, birbirlerinin dinlerini batıl ve hükümsüz olarak nitelediklerini aktaran Kur’an, Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın özü itibarıyla hak din olduğunu belirtir. Doğal olarak Kur’an Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla Yahudiliğin, İslamiyet’in gelmesiyle de Hıristiyanlığın hükümsüz olduğunu ilan eder. Fakat Yahudiler, Hıristiyanlık ve İslamiyeti; Hıristiyanlar da Yahudilik ve İslamiyeti kabullenmeyip tanımamışlardır. Onların bu davranışları kendi kitaplarına da ters düşmektedir. Tevrat’ta Musa’dan sonra onun gibi bir peygamber geleceği müjdelenmiş, İncil’de Hz. İsa’nın Musa

²⁴⁷ Süddi, *Tefsiriis-Süddi el-Kebir*, 452.

²⁴⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 8: 329.

²⁴⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 211.

şeriatını tamamlamak üzere geldiği haber verilmiştir.²⁵⁰ Yahudi ve Hıristiyanlardan her birinin doğru yolda olduklarını ve insanlara bunu dillendirerek diğerlerinin batıl yolda olduklarını iddia ettiklerini yine Kur'an "*Hal böyleyken hala Yahudiler, "Yahudi olun" ,Hıristiyanlar'da "Hıristiyan olun" ki doğru yola eresiniz deyip duruyorlar..."* (Bakara, 2/135) ayetiyle bildirmektedir. Müfessirimiz bu ayetin Medine'nin Yahudi reisleri ile Necran Hıristiyanları hakkında indiğini bildirir. Yahudiler, Yahudi olun, çünkü peygamberimiz Musa en iyi peygamber, kitabımız Tevrat'ta en iyi kitap, dinimizde en iyi dindir diyerek İsa'yı, İncil'i, Hz. Muhammed'i ve Kur'an'ı inkâr etmişlerdir. Aynı şekilde Hıristiyanlarda, Hıristiyan olunuz, çünkü peygamberimiz İsa en iyi peygamber, kitabımız İncil en iyi kitap, dinimizde en iyi dindir diyerek Musa ve Tevrat'ı, Hz. Muhammed ve Kur'an'ı inkâr etmişlerdir.²⁵¹

Sadece kendilerinin hak ve hidayet üzere bulduklarını iddia eden Yahudi ve Hıristiyanların her birinin sadece kendilerinin cennete gireceklerini iddia ettiklerini yine Kur'an bize bildirmektedir. "*Yahudi ve Hıristiyanlardan her biri, kendilerinden başka kimsenin cennete giremeyeceğini iddia etmektedir. Bu onların kendi kuruntularıdır..."* (Bakara, 2/111). Müfessirimiz bu ayetin tefsirinde Resulullah'ın meclisinde bulunan Yahudi ve Necranlı Hıristiyan heyet hakkında indiğini belirttikten sonra bu topluluktan her birinin diğerini yalanlayarak, Yahudilerin Necranlı Hıristiyanlara "Yahudilerden başkası cennete giremez", Necranlı Hıristiyanların da Yahudilere "Hıristiyanlardan başkası cennete giremez" dediklerini aktaran Bursevî, söylenenleri onların kötü nefislerinin haksız olarak Allah'tan temennileri ve aslı astarı olmayan batıl şeyler olarak tavsif eder.²⁵²

Kur'an-ı Kerim onların bu iddialarına "*Ey Peygamber! Sen onlara deki: "Eğer bu iddianızda samimi iseniz, haydi delilinizi getirin de görelim"* diye çağrıda bulunmaktadır. Bursevî, hidayet üzere bulduklarını iddia eden bu grupların arasına kıyamete kadar sürecek kin ve düşmanlığın sokulduğunu (Maide, 5/64), dinlerinde ihtilafa düştüklerini, birbirlerinden nefret edip tiksindiklerini ve bu yüzden onların

²⁵⁰ Karaman, v.dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1: 190-191.

²⁵¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 244.

²⁵² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 208.

kalplerinin ve fikirlerinin birbiriyle uyuşmadığını ve bu halin kıyamete kadar süreceğini ifade eder.²⁵³

2.2. YAHUDİLERLE İLGİLİ ÖZEL NİTELEME VE ELEŞTİRİLERİN YER ALDIĞI AYETLERİN TEFSİRİ

2.2.1. Yahudilerle İlgili Özel Nitelemelerin Yer Aldığı Ayetlerin Tefsiri

2.2.1.1. Alemlere Üstün Kılınmaları

Allah'ın sınırsız lütuflarına nail olan Ben-i İsrail'in üstün kılındıklarını ifade eden ayetlerden birinde şöyle denir: “*Ey İsrailoğulları! Bir zamanlar size lütfe ettiğim nimetimi ve sizi diğer milletlere üstün kıldığımı hatırlayın*” (Bakara, 2/47). Bursevî bu ayetin tefsirinde; bildircin eti, kudret helvası, bulutla gölgelenme, kayadan onlar için su fışkırması vb nimetler verildiğini, babalarına verilen bu nimetlere karşı evlatlarının da Allah'a şükür etmeleri gerektiği belirtir. Çünkü evlatlar babalarının şerefleriyle şereflenir, şeref kazanırlar ve bundan dolayı Allah, “babalarınızı üstün kıldım” demedi çünkü babaların üstünlüğü evlatların üstünlüğüdür. Babalarınızı kendi zamanlarındaki diğer âlemlere, onlara ihsan ettiğim ilim, iman, salih amelin yanı sıra içlerinden gönderilen peygamberler ve adaletli hükümdarlarlada üstün kıldım. Bursevî, bunların Musa (as) zamanındaki ve Tevrat'ta değişiklik yapılmadan önceki babalar ve atalar olduğunu ifade eder.²⁵⁴

“*Musa bir zamanlar kavmine şöyle demişti: “Ey kavimim! Allah'ın size verdiği nimetleri hatırlayın. Hani O içinizden peygamberler göndermiş, hükümdarlar çıkartmıştı. Ve size dünyada kimseye nasip etmediği birçok şeyi vermişti”* (Maide, 5/20). ayetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der: “Allah Hz. Muhammed'ten Musa'nın kavmine nasihat ederken Ehl-i kitaba şunları hatırlatmasını ister: “Allah'ın ihsan ettiği nimetlerini, içinizden akrabanız olan peygamberler göndererek sizi doğru yola ilettiğini ve peygamberlik gibi en yüksek bir şerefle şereflendirdiğini, birçok peygamber gönderdiğini ve böylece onlardan başka bir ümmete böyle bir şeref

²⁵³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 421. , 2: 373.

²⁵⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 128.

verilmediğini, onlara hükümdarlık (mülk) verildiğini ve bunun da onlar için övünç kaynağı olduğunu hatırlayın.” Onları Firavn’un memletinde Kıptilere köle olmaktan kurtarıp özgür eylediğini ve İbni Abbas’tan naklen Beni İsrail’e verilen mülkten (hükümdarlık) maksadın hizmetçi, kadın, içinde su bulunan geniş ev olduğunu nakleden müellif, denizde boğulmaktan kurtarılmaları, düşmanlarının denizde boğulmaları, bulutla gölgelenmeleri, bildircin eti ve kudret helvasının indirilmesi ve bunun gibi pek çok nimetin kendi zamanlarındaki milletlere verilmeyip onlara ihsan edilen nimetlerden olduğunu ifade eder.²⁵⁵

Ben-i İsrail’in Mısır’dan çıkışından sonra Hz. Yahya’yı katletmeleri ve Hz. İsa’yı da öldürmeye teşebbüs ettikleri zamana kadar içlerinden pek çok enbiya ve hükümdarlar çıkmıştır. Ayrıca Hz. Davud ve Süleyman gibi, nübüvvet ve hükümdarlığı şahsında cem’eden büyük peygamberlerin gelmiş bulunduğu da bilinen bir hakikattir.²⁵⁶

Ben-i İsrail’in hayat serüveni Kur’an’da yüzlerce ayette işlenmektedir. Kendilerinin birçok nimete kavuşmakla âlemlere üstün kılındıkları ifade edilmiş ancak zulüm, sapkınlık ve azgınlıkları sebebiyle, nail oldukları bu nimetlerden ve üstünlüklerden mahrum kalarak cezalandırılmışlardır.

2.2.1.2. Yahudilerin Lanetlenmesi ve Allah’ın Gazabına Uğramaları

Kendilerine verilen kitaplara ve gönderilen çok sayıdaki peygamberlere rağmen istikamet üzere bir hayat yaşamayı başaramayan Yahudilerin isyan, zulüm ve sapkınlıkla özdeşleşmelerinden dolayı birçok ayette Allah’ın ve yarattıklarının lanetine müstehak olduklarına şahit oluyoruz. “onlar, *“bizim kalplerimiz boş laflara kapalıdır (yeterli bilgiye sahibiz, bizim başka söze ihtiyacımız yok, boş lafa karnımız tok)”* derler. Oysa Allah onları inkârları yüzünden lanetlemiştir. Onlar asla inanmazlar” (Bakara, 2/88). Bursevî burada anlatılanların peygamber asrında mevcut olan Yahudiler olduğunu belirtir.²⁵⁷ “Biz, verdikleri bu sözden döndükleri için onlara lanet ettik, kalplerini katılaştırdık, dini duyarlılıkları yok oldu...” (Maide,

²⁵⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 381-382.

²⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 232.

²⁵⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 180.

5/13). Müfessirimiz Yahudilerin ahdi bozdukları, Musa'dan sonra peygamberleri yalanladıkları, nebileri öldürdükleri ve kitabı atıp farzları zayi ettiklerinden dolayı lanetlendiklerini yani Allah'ın rahmetinden kovulup uzaklaştırıldıklarını, maymun ve domuzlara dönüştürüldüklerini, onlara cizye verdirilerek zelil kılındıklarını, ayet ve korkutmaların etki etmediği bir şekilde kalplerinin kaskatı edildiğini ifade eder.²⁵⁸

Kendilerine kitap verilen Yahudiler kahin ve şeytanlaşmış insanlara inanarak müşriklerin Müslümanlardan daha doğru yolda olduğunu iddia ediyorlar. Bu da Allah'ın onlara lanet etmesine sebep olduğunu belirttiği (Nisa, 4/51-52) bu ayetlerin tefsirinde Bursevî şöyle bir rivayeti nakleder: “Huyey b. Ahtab, Ka'b b. Eşref, yetmiş atlı Yahudi ile birlikte, Hz. Peygamberle olan anlaşmalarını bozup Kureyş ile birlik olmak için Mekke'ye varırlar. Kureyşliler onlara “siz Muhammed'e bizden daha yakınsınız çünkü siz Ehl-i kitapsınız, bizi kandırmadığınızdan emin değiliz, ancak bizim ilahlarımıza secde ederseniz size inanırız, dediler. Yahudiler de öyle yaptılar (Yahudiler Kureyş'in ilahlarına secde ettiler). Bu onların Cibt ve Tağut'a olan imanlarıdır. Çünkü onlar puta taptılar. Şeytana itaat ettiler. Ebû Süfyan onlara “siz Ehl-i kitapsınız bilirsiniz, biz mi doğru yoldayız yoksa Muhammed mi? Söylemişiniz? deyince Yahudiler Muhammed ne der? Ebu Süfyan şöyle dedi: “Bir olan Allah'a ibadet etmeyi emreder. Şirkten de sakındırır. Yahudiler sizin dininiz nedir? deyince Kureyş “Beytin yönetici/hükümdarlarıyız, Hacıları sular, misafirleri ağırlar, zorda olanı açar (yardım ederiz) gibi fiil ve davranışlarını zikredince Yahudiler “Siz Muhammed'den daha doğru yoldasınız” dedi. Bursevî, buradaki Cibt kelimesinin put manasında olup Allah'ın dışında tapılan her şey, Tağut kelimesini şeytan ve tapılan batıl olan her şey olarak açıklar.²⁵⁹ Yahudilerin lanetlenmesini Fahirettin er-Razi Ata'nın “rahmetimizden çıkardık”, Hasan ve Mukatil'in ise “onları meshettik, suretlerini maymunlara dönderdik”, İbni Abbas'ın ise “onları cizye verir hale getirdik” diye açıkladıklarını ifade eder.²⁶⁰

Ehl-i kitab'ın lanetlenip Allah'ın gazabına uğramalarına aşağıda gelecek ayetlerle şahit olmaktayız. Cumartesi yasağını delenler (Bakara, 2/65-66) ve tağut'a (buzağa'ya) tapınların/ona kul olanların (Maide, 5/60) maymun ve domuzlara dönüştürüldükleri, Allah'ın lanetine ugradıkları, Allah'ın gazabını hakettikleri, zillet

²⁵⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 381.

²⁵⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 226-227.

²⁶⁰ Fâhirettin er-Razi, *Tefsiru'l-Kebir (Mefatihü'l-Ğayb)*, 1. bs. (Beyrut, Daru'l-Fikr, 1981), 11: 191.

ve esarete mahkum edildikleri, doğru yoldan sapmış kötü kimseler oldukları ifade edilir.

Begavî geçen ayetlerde Allah'ın Yahudilere olan gazabını ifade ettikten sonra maymuna dönüştürülenlerin Ashab-ı Sebt (cumartesi yasağını çiğneyenler) olduğunu, domuza dönüştürülenlerin ise Hz. İsa'nın nübüvvet ve mucizelerini görüp Hz. İsa'dan gökten indirilmesini istedikleri sofradan yiyip sonra inkâr eden ve böylece küfre düşenler olduğunu ifade eder. Akabinde Ali b. Talha üzerinden İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre neshe uğrayan her iki grubun Ashab-ı Sebt (cumartesi yasağını çiğneyenler) olduğunu bunlardan gençlerin maymunlara, ihtiyarların ise domuzlara dönüştürüldüklerini aktarır.²⁶¹

Bursevî, Allah'ın Yahudilere olan gazap ve öfkesini; Allah'ın onları rahmetinden kovarak uzaklaştırması olarak ifade eder. Davud (as) zamanında Ashab-ı Sebt'e (cumartesi yasağını çiğneyenlere) yapılan bedduadan sonra onların maymuna dönüştürüldüklerini, İsa (as) zamanında gökten inen sofradan yiyip, gösterilen ayet ve mucizeleri inkâr edenlerin de domuzlara dönüştürüldüklerini; bu meshedilen/dönüştürülen iki grubunda Ashab-ı Sebt (cumartesi yasağını çiğneyenler) olduğunu belirten rivayeti de aktarır. Rivayete göre gençlerin maymunlara, ihtiyarların da domuzlara dönüştürüldüğünü ve bu ayet indiği zaman Müslümanların Yahudilere "Ey maymun ve domuzların kardeşleri!" dediklerini, onların da boyunlarını büküp rezil olduklarına dair açıklamalarda bulunur.²⁶² Bunu reddedemeyen bir halet-i ruhiye ile yaşayan Yahudilerin torunları olan günümüz Yahudi asıllı bilim adamlarının evrim teorisini ortaya atıp dillendirmeleri bu gerçeği örtbas etme ve tüm insanlığı böyle bir paya ortak etme çabasıdır diyebiliriz. Ancak Mücahid bu meshin/dönüştürmenin sureten maymuna dönüşme olmadığını, kalplerinin, nefislerinin ve ruhlarının dönüştürüldüğünü ifade eder.²⁶³

Müfessirimiz, A'raf, 7/166. ayette söz konusu edilen Yahudilikteki cumartesi yasağının Cuma günü olduğunu, Yahudilerin şeytanın vesvesesi ile bu yasağı Cumartesiye aldıklarını, buna da sadık kalmadıklarını, buna mukabil Allah'ın

²⁶¹ Ebi Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Tefsiru'l-Beğavî (Meâlimu't-Tenzîl)*, 1. bs. (Beyrut, Dar İbni Hazm, 2002), 386.

²⁶² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 417.

²⁶³ Mücahid b. Cebr, *Tefsirü' İmam Mücahid b. Cebr*, Thk: Muhammed Abdüsselam ebu Nil, (Medinetü'n-Nasr, (B.A.E), Dar'ul-Fikri'l-İslami el-Hadise, 1989), 205.

rahmetinden kovulup mahrum kalarak maymun ve domuzlara dönüştürüldüklerini bu hal üzere üç gün yaşayıp kaldıklarını, sonra öldüklerini ve bu konuda icma olduğunu belirtir. Tasavvufi kimliğiyle müfessirimiz Yahudilerin yaşadığı bu köyü; beşer denizinin kıyısındaki hayvani ceset olarak, köyün sakinlerinin ise insanın hissi sıfatları olarak yorumlar ve bunu da üç sınıfa ayırır. Bunlardan ruhani sınıf, ruhun sıfatı gibi; kalbi sınıf kalbin sıfatı gibi; nefsâni sınıf, ise kötülüğü emreden nefsin sıfatı gibidir. Cumartesi avlanma yasağı ise Allah'ın haram kıldığı her şeydir. Avlanmaktan kaçınıp, insanları da bundan sakındıran grup o ruhani sıfattır; avlanmaktan sakınıp, insanları bundan sakındırmayıp uyarmayan grup ise kalbi sıfattır; haramı çiğneyen grup ise nefsâni sıfattır. Yasakların insanlara daima cazibeli geldiğini, insanların yasaklara aşırı istekli olduklarını, haram olmayıp helal olanlara ise insanların rağbet etmediklerine dair işâri alıntı ve açıklamalara yer verir.²⁶⁴

Sonuç olarak müfessirimiz Fatıha suresinin ahirinde onlara sıfat olarak kullanılan “gazaba uğramışlar” ifadesinin tefsirinde, küfürde ayak direktmeleri, haddi aşmaları, peygamberleri katletmeleri ve bunun dışında birçok günahlardan dolayı Yahudilerin bu kelimeyle vasıflandırılmaya daha layık olduklarını ifade eder.²⁶⁵

Allah'ın onları alemlere üstün kılmasını dikkate almayan, Tevhitten, sırat-ı müstakimden ayrıлып sapan, günah üstüne günah işleyip Allah'a isyan eden, peygamberlerini yalanlayıp onları katleden, Allah'a verdikleri ahit ve misaklara sadık kalmayan, işledikleri günah ve isyanlardan kalpleri kaskatı kesilen Yahudiler, Allah'ın, Meleklerin ve Mü'min kulların lanetine uğramış, Allah'ın gazap ve azabını hak etmişlerdir.

2.2.2. İnanç ve Pratikle İlgili Yahudilerin Eleştirilen Yönleri

2.2.2.1. Ahiret İnançları

Yahudilerin ahiret inançlarını konu edinen ayette, onlara şöyle seslenilir: “*Ve yine deki “Allah katındaki cennet diğer insanlara değil, yalnız size ait ise ve eğer bu*

²⁶⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 281-283.

²⁶⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 27.

iddianızda samimiyseniz, haydi ölümü isteyin (de o cennete hemen kavuşun)” (Bakara, 2/94). Müfessirimiz bu ayetin tefsirinde “Yahudiler! Eğer söylediklerinizde samimi iseniz kalben ve lisanen ölümü Allah’tan isteyin, Allah’ım bizi öldür deyin, ölümü temenni edin. Çünkü cennete gireceğine inanan ve onu özleyen, bir an önce ona ulaşmak isteyen cennete ölümden sonra ulaşacağını bilir ve söylediklerinizde samimi iseniz sizde bu temennide acele edin. İşledikleri isyanlar, peygamberimizi ve Kur’an’ı inkâr etmeleri, Tevrat’ı kendi elleriyle tahrif etmeleri ve bu gibi günahlardan dolayı cehennem ateşinde yanmamak için bu dünyada ölümü temenni etmezler, ancak ahirette girdikleri ateşin azabından kurtulmak için ölümü orda temenni edeceklerdir. Yahudiler dünya hayatını mutlak hayat çeşidi olarak gördüklerinden dünya hayatını daha fazla isterler, ölümü istemezler. Müşrikler ahiret inancına sahip olmadıklarından dünya hayatına aşırı hırs gösterirler, dünyada ebedi kalmak isterler, onlar için sadece dünya hayatı vardır. Yahudiler müşriklerden daha fazla dünya hayatını arzularlar. Çünkü onlar ahirette cehennem azabından kurtuluşlarının olmadığını bilirler. Müşrikler ise bunu bilmez ve buna inanmazlar. Bin yıl yaşama kavramının müşrik olan Mecusilere ait bir kavram olup Mecusiler biri hapsirdiğinde veya birbirleriyle selamlaştıklarında “bin yıl yaşa” derler”²⁶⁶

Elmalılı esasen Yahudilerin ahirete imanlarının olmadığını, dünyada insanlar içinde bu hayatı arzulayanların sadece Yahudiler olduğunu, zerre kadar imanları olsa idi, yalnız bu dünya hayatına, böyle herkesten hatta müşriklerden bile daha fazla hırs ederler miydi? diye sorar. Bunların ahirette müşrikler kadar da yüzlerinin olmayacağını belirtir. Yahudilerin “ahiret saadeti yalnız bizimdir, ateş bize olsa olsa birkaç gün dokunur” sözlerini değerlendirirken, onların bile bile yalan söylediklerini ve ahirete imanlarının asla olmadığını, ahiretten maksatlarının öldükten sonraki hakiki ahiret yurdu değil de, dünyada tasavvur ettikleri bir istikbal olduğunu öne sürer. Elmalılı devamla şöyle der: “Ahiret mefhumunu te’vil ve tahrif ederek şu temenniye ulaşmışlardır. Dünyada en nihaye Beytu’l-Makdis’in bulunduğu arz-ı mukaddes onların olacak, orda bir devlet kurup bütün dünyayı istilâ edecekler, dünyadaki tek devlet olacaklar, başkaları mahvolup bütün dünya onların olacak, bu onların Dar-ı Ahiretidir. “Dar-ı ahirette, diğer insanların payının olmayıp sadece bizimdir” demeleri buna işarettir. “Eyyâm-ı ma’dude” sözü de, o zamana kadar

²⁶⁶ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 186-189.

gececek olan sürede her ferдин ömründen kinaye olur. Bu gün dünyadaki bütün Yahudilerin bu fikir üzerine birleşmek istedikleri de anlaşılıyor. Onlar böyle inanmış olabilir. Fakat Allah'a ve ahirete imanın bundan ibaret olmadığını, ahireti böyle tasavvur etmenin caiz olmadığını (söylemek gerekir.) Onlar gerçekten ahirete imandan böyle bir fanteziyi anlıyorlarsa, bu yalana inanmaktan müteşekkil şeytani bir imandır”²⁶⁷ diyebiliriz.

2.2.2.2. Melek İnançları

Allah'a isyan eden, peygamberleri yalanlayıp katleden, kitaplarını da kendi heva ve heveslerine göre tahrif eden Yahudilerin melekler hakkındaki inançlarının da pek sağlam ve doğru olmadığını şu ayette görmekteyiz. *“Ey Peygamber! Cebrail'e düşman olan Yahudilere şunu söyle: “bu Kur'an'ı Allah'ın emriyle senin kalbine indiren O'dur ki, o Kur'an Yahudilerin ellerindeki kitabı doğrulayan hidayet ve müjde kaynağı bir kitaptır. Fakat bunu anlayacak olanlar mü'minlerdir”* (Bakara, 2/97). Bu ayet Yahudilerden Abdullah b. Sureyya'nın peygamberimize sorular sormasını konu edinir, aldığı cevaplarla Efendimizi tasdik eder, en sonunda Efendimize “Allah'tan sana vahyi hangi melek getiriyor? Sorusuna peygamber Efendimiz “Cebrail'dir” deyince İbni Sureyya “o bizim düşmanımızdır. O Allah'tan bize nübüvvet getirmesi gerekirken başkasına götürdü. Mikail dostumuz, Cebrail ise düşmanımızdır” demesi üzerine Hz. Ömer'in: “Meleklerden birine düşman olan, Allah'a ve diğer meleklerle de düşman olur” dediğini nakleden müfessirimiz, *“Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki, Allah da böyle kâfirlerin düşmanıdır”* (Bakara, 2/98.) ayetinin Abdullah b. Sureyya'nın peygamberimize “bildiğimiz (tanıdığımız) bir şeyle bize gelmedin, sana tabi olmamızı gerektiren bir şey de nazil olmadı” demesi üzerine bu ayetin nazil olduğunu aktarır.²⁶⁸

²⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1: 353-355.

²⁶⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 189-190.

2.2.2.3. Peygamberlere Karşı Tutumları

Fıtratları, münafıklık, hile, entrika, riyâkarlık ile nasırlaşmış Yahudiler, haset ve kinleri ile yaptıkları nifak ve ihtilaflarla ilahi iradeye karşı çıkmaktan geri kalmamış ve kendilerinden olup, onların hidayet ve faydaları için rehber olarak gönderilen peygamberleri alaya almış, onları katletmekten de çekinmemişlerdir. Al-i İmran, 3/21. ayette “*Allah’ın ayetlerini inkâr edenleri, haksız olduklarını bile bile onun elçilerini alçakça öldürenleri, adaleti emreden insanları katledenleri/onlarla savaşanları; acı bir azapla müjdele.*” Müfessirimiz peygamberleri katledenlerin Ehl-i i kitap olduğunu söyleyerek şu yorumu yapar: “Ataları/babaları peygamberleri ve peygamberlere tabi olan Ehl-i imanı öldürdüler. Peygamberimizin zamanındaki Yahudiler de atalarının/babalarının yaptıklarından razı idiler. Onlar peygamber Efendimizi ve mü’minleri öldürmeye yeltendiler. Allah’ın koruması olmasaydı bunu başarabilirlerdi. Adaleti emredenleri de öldürüyorlardı. Ubeyde b. Cerrah Resulullah’a dedim ki “kıyamet günü şiddetli azaba düçar olan insan kimdir? Resulullah şöyle dedi: “peygamberleri öldüren veya iyiliği emredip kötülükten sakındıran birini öldürendir” ve ardından (Al-i İmran, 3/21) ayetini okudu “ey Ebu Ubeyde! Ben-i İsrail günün ilk bir saatinde kırk üç peygamberi katlettiler, onlardan on iki abid adam topluca iyiliği emredip, kötülükten sakındırmak için kalktılar. Ben-i İsrail günün sonunda onların tümünü de katlettiler.”²⁶⁹

İsrailoğullarından Allah’ın emirlerine uymaları konusunda söz alınmış ve onlara peygamberler gönderilmişti. Ne zaman bu peygamberler onların arzu ve heveslerine uymayan hükümler getirdilerse bu peygamberlerin bir kısmını yalanlayıp, bir kısmını katlettiklerini (Maide, 5/70) belirten ayetinin tefsirinde Bursevî, israiloğullarından Tevhit, Tevrat âhkamına, şeriatın tümüne uyma konusunda ahit/misak alındığını belirtir. Ancak kendilerine doğru yolu gösteren peygamberler, onların heva ve heveslerine uymayan bir emir getirdiğinde ona isyan ettiler. Bir kısmı bu peygamberleri yalanlarken bir kısmı da yalanlamakla kalmayıp peygamberleri öldürdüler. Zekeriya ve Yahya’yı (as) öldürdükleri gibi. Yahudiler peygamberleri yalanlama ve katletmede günahkar olduklarını ancak kendilerinin Allah’ın evlatları ve ahabları olduklarını, seleflerinin ve babalarının

²⁶⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 15-16.

peygamberliklerinin onları hakettikleri azaptan koruyacağını zannediyorlardı.²⁷⁰ Müfessirimiz bütün bu yaptıklarına karşılık Allah'ın onlara olan büyük gazabını, dünyada onları yermesi, ahirette de cezalandırması olarak açıklar.²⁷¹

Yine Kur'an-ı Kerim Yahudilerin (Ben-i İsrailin) Kur'an'ı yalanladıklarını, peygamberimizin Tevrat'taki vasfını tahrif edip gizlediklerini, Hz. İsa'yı ve İncil'i inkâr ettiklerini (Bakara, 2/61) bildirir. Hz. Musa'dan kendilerine indirilen bıldırcın eti ve kudret helvasından vazgeçip sebze, sarımsak, soğan gibi bayağı şeyleri talep ettiklerini Kur'an ifade etmektedir. Hz. Musa ile olan diyaloglarını *“biz Allah'ı gözlerimizle görmedikçe sana asla inanmayız”* (Bakara, 2/55) ve *“sen rabbinle birlikte git, onlarla savaş, biz buradan bir adım ileriye gitmeyeceğiz”* (Maide, 5/22-24) şeklinde şımarıkça davranışlarda bulduklarını görüyoruz. Hz. Musa'nın *“... Ey kavmim! Benim size Allah tarafında gönderilen bir peygamber olduğumu bildiğiniz halde niçin bana eziyet ediyorsunuz?”* (Saf, 61/5) ayetinin ifade ettiği fütursuzca davranışlarına şahit oluyoruz. Yahudiler emirlere muhalefet ettikleri gibi peygamberlere isyan etmede de ısrarcı davrandılar. Hz. Musa'ya (as) her türlü eziyeti ettiklerini müfessirimizin açıklamalarıyla birlikte Kur'an'dan da öğrenmekteyiz.²⁷²

Yine Hz. Musa'nın Ehl-i kitaba *“Allah size bir inek kesmenizi emrediyor”* (Bakara, 2/67) demesi üzerine Musa'ya kendileriyle dalga geçmeyi bırakmasını söyleyerek verilen bu emri yerine getirmemek için bin dereden su getirdiklerine şahit oluyoruz. Yine Yahudilerin kendilerine gönderilen elçilere karşı büyüklük taslayıp, yalanladıklarını ve öldürmeye teşebbüs ettiklerini (Bakara, 2/87), iffetli Meryem'e iftira attıklarını ve Allah'ın elçisi İsa'yı öldürdüklerini (Nisa, 4/156-157) iddia etmelerinden dolayı Allah'ın onları lanetlediğini de Kur'an'dan öğreniyoruz.

Netice itibarıyla heva ve heveslerini, dünyalık menfaatlerini ilahi buyruk ve hakikatlere tercih eden Yahudiler bu uğurda dünya ve ahiret saadetini gösteren kutlu elçilerden gördükleri burhan ve mucizelere rağmen, onları yalanlamada ve alaya almada hatta öldürmede tereddüt etmemişlerdir. Bu dünyada Allah'ın yergisini, ahirette ise küfürleri sebebiyle cehennem azabını hak etmişlerdir. Yahudiler ahir zamanda gönderilecek peygamberin İshak oğullarından olacağını zannediyorlardı.

²⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 427.

²⁷¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 152.

²⁷² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 490.

Bekledikleri O peygamber İsmail oğullarından çıkınca peygamberimizi kıskanıp ondan nefret ettiler. Allah'ın gazabına uğradılar ve ahirette de elim bir azap onları beklemektedir.²⁷³

2.2.2.4. Kitaplarıyla Amel Etmemeleri

Allah'ın kendilerine sayısız peygamber gönderdiği Ehl-i kitap, doğru yoldan çıkıp saptıkları için Allah onlara uyarıcı üstüne uyarıcı göndermiştir. Onlar kendilerine verilen kitaplara uyup itaatkar kullar olsalardı her halde bu kadar uyarıcıya ihtiyaç olmayacaktı.

Müfessirimiz, Ehl-i kitabın kendilerine lütfedilen kitaplarında bulunan ve uyup amel etmekle mükellef oldukları bazı emir ve yasakları zikrettikten sonra aşağıdaki ayetin tefsirine koyulur: “...(söyleyin) siz kitabın bir kısmına inanıyor, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanların cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise, onlar çok şiddetli bir azaba uğratılacaklardır. Bilin ki Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir” (Bakara, 2/83-85). Bursevî, bu ayetin tefsirinde şu cümlelere yer verir: “Siz kitabın bir kısmına inanıp, öldürmemek ve yurtlarından çıkarmamak (sürgün) vb yasağının içinde bulunduğu bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Oysa hepsi Tevrat'ta bulunup Allah katındandır. Hepsi ahit/misaka dahildir. Yahudilerin kınanıp yerilmesinin esas noktası onların kitabın bir kısmına inanmakla birlikte, bir kısmını da inkâr etmeleridir. Bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr şeklindeki boş olan imanlarından çok şey beklemeleri aslı astarı olmayan bir şeydir. Onlar dünyada rezil ve rüsvay olacaklar, ahirette ise şiddetli azaba düşer olacaklardır. Efendimiz şöyle buyurur: “Dünyada rezil olup utanmak, ahirette olacak olandan daha hafiftir.”²⁷⁴

Yahudiler teoride iyi bildikleri Tevrat hükümlerini, pratikte hayata aktarmada başarılı olamadıkları belirtilen şu ayette “*Tevrat hükümlerini uygulamakla yükümlü kılınan, fakat bu yükümlülüklerini yerine getirmeyenler, sırtlarında cilt cilt kitap taşıyan eşekler gibidir ...*” (Cuma, 62/5) şeklinde vasıflandırılır, Yahudilerin Tevrat'ı

²⁷³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 182.

²⁷⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 177.

öğrenip onunla amel etmekle mükellef olduklarını ve peygamberimizin nübüvvetinin onun (Tevrat'ın) cümlelerinden olduğunu ifade eden Bursevî, Yahudilerin Tevrat'ın ayetleriyle amel etmeyip, sadece onun kıraatıyla yetindiklerini ve bu hallerinin tahkir, alay, hakaret ve kınamanın şiddetini ziyadeleştirmek için cahil kişileri ifade eden eşek tabirinin onlar için kullanılmayı gerektirdiğini belirtir. “Ey genç! cehaletin âr olduğunu bilirsin, ona ise ancak eşekler razı olur, eşek taşıdığı kitaplardan faydalanmaz, taşıyarak sadece yorulur” sözüyle ayetin umum ifade eden yönüne de dikkat çeken müfessirimiz akabinde bu ayette bildikleriyle amel etmeyenlere Allah'ın uyarısının söz konusu olduğunu, kitap taşıyıp onun manalarını öğrenip içindekilerle amel etmek isteyenlerin bu ayetlerin muhatabı olmadığını belirtir.²⁷⁵

Yahudiler Hayber eşrafından evli bir adamla kadının zina ettiğini, bunların cezası Tevrat'ta yazılı olduğu halde, peygamberimizden bunun Kur'an'daki cezasını sormak isterler. Onlar Tevrat'taki evlilerin zina cezasını, recmden daha hafif bir cezaya çevirmişlerdi. Peygamberimizden bunun cezasının recm olduğunu öğrenince de bu cezayı uygulamada ayak diretmişlerdi. Ama Peygamber Efendimiz onların en bilgini İbn Sureyya'ya Tevrat ve Yahudi geleneğindeki diğer önemli olaylara yemin ettirerek bu suçun Tevrat'taki cezasını ona itiraf ettirmiş ve o iki suçluyu mescidin kapısının yanında recmettirmiştir.²⁷⁶ Bu olay ve yukarda değindiğimiz ayetler, Yahudilerin heva ve heveslerine uymayan, menfaatlerine ters düşen konularda gözlerini kırpmadan Allah'ın kitabına sırtlarını çevirdiğini, bile bile batıl yollara dalıp saptıklarını ve kitaplarıyla amel etmeleri bir yana kitaplara imanlarının da pek sağlam olmadığını göstermektedir.

2.2.2.5. Yahudilerin Müslümanlara En Çok Düşman Olanlar Olması

Yahudilerin, Müslümanlara karşı olan duygularını ifade ederken ilahi kitaba sahip bir kavmin müşriklerle birlikte anılması coğrafi konuyla alakası olmasa gerektir: “*Ey Peygamber! Dikkat edersen, insanlardan mü'minlere en çok düşmanlık edenlerin Yahudiler ve müşrikler olduğunu göreceksin...*” (Maide, 5/82). Bursevî, bu ayetin tefsirinde Yahudi ve müşriklerin düşmanlığını şöyle açıklar “Yahudi ve

²⁷⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 510.

²⁷⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 400-401.

müşriklerin düşmanlığı ahireti inkâr etmelerinden kaynaklanır. Ahireti inkârları ise kötü ahlakın kaynağı olan aşırı hırslarından (tutkularından) kaynaklanmaktadır. Çünkü kim dünyaya aşırı hırs gösterirse, dünyayı elde etmek için dinini bir kenara atar, umursamaz, her yasak (haram) ve kötülüğe cesurca yönelmekte bir mazur görmez. Bir mala veya mevkiye nail olan (kavuşan) herkese düşmanlığı şiddetlenir.” Yahudilerin lanete uğramasının asıl sebebinin dünyaya aşırı hırs göstermeleri olduğunu, Efendimizin “dünya sevgisi her türlü hatanın başıdır” sözünün de bunu doğruladığını ifade eden²⁷⁷ Bursevî, “*Ey mü’minler! Sizi hakka ulaştıran sırat-ı müstakimden (doğru yoldan) Yahudiler sizi saptırmak isterler*” (Nisa, 4/44) ayetini açıklarken onlar, sizin ve bütün insanların kendi dinlerine girmelerini sırf kendileri reisler (önderler) olsunlar diye isterler şeklinde açıklamalarda bulunur.²⁷⁸

Müfessirimiz, Al-i İmran, 3/69. ayetin tefsirinde, Ehl-i kitabın Müslümanları İslam dininden küfür dinine döndürmeyi çok istediklerini, hatta bununla yetinmeyip peygamberimize iman edenleri ortaya attıkları şüphelerle İslam dininden çevirmek için tüm gayretlerini sarf ettiklerini belirtir.²⁷⁹

“*Ey iman edenler! Eğer siz Kitap ehlinde bazılarını uyacak olursanız, onlar sizi imanınızdan vazgeçirip tekrar küfre döndürürler*” (Al-i İmran, 3/100), (Maide, 5/82) ayetin tefsirinde Müminlere düşmanlıkta Yahudilerin müşriklerden daha önde olduğunu ifade eden Elmalılı, Yahudilerin fışkının fazla olduğunu ve imana uzak olduklarını belirtir. “Çünkü bunların (Yahudilerin) dünya hırsı herkesten fazladır. Onlar (Yahudiler) müşriklerden daha fazla dünyaya düşkündürler (Bakara, 2/96). Onlar heva ve heveslerine çok düşkün, fesada fazla meyillidirler. Hakka karşı kibirli ve inatçılarıdır, peygamberleri yalanlama, katletme ve isyana çok yatkınlardır.”²⁸⁰ Bursevî, mezkur ayetin tefsirinde şu rivayete yer verir: “Şas b. Kays Evs ve Hazrec’den müteşekkil bir topluluğun ülfet ve muhabbetle oturduklarını görür ve bu manzaraya öfkelenip Yahudi bir genci Evs kabilesinin zaferiyle neticelenen Buas gününü hatırlatması için gönderir. Genç bu Müslüman topluluk arasında fitneyi

²⁷⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 433-434.

²⁷⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 219.

²⁷⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 50.

²⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3: 354.

ateşler, onları eskiden olduğu gibi karşı karşıya şavaşır hale getirir. Resulullah bu olaya müdahil olur, fitneyi söndürür. Bu olay üzerine bu ayet indirilmiştir.”²⁸¹

Sonuç itibarıyla Yahudiler, önceleri ehl-i hakikat ve mü'minlere düşman oldukları gibi Medine döneminde de Müslümanları her defasında arkadan vuracak kadar düşman olmuşlardır. İslam tarihinden öğrendiğimiz kadarıyla, dünya üzerinde zulüm görüp en son sığındıkları emin liman olan Osmanlıyı da arkadan vurmaları da bugün Filistinlilere yaptıkları da bunu teyit etmektedir. Bu onların karakteristik özelliğidir. Onlar kendilerini âlemlere üstün kılan Allah'a isyanda sakınca görmeyen ve kendileri dışında Allah tarafından ihsanda bulunulan kişi ve kitleleri çekemeyen, Allah'ın elçilerini gözlerini kırpmadan katleden, Allah'ın inzal ettiği ayetleri kendi çıkarları doğrultusunda tahrif ve tağyirden sakınmayan kimselerdir.

2.2.3. Ahlaki Açıdan Yahudilerin Eleştirilen Yönleri

2.2.3.1. Fesatçılıkları

Fesat kavramı Kur'an-ı Kerim'de genel olarak, fert ve toplumun, yeryüzü ve çevrenin, barış ve huzur ortamının, mal, can ve namus güvenliğinin bozulmasını ve yok olmasını, iman, ibadet, ahlak, hak ve istikametten sapılmasını, şirk, küfür, nifak ve isyan olan inanç, söz, fiil ve davranışları ifade eder. Fesat kavramı Kur'an'da birçok yerde kullanılmaktadır. Hem kâinattaki ilahi iradeye uygun olan düzen, denge ve kuralların bozulmasını, hem de fert ve toplumda Allah'ın istediği nizamın, düzenin, ahlakın ve ilkelerin bozulmasını ifade eder.²⁸²

Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i kitab'ın fesatlıklarını konu edinen pek çok ayet vardır. Bunlardan biri İsrailoğullarının dünyada iki defa bozgunculuk yapacaklarını ifade eden ayettir: “*Biz İsrailoğullarına Tevrat'ta “siz yeryüzünde iki kere fesat çıkaracaksınız, kibir ve gurura kapılarak azgınlık edeceksiniz” diye bildirmiştik*” (İsra, 17/4). Bursevi, İsrailoğullarının yeryüzünde çıkaracakları iki fesadın yeryüzünün Şam ve Beytu'l-Makdis denilen yerlerinde olacağını, bu iki fesadın

²⁸¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 73.

²⁸² İbrahim Paçacı, “Fesâd”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 177-178.

kendilerine Musa'ya vahyedilen Tevrat'ta kesin yargı olarak bildirildiğini ifade eder. Bu iki fesattan ilki Tevrat'ın hükümlerine muhalefet etme, Şa'ya peygamberi katletme ve Ermiya (Urmiya/Zemahşeri) peygamberi zindana hapsetmeleri olduğu, ikinci fesadın ise Zekeriya (as) ve Yahya (as) peygamberleri katletmeleri ve Hz. İsa (as)'ı katletmeye kalkışmaları olduğuna dair açıklamalarda bulunur.²⁸³

Ömer Nasuhi Bilmen, “o din düşmanları daima (yeryüzünde fesada koşarlar), fırsat buldukça Müslümanların aleyhinde hilekarane hareketlere musareatte bulunurlar (hızlı koşarlar), cemiyetler arasında şer ve fitne uyandırmaya çalışırlar. Kendilerini böyle ifsat edici hareketlerden alıkoymazlar. Allah öyle ifsat edicileri sevmez, onların fesat ateşini söndürerek arzu ve isteklerine ulaşmalarına engel olur diye ifade eder.²⁸⁴ Ey İsrailoğulları! Siz (büyük bir yükselişle yükseleceksiniz) yani; serkeşlik yapıp kabarcaksınız, hakka itaatten kaçınacaksınız, dik kafalılık edip, zülüm ve fesatta (bozgunculukta) bulunmaya devam edeceksiniz.²⁸⁵

Onların bu karakteristik özelliklerini ifade eden “...*Buna rağmen onlar yeryüzünde fesat çıkarmak için uğraşır dururlar. Allah ise fesat çıkaranları sevmez*” (Maide, 5/64) ayetinin açıklamasında Bursevî, Yahudiler'in İslam ve Müslümanlara tuzak hazırlamakta var güçleriyle çalıştıklarını, Müslümanlar arasına şer ve fitne sokmak, savaş ateşini tutuşturmak, fesat çıkarmak için tüm gayretlerini gösterdiklerini; Allah'ın ise daima onların fesat ateşini söndürdüğünü ve onları şerlerle cezalandırdığını nakleder. Allah ne zaman insanı kendi haline, bozuk görüş ve aklına terk ederse ondan ancak iğrenç fiiller, rezillikler ve rezaletler ortaya çıkmaya başlar. Hasetçiler Allah'ın lütfünden kuluna verdiklerine haset ederler. Fakat hasetleri onlarda isyan, azma ve zülmün artmasına sebep olur. Bir kavmin başka bir kavmin yanında musibete maruz kalması diğer kavim için faydalı olabilir. Yine bir kavmin bir başka kavmin yanında faydalanması diğer kavim için musibet olabilir.²⁸⁶ “*Eğer Kitap Ehl-i inansalar ve Allah'ın emir ve yasakları konusunda sorumlu, duyarlı, bilinçli, davransalardı, Biz günahlarını bağışlar ve onları nimetleri*

²⁸³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5: 131-132.

²⁸⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1985), 2: 795.

²⁸⁵ Bilmen, *Kur'an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 4: 1850.

²⁸⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2: 421.

bol cennetlere yerleştirirdik” (Maide, 5/65). Bu ayet, fesatlığın onların içine yerleşip karakter haline geldiğini ifade etmektedir.

2.2.3.2. Nankörlükleri

Nankör, yapılan iyiliğin kadir ve kıymetini bilmeyen kimseler olarak nitelendirilir.²⁸⁷ Nankör, kendisine yapılan iyiliğin değerini bilmeyen, iyiliğe kötülükle karşılık veren kişi olabilir. Nankörlük insanlar arası ilişkilerde olduğu gibi, verdiği sayısız nimetleri fark etmeyerek Allah’a karşı da olabilir. Kur’an-ı Kerim nankörlüğu kâfirlerin ve münafıkların niteliği olarak belirtir. “...zaten Biz insanoğluna ne zaman bir lütufta bulunsak sevinip şımarır. Kendi yaptıklarından dolayı başına bir felaket geldiğinde ise hemen nankör kesilir” (şura, 42/48).²⁸⁸

Müfessirimiz ise nankörlüğu şöyle tarif eder: “nimet ve iyiliği görmezden gelip inkâr etmek, nimet ve iyiliği yaratıp vereni övmeyi, ona hamd ve şükru terk etmektir.”²⁸⁹ Kullarına sayısız nimetler ihsan eden Rabbimiz, İsrailoğullarına verdiği nimetlerine diğer milletlerin nail olmadıklarını “*Ey İsrailoğulları! Bir zamanlar size lütfettiğim nimetimi ve sizi diğer milletlere üstün kıldığımı hatırlayın*” (Bakara, 2/47) diye haber verir. Rabbimizin kelamıyla bize, İsrailoğullarına nimetler verdiğini belirttiği bu ayetinden sonra onların bu nimetlere karşı tutumlarını da şöyle bildirmektedir. “...çünkü onlar, Allah’ın nimetlerine nankörlük ediyorlar...” (Bakara, 2/61). İsrailoğullarının Allah’ın ihsan ettiği nimetlere karşı nankörlükleri, devamlı yedikleri bildircin eti ve kudret helvasından bıkip usanmaları ve nankörlük edip bayağı şeyleri talep etmeleri de Kur’an ayetlerine konu olmuştur.²⁹⁰ İsrailoğullarının nankörlük ettiği nimetlerden biri de Tih ölünde susuzluktan kırılmak üzereyken Hz. Musa’dan su talep ettiklerinde Allah’tan yine onlara mucize olarak Hz. Musa’nın taşa asasıyla vurup taştan on iki göz pınardan her kabile için bir gözde su akıtıp ondan içmeleriydi. Bakara, 2/60 ve /55-56. ayetlerinde Yahudilerin Hz. Musa’dan Allah’ı alenen çıplak gözle görmeyi talep ettiklerini ve ardından

²⁸⁷ İsmail Karagöz, “Nankör”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 515.

²⁸⁸ Komisyon, *Dini Terimler Sözlüğü*, Ed: Ahmet Nedim Serinsu (Ankara, MEB Yayınları, Tarih yok), 274.

²⁸⁹ Bursevî, *Rühu’l-beyân*, 4: 110.

²⁹⁰ Bursevî, *Rühu’l-beyân*, 1: 151.

yıldırım çarpmasıyla ölmelerinden sonra Allah'ın onları tekrar ihya edip inkâr ettikleri iman nimetine kavuşturmalarına karşı şükür etmeleri gerektiği ifade edilir. Ayrıca daha fazlasını elde etmek için nimete sırt dönmeyi nankörlük olarak ifade eder.²⁹¹ Bursevî, Bakara, 2/61. ayetin tefsirinde Yahudilerin nankörlüklerinden dolayı onlara zillet ve meskenetin çamurun duvara vurulup bıraktığı iz gibi onlara vurulduğunu, “onlar zengin olsalar da sen onları fakir gibi görürsün. Bu onların nankörlüğünü anlatan bir kinayedir” sözleriyle açıklar.²⁹² Bursevî, onların bıkıp usandıkları ve nankör ettikleri nimetlerle bulutun onları çölde gölgelemesi, taştan onlara su fişkırılması, babalarına ihsan edilen ilim, iman, salih amel ile onlardan bir kısmının peygamberler ve adaletli krallar kılınması konularında onların kendi zamanlarındaki âlemlere yani diğer milletlere üstün kılındıklarını belirtir.²⁹³ Onların Firavunun zulmünden kurtarılması²⁹⁴ Tevrat ve ihsan edilen nimetlerle diğer âlemlere üstün kılınmalarının şükürü gerektirdiği ve bu şükürün ise Tevrat'ta peygamberimizin sıfatları ve özelliklerinin de olduğu tüm ayetlerine iman ve bu imanda Tevrat'ın gerektirdiği imandır diye belirtir.²⁹⁵

Bursevî, Allah'ın, İsrailoğullarının düşmanlarını denizde helak edip onları kurtarması ve onlara verdiği diğer nimetlerine şükretmeleri, iman ve salih amellere devam etmeleri ve sebat etmeleri halinde onlara nimetlerini arttıracığını; aksi halde onlara verilen nimetlerin geri alınacağını, ahirette ise cehennem azabıyla cezalandırılacaklarını ifade eder.²⁹⁶

Allah'ın ihsan ettiği nimetler belirtildikten sonra İsrailoğullarının buna karşı sergiledikleri nankörlük, çok sevdikleri dünya zenginliğine sahip olup fakirler gibi görünmeleri, üstünlüğün doruk noktası ve nimetlerin en büyüğü olan nübüvvetin onlardan (İsrailoğullarından) alınıp Efendimize verilmesi, onların aslında maddiyatın dışında bütün ulvi nimetlerden mahrum olduklarını ve bu nimetlerin ellerinden alındığını göstermektedir.

²⁹¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 142.

²⁹² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 152.

²⁹³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 128.

²⁹⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8: 461.

²⁹⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 222.

²⁹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4: 422-423.

2.2.3.3. Kibirli oluşları

Sözlükte “büyüklük ve büyülenme” anlamına gelen kibir, bir ahlaki kavram olarak kendini büyük görme, büyülenme, başkalarını küçük görme demektir. Kur’an’da tekebbür ve istikbar kelimeleri de kibir anlamında kullanılmıştır.²⁹⁷

Bursevî, kibirlenmekte (müsteberlikte) Müslüman veya müşrik olmakta bir fark olmadığını, kibirlenmenin (müsteberlik) nefsinin olması gerekenden daha yüksek görmek olduğunu, kibirlenenlere (müsteberlere) karşı büyülenmenin sadaka olduğunu; istikbarın ise haksız ve boş yere büyülenmeyi açığa vurmak olduğunu söyler. İblis’in (şeytan’ın) istikbar (büyüklendiğini) ettiğini (Sad, 38/74) belirttikten sonra kibir insanın kendisini diğerlerinden daha büyük görmesidir. Kibirlenmek ise bunu açığa vurmaktır diyen Bursevî şu hadis-i şerifi nakleder: “Kalbinde zerre kadar kibir bulunan cennete giremez. Kalbinde zerre kadar iman bulunan da ateşe girmez.” Bursevî, “kibirden sakın, tevazulu olmaya bak, tevazu cennet kapılarından bir kapıdır. Kibir ise cehennem kapılarından bir kapıdır” diye ilave eder.²⁹⁸

“Onlara “Allah’ın indirdiği Kur’an’a inanın” denildiğinde, “Biz, sadece kendimize indirilen kitaba inanırız” diyor ve Tevrat’ın dışındakileri inkâr ediyorlar. Halbuki bu kitap onların elindeki Tevrat’ı doğrulayan hak bir kitaptır. Ey Peygamber! Sen onlara şunu sor “Eğer kendinize inen kitaba inanıyor idiyse, daha önce Allah’ın bazı elçilerini niçin öldürüyordunuz? (Bakara, 2/91). Bursevî, Medineli Yahudilerden sadece Tevrat’a yani Ben-i İsrail’e inzal olan kitaba tabi olduklarını iddia edenlere; “Tevrat’ı doğrulayan ve ona uygun olanı inkâr etmek Tevrat’ı inkâr etmek olduğu gibi, Tevrat’takileri inkâr etmektir” denilmesini, Tevrat’a iman ettiklerini iddia edenlere “Tevrat izin vermediği halde peygamberleri niçin katlediyorlardı?” diye sorulmasını, sözleri ile fiillerinin birbiriyle çeliştiğini ve bu ayetin onları azarlayıp, ayıpladığını ifade eder. Ebu Leys’in tefsirinde bu ayet isyana rıza gösteren isyanı yapmış gibidir. Çünkü Yahudiler babalarının yapmış oldukları kötü fiillerine rıza gösterdiklerini ve bundan dolayı Allah’ın onlara “niçin katlettiniz” diye itabta bulunduğu ifade edilmektedir.²⁹⁹

²⁹⁷ Mehmet Canbolat, “Kibir”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 380.

²⁹⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 5: 23-24.

²⁹⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 138-184.

Bakara, 2/94. ayetinde cennetin sadece kendilerine ait olduğunu iddia eden Ehl-i kitabtan Yahudilerin bunu asla temenni etmeyecekleri ³⁰⁰ “*Yahudi ve Hıristiyanlardan her biri kendilerinden başka kimsenin cennete giremeyeceğini iddia etmektedir. Bu onların kendi kuruntularıdır. Ey Peygamber! Sen onlara deki eğer bu iddianızda samimi iseniz haydi delilinizi getirinde görelim.*” (Bakara, 2/111) ayetiyle ifade edilir. Hz. Peygamber’in meclisinde hazır bulunan Yahudi ve Hıristiyanlar arasında şöyle bir konuşma cereyan eder. Yahudiler, Necranlı Hıristiyanlara “Yahudi olmayan cennete giremez,” Necranlı Hıristiyanlar da Yahudilere “Hıristiyan olmayan cennete giremez” diye iddia ederler. Aslında her iki grubun birbirlerini yalanladıklarını belirten Bursevî, Allah’ın her iki grubun iddialarının da kötü arzu ve isteklerinden kaynaklandığını ifade ettiğini söyler. Bu aslı astarı olmayan boş kuruntuların da sabit bir delil ve kanıtı dayanmadığını ve kanıtı olmayanın da doğruluğunun olamayacağını vurgular.³⁰¹

Yahudiler ahir zaman peygamberinin gelişini özlemle bekliyorlardı. Bu peygamberin gelişiyse Araplara üstünlük taslayıp, ayrıcalık ve seçkinlik ifade eden hal, tavır ve söylemleri kaynaklarda bolca aktarılır. Biz sadece bize indirilene inanırız, başkasına inanmayız deyişleri, cennetin kendilerine ait olduğunu iddia etmeleri, Yahudi ve Hıristiyanlardan her birinin sadece kendi dinlerinde olanların cennete gireceğini söylemeleri, Allah’ın en sevdiği dostları, Allah’ın evlatları olduklarını söylemeleri, cehennem azabının kendilerine sayılı birkaç günden fazla dokunmayacağını iddia etmeleri de kibirlerinin doruk noktasını göstermektedir. Allah’ın meleklerle Âdem’e secde edin emrine isyan eden şeytan da kibirlenip üstünlüğünü ifade etmiştir. Şeytanın izinden giden Yahudiler, kibirlerinden dolayı heva ve heveslerini kendilerine ilah kabul etmiş ve bu uğurda hiçbir şeyden çekinmeden Allah’a isyan etmiş, Tevrat’a sırt dönmüş, Tevrat’ı ve onu doğrulayan ilahi kitapları inkâr yoluna girmekte hiçbir sakınca görmemişlerdir.

³⁰⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 186.

³⁰¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 208.

2.2.3.4. Kıskançlıkları

Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerin Hz. Peygambere verilen nübüvvet ve kitaba haset ettikleri gibi nail oldukları nimetlerden dolayı Müslümanlara da haset ettikleri zikredilmektedir. Kur'an onların bu karakterini kelimelere dökerek şöyle tenkit etmiştir. “*Yoksa onlar Allah'ın peygambere ve mü'minlere lütuf ve keremiyle verdiği (Peygamberlik, zafer, yardım gibi) nimetlerini mi kıskanıyorlar? Oysa Biz İbrahim'in soyuna da kitap ve peygamberlik vermiş ve onlara büyük bir saltanat bahşetmiştik*” (Nisa, 4/54). Yahudiler Hz. Peygamberi ve mü'minleri kıskanmışlardır. Bu kıskançlık Hz. Muhammed'e peygamberlik ve kitabın verilmesi, izzet, şeref ve yardımın günbegün artırılmasından kaynaklanmakta olup bu çirkin kıskançlığın amacı bütün bunların yok olmasıdır diye ifade eden Bursevî, Allah'ın Yahudileri, muhtelif ayetlerde aşırı cehaletle, katılıkla, cimrilik ve kıskançlıkla vasıflandırdığını belirtir. “Buhl” kelimesi, Allah'ın verdiği nimetlerden hiçbir şeyi bir başkasına vermemesi; Hased (Kıskançlık) ise Allah'ın, başka hiç kimseye hiçbir nimet vermemesini temenni etmektir. Buhl ve Hasedin nimetin başkasına ulaşmasına engel olmada müşterek olduğunu, Buhlun kişinin malının başkasına ulaşmasına engel olması iken Hased (kıskançlık) ise Allah'ın nimetlerinin kullarına ulaşmasına engel olmaktır diye ifade eden Bursevî'ye göre bütün bu rezilliklerin sebebi ise cehalettir.³⁰²

Taberî geçen ayetlerle ilgili şu yorumu yapar: Allah Teâla Yahudileri kınayıp azarladı, bu ayetlerde onları bu vasıflarla vasıflandırdı. Allah'ın Hz. Muhammed'e ve ashabına lütfünden ve fazlından verdiklerinden dolayı haset ettiklerini, kıskandıklarını ve buradaki fazlından maksadın Hz. Muhammed'i nübüvvetle lütuflandırması, onunla Arapları şereflendirmesi, Yahudilerin dışında bir adamla nübüvvetini göndermesidir. Bu ayetin zahirinden anlaşıldığı üzere Hz. Muhammed ve ashabına övgü söz konusudur.³⁰³

Ömer Nasuhi Bilmen Bakara, 2/105. ayetin tefsirinde “Ehl-i kitap ve müşriklerin Hz. Muhammed'e nübüvvet ve risalet verilmesini, ona tabi olanların

³⁰² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 227.

³⁰³ Taberî, *Tefsirüt- Taberî (Camiu'l-beyân*, 2: 484-485.

devlet ve nimete nail olmalarına sevinmezler, onları çekemezler, bundan dolayı üzürlürler.” yorumunu yapar.³⁰⁴

Bursevî Bakara, 2/105. ayetin tefsirinde Ehl-i kitap ve müşriklerin peygamberimize ve dolayısıyla da Müslümanlara vahyin, Kur’an’ın, yardım ve zaferin indirilip verilmesinden hoşlanmadıklarını bundan, dolayı onlara haset ettiklerini, kıskandıklarını, ayette bahsedilen rahmetten kastın ise nübüvvet, vahiy, hikmet, yardım ve zafer olduğunu beyan eder.³⁰⁵

Ehl-i kitabın bir kısmı müslümanları inancından saptırmak (Al-İmran, 3/69) istedikleri ve “*Kitap Ehl-inden pek çoğu hakikat tam olarak ortaya çıktıktan sonra, içlerindeki kıskançlıktan dolayı sizi imanınızdan vazgeçirmek isterler...*” (Bakara, 2/109) diye belirtilen karakterleri kıskançlık ve insanlara olan hasetleridir. Birinin sahip olduğu nimetin ondan zevalini arzulama anlamına gelen haset (kıskançlık) İslam ahlakı kaynaklarında başlıca kötülükler arasında sayılır. Yahudilerin haset, kıskançlık ve çekememezlik duygusu Müslümanları inkârcılığa döndürme niyetlerinin ana kaynağıdır (Bakara, 2/109). Allah tarafından Müslümanlara nasip edilen başarıları kıskanıp çekememeleri de kıskançlık, haset kavramıyla ifade edilmiştir.³⁰⁶ Kendilerine verilen nimetlerden dolayı âlemlere üstün kıldıklarını dillendiren Yahudiler (Ehl-i kitap), ellerinden alınıp başkalarına bahşedilen nübüvvet, vahiy, hikmet, yardım ve zafer kendilerinden başkalarına verilince kıskançlık ve çekememezlik duygularından dolayı hak ve hakikate düşman olmalarının yanında bu nimete ulaşanlardan bu nimetlerin yok olup onlarında mahrum olmalarını istemişlerdir.

2.2.3.5. Yalancılıkları ve İftiraları

Yahudilerin Kur’an’da belirtilen kötü karakterlerinden birinde yalancılık, iftira ve inkâr olduğunu görüyoruz. Onlar Allah’a, peygamberlerine ve kitaplarına karşı edepsizce iftiralarda bulunmaktan sakınmamışlardır. Al-i İmran, 3/183-184. ayetlerde Yahudilerin Hz. Peygambere iman şartı olarak ateşin yaktığı kurban

³⁰⁴ Bilmen, *Kur’an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1: 102.

³⁰⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 201.

³⁰⁶ Karaman, v.dğr. , *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1: 183.

mucizesini öne sürmelerine karşı “Zekeriya (as), Yahya (as) ve diğer peygamberler onlara istedikleri mucizeleri gösterdikleri halde niçin onları öldürmeye cüret ettiniz?” diye sorulduğunu ifade eden müfessirimiz bunun yalan olduğunu, inkâr ve yalanın dünya sevgisinden ve dünyaya (aşırı) meyletmekten kaynaklandığını belirtir.³⁰⁷ Yahudi reislerinden haham (haham başı) Malik b. Sayf’ın mahçup olup öfkelenerek Resulullah’a “Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiştir” (En’am, 6/91) diyerek Allah adına yalan söylediğini ve bu olay üzerine bu ayetin nazil olduğunu müfessirimiz ifade eder.³⁰⁸ Bursevî Yahudilerin yalan ve iftira atarak Harun (as)’ı Musa (as) öldürdü diye iddiada bulduklarını³⁰⁹ ve bilerek Allah adına yalan atıp, Allah’a da iftirada bulduklarını belirtir.³¹⁰

(Söylersiniz?) uydurdukları yalanları Allah’a isnat eden iftiracıdan veya kendine bir vahiy gelmediği halde, “bana vahiy geliyor” diyen ve “Allah’ın indirdiği kitab gibi bende indiririm, yazarım” iddiasında bulunan kimseden daha zalim kim olabilir?...” (En’am, 6/93). Bu ayette sözü edilenler Allah’ın hiçbir insana hiçbir şey indirmediklerini ileri sürenlerdir. Yahut bu ayet, müşriklerin “Kur’an Muhammed’in uydurmasıdır” iftiralarına (Furkan, 25/4; Hakka, 69/44-46) karşı bir cevaptır.³¹¹ Yine Yahudilerin Hz. Meryem’e iftira etmeleri ve Allah’ın elçisi Meryem oğlu İsa’yı öldürdük demelerini yalancılık olarak belirten müfessirimiz Yahudilerin peygamberleri katletmekten, onlarla alay etmekten zevk aldıklarını ifade eder.³¹² Al-i İmran, 3/78. ayetin tefsirinde onların Allah adına yalan eden, Allah’a iftira edenler olduklarını, bunun onların durumu için bir te’kid ve onların Allah adına yalan ettiklerine dair bir tescil olduğunu vurgular.³¹³

2.2.3.6. İnatlılıkları

Hak ve hakikate, gözleriyle gördükleri mucizelerle şahit olan ve okuyup bildikleri halde inanmayıp küfürde inatlaşan, doğru yolun dışında batıl ve küfrün

³⁰⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 141-142.

³⁰⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3: 67.

³⁰⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 384.

³¹⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 55.

³¹¹ Karaman, v. dğr. , *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 442.

³¹² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 323.

³¹³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 55.

içinde debelenip bulunmayı karakter haline getiren Yahudilerin bu özelliğine yine Kur'an ayetleriyle şahit oluyoruz:

“...Çünkü onlar, Allah'ın nimetlerine nankörlük ediyorlar, kendilerinin haksız olduğunu bile bile peygamberleri alçakça öldürüyorlardı. Evet, onlar isyan ediyor, hadlerini aşarak ilahi kuralları çiğniyorlardı” (Bakara, 2/61). Müfessirimiz Yahudilerin Allah'ın gazabına uğramaları ve yaşadıkları zillet ve hakaretin asıl sebebi olarak onların küfürde ısrarcı davranmalarını gösterir. Hz. Musa'nın gösterdiği apaçık mucizelerden sonra küfürden dönmediklerini, Hz. Muhammed ve Kur'an'ı yalanladıklarını, Hz. Muhammed'in Tevrat'ta bulunan sıfatlarını inkâr edip Hz. İsa (as) ve İncil'ede inanmadıklarını ve bir rivayette göre bir günde yetmiş peygamberi katletme cürmünü işlediklerine dair açıklamalarda bulunur.³¹⁴ Yine Bursevî, Bakara, 2/55. ayette ifade edildiği üzere Yahudilerin “biz Allah'ı gözlerimizle açıkça görmedikçe sana asla inanmayız” şeklinde makul olmayan bir istekte bulduklarını, bu istek ve sorularının aşırı inatçılıktan kaynaklandığını ifade eder.³¹⁵ Müfessirimiz, Bakara, 2/146. ayette Ehl-i kitap ulemasının Efendimizin peygamber olduğunu ve onu kendi öz evlatlarını tanıdıkları gibi tanıdıklarını, Kâbe'nin de Allah'ın kiblesi olduğunu bildiklerini ve bile bile hakka karşı büyüklenip, inatlaştıklarını dile getirir.³¹⁶

Müfessirimiz, “...Çünkü onlar, Allah'ın ayetlerini inkârda direniyor, haksız olduklarını bile bile peygamberleri alçakça öldürüyorlardı. Evet, onlar isyan ediyor, hadlerini aşarak ilahi kuralları çiğniyorlardı” (Al-i İmran, 3/112). ayetin tefsirinde Yahudilerin Allah'ın ayetlerini inkâr etmekte ısrarlı davrandıklarını, Hz. Peygamberin nübüvvetini bildiren (Tevrat) ayetlerini tahrif ettiklerini, sonraki Yahudiler peygamber katletmedilse de seleflerinin yaptığı peygamberleri katletme fiillerine rıza gösterdiklerini, Allah'ın kurallarının dışına çıkmakta ısrarcı davrandıklarını belirtir. Çünkü küçük günahlarda ısrarcı davranmak büyük günahların geleceğine işarettir. Küçük günahlarda ısrarcı davranma küfre götürür. Bu da zamanla kalpteki iman nurunun sönmesine, yok olmasına sebep olur.³¹⁷ Maide, 5/70. ayetin tefsirinde Bursevî, Tevrat'a ve onda bulunan şeriat ve âhkama

³¹⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 153.

³¹⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 141.

³¹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 254-255. , 6: 328.

³¹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 83.

uyacaklarına dair onlardan söz alındığını, Yahudilerin heva ve hevesine uymayan şer’i hükümler ve ağır sorumluluklarla gönderilen her peygamberi ya yalanladıklarını ya da bununla yetinmeyip Zekeriya ve Yahya (as) gibi peygamberleri katlettiklerini ifade eder.³¹⁸

Allah Yahudilerin bu özelliğini “*İman edip sonra küfre dönenler, sonra yine iman edip yine küfre dönenler, sonra da ısrarla küfürde ayak direyenler var ya! İşte Allah onları asla bağışlamayacak ve doğru yola iletmeyecektir*” (Nisa, 4/137) ayeti ile belirtir. Müfessirimiz Yahudilerin Musa’ya (as) iman ettiklerini, sonra buzağıya taparak küfre düştüklerini, sonra yine imana dönüp İncil’i ve İsa (as)’ı inkâr ettiklerini, bunun üstüne de Hz. Muhammed’i inkâr ederek küfürde ziyadeleştiklerini ve bu küfürlerine devam ettikleri sürece Allah’ın onları İslam yoluna girmeye muvaffak etmeyeceğini belirtir.³¹⁹ Hz. Peygamber devrindeki Yahudilerin onu ve getirdiklerini yani hakkı kabul etmeyip küfürde ayak diretmeleri ve kötülüğe olan meyil sebebiyle “kalplerimiz boş laflara kapalıdır” deyişlerinden dolayı kalplerinde imanın bulunmadığını bunun üzerine Allah’ın onları lanetlediğini ifade eder.³²⁰ Yine Ben-i İsrailin gökten gelen ateşin yaktığı bir kurban mucizesini istemelerini konu edinen (Al-i İmran 3/183) ayette müfessirimiz Yahudilerin talep ettikleri bu mucize gerçekleşse de onların asla peygamberimize inanmayacaklarını ifade eden açıklamalara yer verir.³²¹ Peygamberimizin nübüvvetini bildiren Tevrat ayetlerini değiştirerek tahrif eden Yahudiler diğer peygamberleri de yalanlayıp, bir kısmını da katletmişlerdir. Aslında yukardaki ayet ve açıklamalar dünyada Yahudilerin kendilerini üstün görmelerinden dolayı küfür bataklığında inadına kalmakta ısrarcı davrandıklarını ve bundan vazgeçmeleri için uyarıcı üzerine uyarıcı peygamberler gönderildiğini anlıyoruz.

³¹⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 427.

³¹⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 309.

³²⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 180.

³²¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 141.

2.2.3.7. Cimrilikleri

Rabbimizin kitabında bize bildirdiği üzere, Yahudilerin eleştirilen karakterlerinden bir diğeri de cimriliktir. Onlar çok cimri oldukları gibi başkalarını da (Nisa, 4/37) böyle olmaya davet ederler.

Ömer Nasuhi Bilmen, Yahudilerin cimrilği tavsiye ettiği (Nisa, 4/53) ayetinin tefsirinde Yahudilerin dünya saltanatı ve dünya mülküne sahip olsalardı, Allah rızası için, insanlığa hizmet için bir çekirdek yani ehemmiyetsiz birşeyi bile içlerindeki haset ve cimrilikten dolayı vermeyeceklerini belirtir. Onların sadece menfaatlerini düşünen, başkalarının bir nimete sahip olmasını istemeyen içlerindeki kıskançlıktan dolayı bunu çekemeyen kimseler olduklarını ifade eder.³²²

Bursevî Nisa, 4/53. ayetinin tefsirinde Yahudilerin dünya mülkünün onların olacağına dair iddialarının boş bir kuruntudan kaynaklandığını, şayet mülk onların olsaydı, insanlara hurma çekirdeğinin yivindeki zar kadar bir şeyi vermeyecek şekilde cimri olduklarını belirtir. Onların bu karakterlerini açıkladıktan sonra böyle cimrilerin dünya mülküne de saltanatına da sahip olamayacaklarını ifade eder.³²³ Allah'a isyan etmede sınır tanımayan Yahudiler Allah'ın verdiği cezalara uğradıklarında yine topu Allah'a atıp kendilerini paklamaya çalıştıklarını “(Nitekim maddi sıkıntı çeken bazı) Yahudiler! “Allah çok cimrileşti” diye (çirkin sözler) söylüyorlar. Elleri darlıktan kurtulmasın onların, bu sözleri yüzünden lanet olsun onlara! Aksine Allah'ın cömertliği sınırsızdır. Fakat o nasıl dilerse öyle verir, (ilediğine az, dilediğine çok verir)...” belirten ayetin tefsirinde müfessirlerin şöyle dediklerini aktarır: “Allah Yahudilere nimetlerini yayarak artırıp verdi. İnsanların en fazla mala sahip olanları onlar oldu. Beldeleri bereketli oldu. Resulullah'ın durumunu yalanlayıp Allah'a asi olduklarında, Allah'ın vermiş olduğu o nimetler ellerinden alındı. Bunun üzerine Yahudiler “Allah'ın eli sıkıdır” dedikleri için Allah'ın da “onların eli darlıktan kurtulmasın” diye beddua ettiğini, bundan dolayı onların hayırda infak edemeyecek kadar cimrileştiklerini, Yahudilerin insanların en

³²² Bilmen, *Kur'an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2: 608-609.

³²³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 227.

cimrileri olduklarını belirtir. Bütün bu ifadelerden dolayı Yahudilerin Allah'ın rahmetinden kovulup uzaklaştırıldıklarını ifade eder.³²⁴

Elmalı, Yahudilerin “Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz” (Maide, 5/18) deyişleriyle Allah'ın onlara dilediği gibi sevap ve ceza veremeyeceğini iddia eden ve bu suretle Allah'ın eli bağlı diyerek Allah'ın cömertliğine iftira eden Yahudilerin Allah'ın rahmetinden ümitsiz ve gazabından emin olmayı kötü bir huy haline getirdiklerini ifade eder.³²⁵

“Böyle kimseler, kendileri cimrilik ettiği gibi başkalarını da cimriliğe teşvik ederler. Allah'ın kendilerine verdiği nimetlerden başkalarını yararlandırmazlar. Biz verdiğimiz nimetlere şükretmeyen böyle nankörlere aşağılayıcı bir azap hazırladık” (Nisa, 4/37). ayetinin tefsirinde Allah'ın kendilerine verdiği mal ve zenginliği gizleyip başkalarını ondan yararlandırmayanlar yani cimrilerin, Allah'ın nimetlerini inkârları sebebiyle azarlamanın her türlüşünü hak ettiklerini belirten Bursevî, bu ayetin Medineli Ensara gûya nasihatta bulunarak “mallarınızı infak edip dağıtmayın, korkarız ki fakirleşirsiniz” diyen Yahudilerden bir taife hakkında indiğini ifade eder.³²⁶

2.2.3.8. Hayata Düşkünlükleri

Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerin tenkit edilen karakterlerinden biri de dünya hayatına olan düşkünlükleridir. Bu durum ayetle şöyle ifade edilir “*Sen onları, (ölümü istemek bir yana) dünya hayatına karşı en hırslı insanlar olarak görürsün, hatta onlar dünyaya müşriklerden daha düşkündürler. Onların her biri kendisine bin yıl ömür verilmesini temenni eder. Ne kadar yaşarlarsa yaşasınlar bu onları azaptan kurtaramayacaktır. Allah onların bütün yaptıklarını görmektedir*” (Bakara, 2/96).

Bursevî, Yahudilerin ölümü temenni etmedikleri gibi dünya hayatına düşkünlükte insanlardan daha fazla istekli olduklarını, ahirete inancı olmayan, bu dünyayı tek gaye edinen müşriklerden bile daha fazla dünya hayatına düşkün olduklarını ifade etmektedir. Yahudilerin müşriklerle kıyas edilmesi onlara yapılan

³²⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 420.

³²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 304.

³²⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 212.

azar ve hakareti ifade etmenin yanında Peygamberimiz ve Kur'an'ı inkâr etmeleri, Tevrat'ı kendi elleriyle tahrif etmeleri gibi işledikleri günahlardan dolayı ahirette uğrayacakları cezalarının cehennem ateşini olacağını bildiklerinden dolayı ölümü temenni etmezler. Bursevî, Yahudilerden her birinin bin yıl yaşamak istediklerini hatta ebedi olarak dünya hayatını isteyeceklerini, bin yıl kavramının müşrik Mecusilerce kullanılan bir kavram olduğunu, onların uzun yaşamalarının da onları hakettikleri azaptan kurtaramayacağını ifade eder.³²⁷

Yine Kur'an-ı Kerim Yahudilere hitaben şöyle buyurur: “Allah katındaki cennet diğer insanlara değil, yalnız size ait ise ve eğer bu iddianızda samimiyseniz, haydi ölümü isteyin (de o cennete hemen kavuşun)” (Bakara, 2/94). Müfessirimiz şu yorumu yapar: Cennet diğer insanlar ile Muhammed ve ashabının değil, sadece sizin ise ve sadece cennete Yahudilerin gireceğini iddia ediyor ve söylediklerinizde samimiyseniz severek, isteyerek, diliniz ve kalbinizle ölümü isteyiniz. Çünkü kim cennete gireceğine emin ise cenneti ister ona müştak olur. “Allah'ım canımızı al dünya ve kederinden kurtulup cennet nimetlerine ulaşalım” der; Cennete ise ancak ölümlerle girilir. Onu istemekte acele edin. Eğer dediklerinizde samimiyseniz. Ama onların ölümü temenni etmeyeceklerini dünyada işledikleri günah, peygamberimizi, Kur'an'ı inkâr etmeleri ve Tevrat'ı kendi elleriyle tahrif etmeleri gibi isyan ve suçlardan dolayı girecekleri cehennem ateşinden kurtulmak için dünyayı temenni ederler.³²⁸

Kendi heva ve hevesleri ve dünya menfaatleri uğruna Tevrat'ı tahrif edip Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı olarak dünyaya dalan Yahudiler, bu hırslarının dünyada onlara zillet, ahirette ise ateş olacağını bildikleri halde Arz-ı Mevûd hayaliyle dünyaya hâkim olmak için ellerinden geleni tüm güçleriyle yapıyor, ahireti akıllarına hiç getirmek istemiyorlar.

³²⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 187-188.

³²⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 186.

2.2.3.9. Korkaklıkları

Dünyaya olan aşırı hırs ve tutkularından dolayı dinlerini ve kitaplarını tahrif etmekte sakınca görmeyip, gözleriyle şahit oldukları mucizelere rağmen Allah'a her fırsatta isyan etmeyi bir karakter haline getiren Yahudiler korkaklıklarını içlerinden atamamışlardır (Haşr, 59/13). *“Onlar bir araya gelip sizinle meydan savaşı yapmazlar. Ancak muhkem kaleler içinde veya surların gerisinde savaşabilirler...”* (Haşr, 59/14). Müslümanlarla savaşma konusunda Yahudilerin ve münafıkların böyle bir cesaret ve kudrete sahip olmadıklarını, buna cüret bile edemeyeceklerini belirten müfessirimiz, bunun ise aşırı korkularından kaynaklandığını ifade eder. Onların savaş meydanında karşılıklı olarak Müslümanlarla savaşamayacaklarını ancak yollar ve hendeklerle kuvvetlendirilmiş yapılar, kaleler, surlar arkasında savaşabileceklerini bütün bunların Allah'ın onların kalplerine attığı korkudan kaynaklandığını ifade eden Bursevî, “Allah ve resulüyle harp eden cesurlar korkak, izzetliler zelil olur” diye ilave eder.³²⁹ Müfessirimiz Yahudilerin Hz. Musa'ya *“Ey Musa! Biliyorsunki o topraklarda zalim ve zorba bir halk var. Onlar oradan çıkmadıkça asla o topraklara girmeyiz. Eğer onlar orayı terk ederlerse ancak o zaman gireriz dediler”* (Maide, 5/22) ayrıca *“Ey Musa! O zalim ve zorba halk orada olduğu sürece biz asla oraya girmeyeceğiz, (eğer mutlaka gitmek ve onlarla savaşmak istiyorsan) Sen Rabbinle birlikte git, onlarla savaş, biz buradan bir adım ileriye gitmiyoruz”* (Maide, 5/24) dediklerini zikrettikten sonra bu korkak kavmin Hz. Musa'ya o zorba kavmi Arz-ı Mukaddes'ten çıkaracak kuvvet ve takatlarının olmadığını söylediklerini belirtir.³³⁰ Okuduğumuz Kur'an ayetleri bunu dile getirdiği gibi Yahudi tarihi de buna şahitlik etmektedir.

2.2.4. Yahudilere Yüklenen Ağır Sorumluluklar

Kendilerini Allah'ın evlatları ve sevgilileri diye vasıflandıran Yahudilerin, kendilerine gönderilen çok sayıda peygamber ve mucizelerine çıplak gözle şahit olmalarına rağmen Hz. Musa'ya Allah'ı çıplak gözle görmedikçe inanmayacaklarını

³²⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 437.

³³⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 382.

söyleyecek kadar hadlerini aşmaları, kendilerinin âlemlere üstün olduklarını dillendirmeleri, her sıkıntılı zamanlarında Allah'ın onları kurtarıp muzaffer etmesi, imkansızlıklar içinde Allah'ın onlara en güzel nimetlerle ihsanda bulunması beraberinde Allah'ın onları ağır yükümlülüklerle sorumlu tutmasını gerektiriyordu. “...*Rabbimiz! Bizden önceki kullarına yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme ...*” (Bakara, 2/286). ayeti ile İsrailoğullarına yüklenen ağır sorumlulukları Bursevî şöyle sıralar. İsrailoğulları tövbe etmek için intiharla mükellef tutulmuşlardı, kendisiyle hata yapılan azayı kesmeleri gerekiyordu. Necaset bulaşan yeri elbiseden kesip atarlardı. Sudan başka bir şeyle temizlenemezlerdi. Bir gün ve gecede elli vakit namaz kılmakla mükelleflerdi. Mescidin dışında namaz kılamazlardı. Oruç tutarken uykudan sonra yiyip içemezlerdi. Bazı günahlardan dolayı helal nimetlerden men edilirdi. Mallarının dörtte birini zekât olarak vermek zorundalardı. Gece işledikleri günah gündüz kapılarına yazılırdı. İsrailoğullarının bütün bunlardan başka ağır sorumluluklar ile sorumlu tutulmuşlardı.³³¹

Elmalılı da Yahudilerin günde elli vakit namaz kılmak, malının dörtte birini vergi vermek, pislik bulaşan elbiseyi kesmek, vatanlarından çıkarılmak, birçok hususta hemen idam cezası tatbik edilmek, tövbe için intihar ile mükellef tutulmak, bir isyan üzerine hemen ceza verilmek, herhangi bir hata ettiklerinde helal olan nimetlerden bazıları tahrim edilmek gibi ağır sorumluluk ve hükümlerle mükellef olduklarını ifade eder.³³²

Yahudiler bu ağır sorumlulukların yanında Hz. İsa ve Hz. Peygambere imanla mükellef tutulmuşlardı. Hz. İsa'yı öldürdüklerini zannediyorlardı, Hz. Muhammed ile ilgili Tevrat'taki ayetleri tahrif etmekten çekinmemişlerdi. Bu ağır sorumlulukların sonucunda Yahudilerden bir kısmının domuz ve maymunlara dönüştürüldüklerine, tümünün ise zillet ve meskenete uğradıklarına Kur'an ayetleri şahitlik etmektedir.

³³¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 454.

³³² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 269-270.

2.3. RUHU'L-BEYÂN'DA HİRİSTİYANLARLA İLGİLİ ÖZEL NİTELEME VE ELEŞTİRİLERİN YER ALDIĞI AYETLERİN TEFSİRİ

2.3.1. Sapkınlıkları

Kur'an-ı Kerim Hıristiyanların İsa'yı tanrılaştırdıklarını, için üçüdür diyerek tevhitten saptıklarını belirtir. Onların bu sapkılıktan kurtulmaları için onlara ve tüm insanlığa gönderilen Hz. Peygambere de iman etmeyip inkâr yolunda ayak diretmişlerdir.

“Nimet verdiklerinin yoluna (ilet), gazaba uğrayanların ve sapıtanların yoluna değil” (Fatiha, 1/7). Dalâl veya Dalâlet Türkçede sapkınlık, doğru yoldan ayrılma olarak anlamlandırılır. Dalâl kelimesini Bursevî, isteyerek veya hataen doğru yoldan sapmak diye ifade eder. Müfessirimiz Kur'an'da Dalâl kelimesinin sadece Hıristiyanlara has kullanılmadığını, Yahudilerin de bu kelimeyle vasıflandırıldığını aynı şekilde “el-Mağdubi” kelimesinin de sadece Yahudilere has olmayıp Hıristiyanların da bu kelimeyle vasıflandırıldıklarını ifade eder. Yahudi ve Hıristiyanlar birbiriyle karşılaştırıldıklarında “Mağdub” kelimesine Yahudilerin, Dalâl kelimesine ise Hıristiyanların daha uygun olduğunu, Hıristiyanların heva ve heveslerini bir ilah, dünyayı bir ilah kabul edip; “Allah için üçüdür” diye söylediklerini, Allah'ı unuttuklarını, Allah'ında kendini onlara unutturduğunu ve böylece sırat-ı mustakimden ve tevhitten saptıklarını ifade eder.³³³

“Allah için üçüdür, üçten biridir” diyenlerde küfre tamamen batmışlardır...” (Maide, 5/73), *“Allah Meryem oğlu Mesih'tir” diyenler küfre batmışlardır...*(Maide, 5/72), *“Andolsun ki, “Allah, Meryem'in oğlu Mesih'in ta kendisidir” diyenler küfre batmışlardır”* (Maide, 5/17). Müfessirimiz, Hıristiyanların Allah Teâlânın İsa'nın bedenine hulul ettiğini yani bedenine girdiğini, onunla birleştiğini diye iddia ettiklerini buna karşılık Hz. İsa'nın ise onlara “bende sizin gibi bir kulum, beni ve sizi yaratan Allah'a kulluk edin” dediğini beyan eder. Onların Allah'a ibadette veya Allah'ın sıfat veya fiillerinde ona ortak koştuklarını, üç ilahı

³³³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 27-28.

birleştirek Allah, İsa ve Meryem'in uluhiyette ortak olduğuna inananların, Allah'ı birlemeyenlerin kalplerine işleyecek elim bir azapla cezalandırılacaklarını ifade eder. Bu batıl söz ve sapık inançlarda ısrarcı davrananların vazgeçip, Allah'ı ittihat ve hulul anlayışından tenzih edip tevhitte bağışlanmayı dileyenlerin Allah'ın mağfiretiyle bağışlanacaklarını ifade eder.³³⁴

Müfessirimiz Maide, 5/76. ayette Allah'ın peygamberimize Hıristiyanlara şu soruları sormasını istediğini söyler: “Allah'ın dışında ilah edinmeyi yani İsa'yı niçin ilah kabul ediyorsunuz? O kendi zatına malik değil, Allah ona fayda olarak verdiği sıhhat ve afiyete malik olmadığı gibi, zararlı olan bela ve musibetlerden kendisini koruyacak bir imkana sahip olmayan biri nasıl ilah olabilir? Size fayda ve zarar vermeyen nasıl ilah olabilir? İsa ilk yaratılışında akıllı ve faziletli bile sayılmazken nasıl ilah olabilir? İsa'nın sahip olduklarını Allah ona vermiştir. Bu akılsızların diyebileceği bir şeydir. İsa'ya ilahlık vererek batıla dalıp haddi aşmışlardır. “Ey Ehl-i kitap! Gerçeği çarpıtarak İsa'yı aşırı yücelterek ona ilahlık verme iddiasındaki Hıristiyanlar gibi olmayın, onun doğru yolda olmadığını iddia eden Yahudiler gibi de olmayın, dininizde aşırıya gitmeyin.”³³⁵

Yine Bursevî, müşrikleri dost edinen Ehl-i kitab'ın aralarında bulunan peygambere Tevrat ve İncil'de yazıldığı gibi iman etselerdi, o imanlarıyla müşrikleri dost edinemeyeceklerini, fakat Ehl-i kitabın çoğunun dinden, Allah'a, peygamberlerine, kitaplarına imandan çıkıp saptıklarını ifade eder.³³⁶ Müfessirimiz Hıristiyanların İsa'nın babasız olması, kör ve cüzamlıların iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi gibi fiillerinden dolayı ilah kabul etmelerinin delil ve hücceti olmayan boş laflardan ibaret olduğunu söyler.³³⁷

Mealimu't-Tenzil'de Beğavî “gazaba uğramışların” Yahudiler olduğunu, sapıtılmışların ise Hıristiyanlar olduğunu rivayet edildiğini bildirir.³³⁸ Adiy b. Hatim der ki: Resulullah'a gazaba uğramışların kimler olduğunu sordum, dedi ki: “onlar

³³⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 429.

³³⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 430.

³³⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 432.

³³⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 436.

³³⁸ Beğavî, *Tefsiru'l-Beğavî (Mealimu't-Tenzil)*, 11.

Yahudilerdir.” Sapıtanların kimler olduğunu sorduğumda da bana: “onlar Hıristiyanlardır” dedi.³³⁹

2.3.2. Hıristiyanların Müslümanlara Sevgice Yakınlığı

Hız. Peygamberin temas halinde oldukları inanç grupları kendisine iman eden Müslümanlar açısından iki gruba ayrılmakta, bunlardan Yahudilerin ve müşriklerin Müslümanlara olumsuz baktıkları, buna karşılık Hıristiyanların bakışının ise diğerlerine nazaran daha olumlu olduğu belirtilmektedir.³⁴⁰ “*Ey Peygamber! Dikkat edersen, insanlardan mü'minlere en çok düşmanlık edenlerin Yahudiler ve müşrikler olduğunu göreceksin. “Biz Hıristiyanlarız” diyenleri de sevgi bakımından mü'minlere yakın bulacaksın...*” (Maide, 5/82). Sevgice yakın oldukları ifade edilen Hıristiyanlar ifadesinin tüm Hıristiyanları kapsamadığını, bunun has bir ifade olduğu belirtilmektedir. Bu hususta da iki görüş vardır: Bunlardan ilki kastın Müslüman olan Necaşi ve ashabı olduğuna dair görüştür. İkinci görüş ise Hıristiyanlardan bir kavim olduğunu ve bu kavmin hak üzere bulunup İsa'nın şeriatına uyanlar ve peygamberimiz nübüvvetle gönderilince ona iman edenler olduklarını ifade eden görüştür.³⁴¹ *Zadü'l-Mesir*'de ise yukarıdaki iki görüşün dışında üçüncü görüş olarak burada kastedilenlerin Hıristiyanların tümü olabileceğidir. Çünkü onların müşriklere Yahudilerden daha az destek oldukları ifade edilir.³⁴²

Begavî, ise tefsirinde Yahudilerin ve Hıristiyanların tümü hakkında ayetin indiğini, çünkü Yahudilerin çok katı bir kalbe, Hıristiyanların ise nisbeten daha yumuşak kalbe sahip olduklarını ve Hıristiyanların müşriklere Yahudilerden çok daha az destek verdiklerini belirtir. Ayette söz konusu olanların Necaşi'nin Ca'fer b. Ebi Talib'le göndermiş olduğu yetmiş kişilik kilise âlimleri olduğunu ifade eder. Mukatil ve Kelbi bunların kırk, Ata ise seksen kişi olduklarını belirtir. Bunlardan kırk kişinin Necranlı Ben-i Haris b. Ka'b oğullarından, otuz iki kişinin Habeşli, sekiz kişinin ise Şam diyarının Rumları olduğunu ifade eder. Katade'den ise burada

³³⁹ Ebil Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdi el-Basri, *Ennüketü ve'l-Uyun*, (Seyyid b. Abdulkasım b. Abdurrahim), (Beyrut, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Tarih yok), 1: 60.

³⁴⁰ Karaman, v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 325.

³⁴¹ Ebil Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdi el-Basri, *Ennüketü ve'l-Uyûn*, (Beyrut, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Tarih yok), 2: 58.

³⁴² Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, 402.

kastedilenlerin Ehl-i kitaptan Hz. İsa'ya (as) ve getirdiği şeriata tabi olan bir kısım insanlar olduklarını ve bunların Hz. Muhammed (sav)'e iman ettiklerini aktaran Beğavî, Allah Teala'nın bu ayetlerle onları övdüğünü, Cafer b. Ebi talib Meryem suresinden bir bölüm okuyup okumasını bitirinceye kadar Necaşi ve ashabı ilahi kelam karşısında ağlamaya başladılar. Akabinde bizi ümmeti Muhammed'ten eyle diye dua ettiklerini belirtir.³⁴³

Elmalılı ise Hıristiyanlarda da müminlere karşı bir düşmanlığın bulunduğunu, Yahudi ve Hıristiyanlar birbiriyle karşılaştırıldıklarında birinin düşmanlıkta daha fazla olduğu, diğerinin ise müminleri sevebilme kabiliyetlerinin fazla olduğunu “Yahudilerin sevgisi yok değil, Hıristiyanların müminlere sevgilerinin olma ihtimali düşünülenenden daha fazladır.” şeklinde ifade eder. Elmalılı, Hıristiyanlardaki iman kabiliyeti ve Ehl-i imana muhabbet ve sevginin diğerlerinden yani Yahudi ve müşriklerden daha fazla olduğunu, bunun da ilim ve ibadetle meşgul olan rahip ve keşişlerin, manastırlarda Allah korkusuyla nefislerini ezen, dünyayı terk edip ibadetle meşgul olan, mütevazi, cana yakın, uysal kişilerin bulunmasından dolayı olduğuna vurgu yapar.³⁴⁴ Ömer Nasuhi Bilmen Hıristiyanlar İslamiyeti kabul etmeseler de Ehl-i İslama karşı Yahudi ve müşrikler kadar düşmanlıklarını açığa vurmadıklarını belirtmesinin yanında Hıristiyanlardan İslamiyeti kabul edenlerin Yahudi ve müşriklerden daha fazla olduğunu ifade eder.³⁴⁵

Bursevî, Yahudilerin ve ahireti inkâr eden müşriklerin düşmanlığının, kötü ahlakın madeni olan aşırı hırslarından kaynaklandığını söyler: “Dünyaya aşırı hırslı olan her kişi kötü, iğrenç, yasak olan günahlara herhangi bir sakınca görmeden dalar, dünyayı elde etmek için dinini bir kenara atar, onu umursamaz. Her mal ve makama ulaşan kişiye de düşmanlıkları şiddetli olur.” Bursevî, Hıristiyanların sevgisinin, onların ekser işlerde dünyaya sırt çevirmiş olmalarından, ibadete yönelmiş olmalarından, yücelik, büyüklük ve önderlik istemeyi terk etmelerinden kaynaklandığını dolayısıyla insanlara haset etmeyeceklerini ve insanları üzmeyeceklerini bilakis hakkı isterken yumuşak huylu olduklarını ve Hakka itaatte uysal olduklarını ifade eder. Hıristiyanların küfrü uluhiyette, Yahudilerin küfrü ise

³⁴³ Beğavî, *Tefsiru'l-Beğavî (Meâlimu't-Tenzîl)*, 391-393.

³⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 354-355. , Bilmen, *Kur'an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2: 811.

³⁴⁵ Bilmen, *Kur'an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2: 811.

nübüvvettedir. Yahudilerin lanetlenmesi dünyaya olan aşırı hırslarındandır. Bunu efendimizin “dünya sevgisi her hatanın başıdır” sözü ile teyit edildiğini belirtir. Begavî’den “Hıristiyanların Müslümanlara düşmanlığı Yahudiler gibidir. Müslümanları öldürmede, esir etmede, yurtlarını harap edip yıkmakta, mescitleri yıkmakta, kitaplarını yakmakta ne bir sevgi ne de bir hürmetleri vardır. Bu ayet Necaşi ve arkadaşları hakkında inmiştir,” sözlerini nakleden Bursevî ayyette sevgice müminlere yakın olanların Necaşi ve Cafer b. Ebi Talib’le gelen manastır ehli yetmiş kişi olduğunu ve bu ayetle bunların müminlere sevgice yakın olduğu, bunların “Kissisin” diye belirtilen Hıristiyan âlimleri, abid, zahid ve reisleri olduğunu ve bu rahip ve keşiş olan kişilerin hakkı kabul etmede büyüklenmediklerini, hakkı tanıyıp bildiklerinde ise tevazulu olduklarını, Yahudiler gibi büyüklenmediklerini, bundada tevazulu olmak, ilme yönelip onunla amel etmek, şehvetlerden yüz çevirmek vb. hasletlerin bir kâfırda bulunsa da övgüye değer olduğuna delildir diye ifade eder. Onların Peygambere indirilen Kur’an’ı dinlediklerinde büyüklenmeyip gözlerinden yaşlar döküldüğünü, bunun da kalplerinin inceliğine, Allah’tan aşırı korktuklarına, hakka yönelmede aceleci olduklarına, gururlarının olmadığına işaret olduğuna dikkat çeken Bursevî, onların gözlerinden gözyaşı dökerek, hakkın kelimasını dinlediklerinde “ya rab! Bunun hak olduğuna şahitlik edenlerin arasına bizi kat” dediklerine atıfta bulunur³⁴⁶

³⁴⁶ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 433-436.

3. BÖLÜM

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'YE GÖRE MÜSLÜMANLARIN YAHUDİ VE HİRİSTİYANLARLA MÜNASEBETLERİNİ ELE ALAN AYETLERİN TEFSİRİ

3.1. İMAN YÖNÜNDEN EHL-İ KİTAB'IN DURUMU

Allah, yarattığı kullarının sırat-ı müstakimde karar kılması, şaşırıp ondan ayrılmaması ve Allah'ın yeryüzündeki halifelik sıfatlarını hakkıyla eda edebilmesi için onlara elçileri aracılığıyla vahiy içeren kitaplar göndermiştir. Sapmaların olduğu, hak ile batılın birbirine karıştığı durum ve zamanlarda dinin ve imanın esasları sabit kalmak şartıyla âhkam ve şeriatlerde neshi gerçekleştirerek yeni bir âhkam ve şeriat inzal edip kullarının kurtuluşuna rehberlik edecek kutlu elçiler göndermiştir. Âdem'den (as) günümüze ve günümüzden kıyamete kadar dinin değişmeyen iman esasları hep sabit kalmış ve bu sabiteler dinin ana gövdesini oluşturmuştur. Bu başlık altında Ehl-i kitab'ın bu ilahi din ve tevhit akidesi gereğince iman durumlarını ayetlerin ışığında ve müfessirimizin bakış açısıyla ele almaya çalışacağız.

“İman ettiklerini söyleyen münafıklar, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiiler Allah'a ve ahiret gününe yürekten inanır, iyi ve yararlı işler yaparlarsa, rableri katında onlar için mükafat vardır. Onlara bir korkuda yoktur. Ve onlar asla üzülmeceklerdir” (Bakara, 2/62) diye belirtilen Yahudi ve Hıristiyanların, Sabiilerle beraber zikredildiği bu üç grubun da kâfir olduklarını belirten müfessirimiz, ancak bu sayılan gruplardan Allah'a ve peygamberlerine, indirdiği kitapların tümüne ve ahiret gününe saf ve katıksız bir imanla inanıp, İslam milletine/dinine girenlerin korkmayacaklarını belirtir. İman edip Allah'ın rızasını kazandıran salih amelleri işleyenlerin babalarının yapıp ettiklerinden sorumlu olmayacaklarını ve onların sevaplarından da hiçbir şeyin eksilmeyeceğini, kâfirler cezalandırılırken duyacakları (hissedecekleri) korkuların, onlar için söz konusu olmayacağını özetle imanını halis kılan, amellerini islah edenlerin ancak cennete

gireceklerini ifade eder.³⁴⁷ Bursevî, Hac, 22/17. ayetinde sayılan altı dinden birinin Rahman olan Allah'ın dini yani müminlerin dini olan İslam olduğunu, Yahudilik, Hıristiyanlık, Sabiliik, Mecusilik ve putlara tapma diye sayılan beş dinin ise şeytanın çağırdığı ve kafirlere güzel gösterdiği dinler olduğunu ifade eder.³⁴⁸

Mevdudî ise Bakara, 2/62. ayetinde Yahudilerin iman ve amelleri ne olursa olsun, ebedi kurtuluşun kendi tekellerinde olduğu konusundaki yanlış zanlarını ortadan kaldırmaya vurgu yapıldığını ifade eder. Yahudiler kendilerinin Allah ile özel bir ilişkileri olduğunu, inançları ne olursa olsun sadece İsrailoğullarından olmaları nedeniyle doğruca cennete gideceklerini ve diğer insanların ise cehenneme gideceklerini sanmaktadırlar. Mevdudî bu ayetin bu yanlış anlamayı ortadan kaldırdığını, ebedi kurtuluşun kişinin bir gruba mensup olmasına dayanmadığını, aksine kişinin imanına ve iyi amellerine bağlı olduğunu bildirdiğini ifade eder. Allah'ın hükmü bu dünyadaki genel kanaat ve kayıtlara değil, kişinin gerçek değerine dayanmakta, bu sebeple onların Allah'tan gelen hidayeti kabul etmeleri gerekmektedir diye ifade eder.³⁴⁹

Bursevî, Bakara, 2/285. ayetin tefsirinde Yahudi ve Hıristiyanların peygamberlerden bir kısmına inanıp, bir kısmına da inanmadıklarını ikrar ettiklerini³⁵⁰ Allah ve peygamberlerinin arasında ayırım yapmadan inanmak, Allah'a iman esasının tabii icaplarından. Allah'a iman, Allah'ın indinden gelen her şeye iman etmeyi gerektirmektedir. Bu da Allah'ın gönderdiği tüm elçilere inanmayı da gerektirdiğinden müslümanın kalbinde peygamberler arasında bir fark ve ayırımın olmadığını, Hz. Peygamberin İslamiyet ile kıyamete kadar insanlığa kurtuluş müjdesi³⁵¹ ve reçetesi olarak gönderildiğini bunun dışında kurtuluş için bir yol olmadığını belirtmek isteriz

Yahudi, Hıristiyan, Sabii ve münafıklardan olup iman ettiklerini iddia edenlerden her kim yürekten inanır ve salih amelde bulunursa üzülmecekleri (Maide, 5/69) ifade edilen ayetin tefsirinde Ömer Nasuhi Bilmen Peygamber Efendimizden itibaren onun tebliğ ettiği şekilde Allah'a, ahiret gününe vb. dini

³⁴⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 154.

³⁴⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6: 17.

³⁴⁹ Ebul A'la el-Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, Ed: Ali Bulaç, (İstanbul, İnsan Yayınları, 1986), 1: 63.

³⁵⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 452.

³⁵¹ Seyyid Kutub, *Fizilalil-Kur'an*, çev: M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, (İstanbul, Hikmet Yayınları, Tarih Yok), 2: 162.

esaslara iman eden ve namaz, oruç gibi salih amellerde bulunan insanlar, hangi kavme veya ırka mensup olursa olsun onların selamette olduklarını, onlar için uhrevi bir korku, hüznün, kederin olmayacağını ve ilahi lütufa nail olacaklarını, bütün bu millet ve taifelerin yanlış, küfrün bulaştığı inanç ve hareketlerini bırakır, Allah'a gerektiği gibi iman ve gönderdiği kanun ve şariat dahilinde iman etmiş olurlarsa hidayete ermiş, korkudan, hüznün ve kederden emin olmuş olacaklarını ifade eder.³⁵²

Bursevî, kâfirlerin cezaya çarptırıldıklarında duydukları korkuyu bu gruplardan yani, iman edenlerden, Yahudilerden, Sabiilerden ve Hıristiyanlardan sahih bir iman ve salih amelle, tövbe edip halis bir imana sahip olanların duymayacaklarını ifade eder.³⁵³

“Hiç şüphe yok ki, Allah kıyamet günü, inananların, Yahudi olanların, Sabiilerin, Hıristiyanların, Mecusilerin ve Allah'a ortak koşanların arasını ayırarak, her birine hakettiği karşılığı verecektir. Allah onların yaptıkları her şeyi görüp bilmektedir” (Hac, 22/17). Müfessirimiz yukarıda geçen ayetin tefsirinde söz konusu edilen müminler ile küfür üzere ittifak kuran beş grubun arasında Allah'ın hükmünü vereceğini, nimetini kazananlara nimetini (cennetini), cehennemini hak edenlere cehennemini vereceğini belirterek şöyle devam eder: Bu gruplardan Rahman'ın grubu olan müminlerin dini İslam'dır. Diğer beş grup ise İslam'ın dışında şeytanın kâfirlerin gözünde güzelleştirip çağırdığı dinlerdir.³⁵⁴

Taberî'ye göre, müminlerin imanı, imanda sebat edip onu değiştirmekten sakınmaktır. Yahudilerin, Hıristiyanların, Sabiilerin imanı, Hz. Muhammed'e ve onun getirdiklerine olan imandır. Onlardan her kim Hz. Muhammed'e, getirdiklerine ve ahiret gününe iman eder, salih amel işlerse, bütün bu imanın gereklerini değiştirmez, tahrif etmez, başkalaştırmazsa, aslına bağlı kalıp ölüncüye kadar onu korursa, onun amellerinin sevap ve mükafatı rablerinin katındadır diye açıklar.³⁵⁵

Müfessirimiz, *“Yine onlar, sana ve senden önce indirilen kitaplara iman eder, ahirete de yürekten inanırlar”* (Bakara, 2/4) ayetiyle Tevrat, İncil vb. geçmiş kitapların hepsine ve Kur'an'a inanmanın farz olduğunu ifade eder.³⁵⁶ *“Ey*

³⁵² Bilmen, *Kur'an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1: 62-63.

³⁵³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 426.

³⁵⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6: 17.

³⁵⁵ Taberî, *Tefsirüt- Taberî (Camii'l-beyân*, 1: 232.

³⁵⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 43.

peygamber! Sen onlara deki: “Ey kitap ehli! Siz Tevrat’ın, İncil’in ve rabbinizden size indirilen Kur’an’ın hükümlerini yerine getirmedikçe sağlam bir din temeli üzerinde olmazsınız, hiçbir değeriniz olmaz.” Bilki sana rabbinden indirilen ayetler onların çoğunun küfür ve azgınlıklarını artıracaktır. Fakat sen kâfirlerin bu tür davranışlarından dolayı hiç üzülme” (Maide, 5/68) ayetinde Yahudi ve Hıristiyanların Hz. Muhammed’e iman etmeleri, hükümlerine itaat edip boyun eğmelerini, çünkü ilahi kitapların tamamı usul ve neshedilmeyen furu âhkamından murad edilenin tümüne itaat etmeyi gerektiren imanı emreder. Hz. Muhammed’e indirilen Kur’an, Ehl-i kitabın önder ve âlimlerinin küfür ve azgınlıklarının artmasından dolayı Efendimizin üzülmemesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁵⁷

“Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, ona indirdiği kitaba ve bundan önce indirdiği kitaplara inanın. Kim Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmazsa, o büsbütün sapıtmış olur” (Nisa, 4/136). Müfessirimiz burada hitabın münafıklara olduğunu, “iki yüzlülüğü bırakın sadece dille değil, kalbinizle, ihlasla iman edin denildiğini”, hitabın Ehl-i kitaptan iman etmiş olanlara olduğunu, Abdullah b. Selam ve arkadaşlarının Resulullah’a “sana ve kitabına, Musa ve Tevrat’a ve Üzeyr’e inanıyoruz, diğerlerine inanmıyoruz” dediklerini ve bu ayetin bunun üzerine nazil olduğunu, akabinde kitap ve resullerin tümüne şamil olan bir imanla inanmaları gerektiği, çünkü bir kısmına olan iman tümüne imanı gerektirir, bir kısmını inkâr etmek tümünü inkâr etmek olup, bir kitap veya bir resulü inkâr etmek tümünü inkâr etmek manasında olduğunu ifade eder.³⁵⁸

“Yine onlar, sana ve senden önce indirilen kitaplara iman eder, ahirete de yürekten inanırlar. İşte onlar, Rablerinin gösterdiği yolda yürüyenlerdir ve kurtuluşa erenler de sadece onlardır” (Bakara, 2/4-5). Müfessirimiz bu ayetlerin yorumunda Tevrat, İncil ve önceki kitapların tümüne ve Kur’an’a iman etmenin farz olduğunu ifade eder.³⁵⁹

“Ey İsrailoğulları! Size lütfettiğim nimetlerimi hatırlayın. Bana (daha sonra gelecek peygambere inanacağınıza ve yardım edeceğinize dair) verdiğiniz söze uyun ki, Bende size verdiğim söze (cennet vaadime) uyayım. O halde azabımdan korkun da

³⁵⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 425.

³⁵⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 307-308.

³⁵⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 43.

verdiğiniz sözden dönmeyin” (Bakara, 2/40). Bursevî, Allah’ın Tevrat’ta Yahudilerin Hz. Peygambere inanıp itaat edeceklerine, ahit ve misakın bütün gereklerini yerine getirip uyacaklarına ve koruyacaklarına dair verdikleri sözlere yer verir. “Elinizdeki kitabı (Tevrat’ı) onaylayan bu indirdiğim kitaba (Kur’an’a) inanın. Sakın onu ilk inkâr edenler sizler olmayın. Basit dünya menfaatlerini ayetlerime tercih etmeyin. Ey İsrailoğulları! Bana verdiğiniz sözü yerine getirmede sorumlu, duyarlı ve bilinçli davranın” (Bakara, 2/41) ayetinin tefsirinde “Ey! Ben-i İsrail sizin yanınızdaki Tevrat’ı doğrulayan, Muhammed’e indirdiğim Kur’an’a inanın” hitabıyla yanlarındaki Tevrat’a olan imanlarının, Kur’an’a da inanmayı kesinlikle gerektirdiğini ifade eden Bursevî’ye göre, onlara düşen görev Kur’an’a ilk inanan olmaktır. Çünkü siz Kur’an’ın ve indirildiği kişinin durumunu bilmektesiniz. Okudukları ilahi kitapta onun hak olduğunu, öz evlatlarını tanıdıkları gibi onu da tanıyıp bildiklerini, onunla övünüp onu müjdelediğinizden dolayı gerektiği gibi davranın, onu ilk inkâr edenler siz olmayın denildiğini belirten Bursevî, ancak Hz. Peygamber Medine’ye hicret edip varınca Medine Yahudileri onu yalanladıklarını, sonra Kureyza Yahudileri, sonra Ben-i Nadir Yahudileri, sonra Hayber Yahudileri sonra diğer Yahudilerin Efendimizi ve ona indirileni inkâr edip yalanladıklarını belirten açıklamalarda bulunur.³⁶⁰

Reşit Rıza ve Süleyman Ateş gibi çağdaş müfessirlerin aksine klasik tefsirlere göre bu ayetle İslam dışındaki dini grupların müntesiplerinin Hz. Muhammed ile Kur’an’a inanıp İslam milletine girmedikçe iman etmiş sayılmayacakları, ebedi olarak cehennem de kalacakları ifade edilir.³⁶¹

“Allah’ı ve elçilerini inkâr edenler, Allah ile elçilerini birbirinden ayırmak isteyip, “Bazılarına inanır, bazılarını inkâr ederiz (Allah’a inanırız, fakat peygamberlere inanmayız)” diyenler ve imanla küfür arasında bir yol tutmak isteyenler var ya! İşte onlar gerçekten kâfirdirler. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırladık” (Nisa, 4/150-151) ayette peygamberlerin bir kısmına inanır, bir kısmını inkâr ederiz deyişlerinin Yahudilerin “Musa, Tevrat, Üzeyr’e iman eder, bunun dışındakileri inkâr ederiz” deyişleri gibi olduğunu, bunun ise Allah ve resulünü inkâr etmek olduğunu ifade eden Bursevî’ye göre Allah ve resulünün arasını ayırmak da

³⁶⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1: 120.

³⁶¹ Karaman, v.dğr. , *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1: 136.

ancak küfürdür. Çünkü Allah bütün peygamberlere iman etmeyi emretmiştir. Hiçbir peygamber yok ki peygamberimiz ve dinin hakikatlerini kavmine haber vermiş olmasın. Onlardan birini inkâr eden tümünü inkâr etmiş olur diye açıklayan Bursevî, Allah'a iman eden Resullerine ve tebliğ ettiklerine tafsili ve icmali iman ile imanlarının tamamlanabileceğini belirtir ve bir kısmını inkârın tümünü inkâr etmek gibi bir sapıklık olduğuna vurgu yapar.³⁶²

Hz. Peygamber ve Müminlerin, peygamberlerin arasında herhangi bir ayırım yapmayız dediklerini ve bir kısmına inanır, bir kısmını da inkâr ederiz diyen Yahudi ve Hıristiyanlar gibi demediklerini yani imanlarının peygamberlerin tümüne şamil olduğunu belirtir.³⁶³

Ehl-i Kitab'ın peygamberimizi ve Kur'an'ı bile bile inkâr edip küfre düştüklerini Allah, Bakara, 2/97-100, 146; Al-i İmran,3/19, 70, 73, 98; En'am, 6/20, 114; Ra'd, 13/36, 43. ayetlerinde bildirmiştir.

3.2. EHL-İ KİTAB'A HAYAT HAKKI TANIMA

Vahiy kaynaklı dinlerin sabit esasları (inanç esasları) aynıdır. Ancak bazı din müntesipleri dinlerinin esas gövdesini oluşturan tevhit inancını heva ve heveslerine uyup siyasi ve dünyevi çıkarları uğruna bozmuşlardır. Ehl-i kitab'ın bozulmuş olan tevhit inanç esaslarının düzeltilmesiyle ve bütün bu inanç esaslarına iman etmeleriyle kurtuluşa erebileceklerini belirten Kur'an Ehl-i kitab'ın İslam toplumunda müminler arasında yaşamalarını vahyin gölgesinde şöyle dile getirmektedir. *“Ey müminler! Kendilerine kitap verilenlerden, gerçek anlamda Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve elçisinin haram kıldığı şeyleri haram saymayan, Allah'ın gönderdiği hak dini de din olarak kabul etmeyen kimselerle, sizin üstünlüğünüzü kabul edinceye ve bizzat gelip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın”* (Tevbe, 9/29).

Cizye, İslam devletindeki gayr-i müslim tebanın erkeklerinden alınan baş vergisinin adıdır. İslam ülkesinde zimmî (gayr-i müslim vatandaş) statüsünde

³⁶² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 319.

³⁶³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 452.

bulunan kişilerden kendilerine din hürriyeti, can ve mal güvenliği sağlaması karşılığında alınan bu verginin bir yönüyle Müslümanlardan dini bir vecibe olarak alınan zekâta karşılık gelmekte olup Kur'an'daki dayanağı yukardaki ayettir. Cizyenin, Resulullah döneminde gerekse sonrasında tahsilinin hem nakit hem de aynı olarak yapıldığını görüyoruz. Kadınlar, çocuklar, hali vakti müsait olmayan din adamları, âmâlar, kötürüm ve yaşlılar cizyeden muaf tutulmuşlardır.³⁶⁴

Ehl-i kitabın zeliller olarak Ehl-i islama karşı zillet ve mutavaat göstererek kendi elleriyle İslam hükümetine cizye verecekleri zamana kadar muharebede bulunanları ortadan kaldırıncaya veya kararlaştırılan vergiyi vererek itaat ve inkiyat arzına mecbur oluncaya kadar kendileriyle savaşılmaması gerekmektedir. Cizye, İmam Azama göre hem Ehl-i kitaptan, hem de Arap ve Acem müşriklerinden alınabilir. İmam Şafii'ye göre cizye, Arap, Acem ve Ehl-i kitaptan alınabilir. Putperestlerden alınıp kabul edilmez. İmam Malik'e göre cizye bütün kâfirlerden kabul edilebilir. Mecusilerden de hadisi şerifle Ehl-i kitap muamelesi yapılarak alınabilir.³⁶⁵ Cizye miktar olarak fakir olanlardan on ikişer dirhem, orta hallilerden yirmi dörder dirhem, zenginlerden de kırk sekiz dirhem olarak alınır.³⁶⁶ Cizyeye mükellef olan şahıs İslamiyet'i kabul edince veya ölünce bu cizye ondan düşer.³⁶⁷

Ehl-i kitap mensupları genellikle hak dinlerin aslında mevcut olan gerçek ve sahih bir Allah ve ahiret inancından ve bu dinlerin gerektirdiği hayat ve ahlak düzeninden uzaklaşmışlardı. Mevcut bilgi ve belgelerine dayanarak kendi dinlerinin aslına dönmeleri mümkün olmadığı gibi sonu cennet olan dosdoğru yola girmeleri de mümkün değildi. Bu sebeple İslam dinine girmeleri için teşvik edilmeli ve İslam dinine girmedikleri takdirde müslümanlara zarar vermemeleri için kontrol altına alınmaları elzem idi. Cizyeyi ödeyen gayr-i müslimler, kendilerini sadece düşmana karşı koruma antlaşması yapmış, bir anlamda müslümanları parayla istihdam eden taraf gibi görmeyeceklerdir. Aynı ülkeyi paylaşıyorlarsa karşılıklı hak ve görev anlayışı içinde ülkenin yasal düzenine tabi olduklarını kabul edecekler, kendi

³⁶⁴ Karaman, v.dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 753-754.

³⁶⁵ Bilmen, *Kur'an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 3: 1249-1250.

³⁶⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 434. , Bilmen, *Kur'an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 3: 1250.

³⁶⁷ Bilmen, *Kur'an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 3: 1250.

ülkelerinde müslümanlarla bu antlaşmayı yapmışlarsa, düşmana karşı, onların egemenliğini kabul etmiş olmanın icaplarına uyacaklardır.³⁶⁸

Yahudi ve Hıristiyanlarla yapılan savaşın gayesi onları müslüman olmaya zorlamak ve İslami hayat tarzını benimsetmek değildir. Onların yeryüzünde hâkimiyet ve iktidarlarına son verip cizye verecek bir hale getirmektir. Hâkimiyet, güç ve kuvvet, gayr-ı müslim kitleleri hak yol olan İslam'a sevk etmek için müslümanlarca ele alınmalıdır. İslam devletinde zimmî olarak yaşayan gayr-i müslimlerin ödediği baş vergisi devletin onlara sağladığı güvenlik ve himayenin karşılığı olarak alınır. Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olan müminlere, kendi arzularıyla teba olmak için tam bir rıza göstererek cizyeyi vermeleri gerektiğini ifade eden Mevdudi, Müslümanların himayesi altında yaşamayı tercih edenlerin can, mal ve inanç güvenliğini sağlayan böyle cizye gibi insani bir kanuna sahip oldukları için gurur duymaları gerektiğini belirtir.³⁶⁹

Müslümanlar, Resulullah döneminden beri savaşlarda Ehl-i kitaba seçenek olarak şu üç şeyi teklif ederler: İslam'ı kabul etmek, cizye ödemek veya savaşmak. Cizye Ehl-i kitabın savaştan muaf tutulmasının karşılığıdır. Bundan dolayı şayet Ehl-i kitaptan biri, gönüllü olarak Müslümanların safında düşmana karşı savaşırsa cizye ödeme görevi otomatik olarak düşer.³⁷⁰

Peygamberimiz (sav) Medine'de Yahudi ve Hıristiyanlarla birlikte oluşturduğu toplumda Medine Sözleşmesi/Anayasası sayesinde, öncelikle Medine de yaşayan müslümanların ve gayr-i müslimlerin aynı çatı altında toplanmalarını sağlamış ve öngördüğü hükümlerle şehre dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı Medine de yaşayan herkesin can güvenliğini sağlamayı amaçlamıştı. Anayasadaki 21. ve 37. Maddeler can güvenliğini sağlamak amacıyla konulmuştu. Hz. Peygamber'in Kur'an'ın öngörüsüne uygun bir şekilde, insanlar arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın, insanın hayat hakkına saygı göstermeyi ve korumayı amaçlayan bu maddelere yer vermesi oldukça manidardır. Hz. Peygamber idaresindeki bir zimmînin haksız yere öldürülmesi hakkında "Haksız yere bir zimmîyi öldüren, cennetin kokusunu alamaz. Halbuki onun kokusu kırk yıllık

³⁶⁸ Karaman, v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 753-754.

³⁶⁹ Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2: 205-206.

³⁷⁰ Muhammed Temmavi, *Hiz. Ömer ve Modern Sistemler*, Çev: Muhammed Vesin Taylan, 2. bs. (İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2004), 338.

mesafeden bile duyulabilir” buyurur. Ayrıca Veda Hutbesinde bütün insanlığa olan hitabında: “Ey İnsanlar! Bu gününüz nasıl mukaddes bir gün, bu ayınız nasıl mukaddes bir ay, bu şehriniz nasıl mukaddes bir şehir ise biliniz ki canlarınız, mallarınız ve namuslarınız da öylece mukaddestir. Her türlü tecavülden korunmuştur³⁷¹ şeklinde ilan etmiştir.

Zimmîlerin temel yükümlülükleri vergi mükellefiyetidir. Kişi başına ödenmesi gereken ve miktarı önceden yapılan anlaşmalarla belirlenen cizye ile işletmelerine bırakılan arazilerden alınan harac vergilerini ödedikleri vakit, yürürlükteki yasalara riâyetkar davrandıkları sürece kendilerine tanınan güvenceleri tam olarak yerine getirilmesi hakkını kazanırlar. Zimmîlerin zimmet sözleşmesiyle İslam toplumunda can, mal, inanç, namus, şeref ve haysiyetleri güvence altına alınır.³⁷² Müslüman toplumun birlik ve düzenini bozacak hukuk ve ahlak dışı davranışlarda, ortak isyan hareketinde bulunmamaları gerekir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda kendilerine tanınan hakları ve güvenceleri kaybetmiş olurlar. Kur’an’ın vahyi ve peygamberin sünnetine dayanan İslam hukukunun on beş asır önce zimmîlerin yükümlülükleri, hak ve özgürlükleri ile ilgili olarak ortaya koyduğu hukuk anlayışı insanı hayrete düşürecek kadar özgürlükçü hukuk olması hukuk tarihinde müstesna bir hadisedir.³⁷³

İslam dinine inanıp kabul etmeyen, Tevrat ve İncil ehl-i ile “savaşın gayesi kişiler (nefsler) değil, cizye vermeyi kabul etmektir” diye belirten müfessirimiz zimmîler, kendileri için geçerli olan cizyeyi kabul edince onlarla savaşmak ve onları öldürmek sakıt olur. Zimmîler birini vekil ederek cizyeyi vermez, onu bizzat kendi elleriyle, boyun eğerek, itaatkâr olarak teslim etmeleri gerektiğini ifade eden müfessirimiz, zorla ve güç kullanarak cizye alındığında ise zimmî hukukun sakıt olacağını, savaş ve öldürme hükmünün geri geleceğini ifade ederek zimmîlerin zeliller olarak cizyeyi vermelerini şöyle resmeder: Zimmî kendisi binekle değil,

³⁷¹ Osman Güner, “Hz. Peygamber’in Ehl-i Kitab’a Karşı Tutumu”, *Kur’an-Kerim’de Ehl-i Kitab*, Ed: Bedrettin Çetiner, (İstanbul, Ensar Yayınları, 2007), 216-217.

³⁷² Hamza Aktan, “Kur’an ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri”, *Kur’an-Kerim’de Ehl-i Kitab*, Ed: Bedrettin Çetiner, (İstanbul, Ensar Yayınları, 2007), 363-364.

³⁷³ Hamza Aktan, “Kur’an ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri”, 393.

yürüyerek ve ayakta cizyeyi teslim etmeli, bunun karşılığında cizyeyi teslim alanında oturarak, “Ey zimmî! Ey Allah’ın düşmanı! Cizyeyi öde diyerek teslim almalıdır.”³⁷⁴

Kâfirler üç kısımdır: Bunlardan ilki müslüman oluncaya kadar kendileriyle savaşılması gerekenler ki bunlar müşrik Araplar ve mürtedlerdir. İkinci kısım müslüman oluncaya kadar veya cizye vermeyi kabul edinceye kadar kendileriyle savaşılması gerekenlerdir ki bunlar Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerdir. Yahudi ve Hıristiyanlarla olan durum ayetle, Mecusilerle ise hadisi şerif gereğince “kadınlarıyla evlilik ve kestikleri dışında onlarla (Mecusilerle) Ehl-i kitap muamelesi yapın” diye ifade edilmiştir. Üçüncü kısmı ise Ehl-i kitap, Mecusi ve müşrik Araplardan olmayan Türk ve Hint gibi putperest müşrik olanlar diye tasnif eden müfessirimiz, cizyenin Ehl-i küfürden küfürlerine rıza göstermek üzere alınmadığını, küfürde ayak dirmelerine karşılık ceza olarak alındığını belirtir. Ve Ehl-i küfrü İslam’a davet edip cizye almadan öyle hallerine bırakmaktansa, cizyeyi alarak onları kendi hallerine bırakmanın daha evla olduğunu ifade eder.³⁷⁵

“Eğer düşmanlar barış isterlerse, sende barıştan yana ol ve Allah’a güven...” (Enfal, 8/61). İslam’ın savaştan gayesi zulmü ve saldırıları ortadan kaldırmak ve meşru savunmada bulunmaktır. Bu zaruretlerden dolayı başvurulmuş savaş, karşı tarafın zulüm ve saldırıdan vazgeçip barışa yönelmesiyle gereksiz olacağı için barış isteyenlerle barışmanın emredildiği ayettir.³⁷⁶ Bursevî’ye göre bu ayet âmm olup Ehl-i kitabı ve onların dışındakilerini içine almaktadır. Barış yapma yetkisi müslümanların imamının (liderinin) elinde olup müslümanların faydası neyi gerektiriyorsa ona göre hareket edilir, müslümanlar kafirlerden güçlü, kuvvetli ise onlarla barış yapılmayıp, müslüman oluncaya kadar veya cizye verinceye kadar savaşılmalı; eğer müslümanların faydası barışta ise bir yıldan eksik olmak şartıyla onlarla barış yapılabilir; ancak güç, kuvvet, galibiyet kafirlerden yana ise on yıla kadar barış yapılabilir. On yıldan fazla onlarla barış anlaşması yapılamaz. Resulullah’a uymak bunu gerektirir. Resulullah da böyle yapmıştı. Müşriklerin yapılan barışı (on

³⁷⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 433.

³⁷⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 433-434.

³⁷⁶ Karaman, v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 704.

yıl müddetini tamamlamadan) bozmaları Mekke'nin fethine sebep olmuştu diye belirtir³⁷⁷

Hız. Peygamber döneminde bir Müslüman bir zimmîyi öldürmüş, durumdan haberdar olunca Peygamber Efendimiz “ona verdiğimiz güvencenin gereğini yerine getirmek herkesten çok bana düşer” buyurmuş ve katilin öldürülmesini emretmiştir. Hülefa-i raşidin de zimmîlerin öldürülmelerinde katillere kısas uygulamışlardır.³⁷⁸

Gerek Resulullah döneminde gerekse sonrasında cizye tahsilinin hem nakit hem de aynı olarak yapıldığı kaynaklarda belirtilmektedir. Kadınlar, çocuklar, hali vakti müsait olmayan din adamları, âmâ, kötürüm ve yaşlılar cizyeden muaf tutulmuşlardır.³⁷⁹ Tarih ve kamu maliyesiyle ilgili ilk dönem kaynaklarında, Kur'an'daki bu hükmün ruhuna nüfuz etmiş olan halifeler ve Müslüman yöneticilerin bunu katı bir biçimde uygulama yönüne gitmeyip gerekli hallerde büyük bir tolerans gösterdiklerine ve gayr-i müslim teba tarafından şükranla ve hatta hayranlıkla karşılanan uygulamalar yaptıklarına dair birçok olay zikredilir.³⁸⁰

3.3. EHL-İ KİTAB'LA MÜCADELE

Kelime manası itibarıyla barış, güven, huzur, mutluluk, esenlik ve güvenlik manalarını barındıran bir dinin gayesi İslam toplumunda ve tüm dünyada arizi bir durum olan savaşı ve ona götüren sebepleri ortadan kaldırıp güven, huzur, ve barışı dünyanın her yerine hâkim kılmaktır. İslam'ın kuvvetli olduğu zaman insan kanının akması ile İslam'ın zayıf olup insan kanının aktığı zamanlardaki oranları göz önüne aldığımızda birbiriyle kıyaslanamayacak kadar fark olduğunu, bunu günümüz ile Efendimizin olduğu zamana kadar olan İslam tarihini incelediğimizde ayan beyan göreceğimiz muhakkaktır. İslamın güçlü olduğu zamanlarda dünyaya huzur, güven, barış, yardım, iyilik ve diğergamlık hâkim olmuş, insan varlık olarak azizliğini yaşamıştır. Müslümanların zayıfladığı zamanlarda insan zelil kabul edilmiş, zalimlerin medeniyet inşasında üzerine basılmış, insan şahsiyeti rencide edilmiştir.

³⁷⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 385.

³⁷⁸ Hamza Aktan, “Kur'an ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri”, 368-369.

³⁷⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3: 434. , Karaman, v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 754.

³⁸⁰ Karaman, v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 754-755.

Maalesef bu dönemlerde kanı durmadan akan kitlelerde hep müslümanlar olmuştur. İslam bu güven ve barışını inançlı inançsız tüm insanlara cömertçe sunmuştur. İnsanlar can, mal, namus, din olarak güven içinde özgürce yaşamıştır. İslam kendini insanlara müslümanların eliyle ve diliyle takdim ederken zorlamanın olmadığı yumuşak ve güzel bir dille ve eylem bütünlüğü içinde sunar, akıllara ve bedenlere pranga vurmaz, dileyen iman etsin dileyen etmesin, ancak Allah kullarına hayır murad ettiği için İslam'ı insanlığa hediye etmiştir.

Hz. Peygamber tebliğ vazifesini tüm insanlara iletmeye çalışırken Ehl-i kitaba da aynı daveti yapmıştır. Vahiy kaynaklı dine müntesip olduklarından onların imana gelmesini çok arzuluyordu. Kur'an-ı Kerim'e uygun olarak Hz. Peygamber Hayber Yahudilerine gönderdiği İslam'a davet mektubunda, Medine'deki Yahudi pazarına şahsen gidip onları hak dine çağırmasında zorbalığa yeltenmemiş, Necran Hıristiyanlarından altmış kişilik heyetin Mescid-i Nebi'de ibadet etmelerinde hoşgörülü davranmış ve onların peygamberimizle olan tartışmalarında nezaketi elden bırakmamıştır. Müslümanları Habeşistan'a hicret için yönlendirmesinde, Habeş kralı Necaşi'ye mektup yazmasında, diğer Hıristiyan liderlerinden Kayser'e, Mukavkıs'a yazdığı İslam'a davet mektuplarında hiçbir zaman kırıcı olmamış, zor kullanmamış, *“nasihat edip yumuşak söz söylemiş”* (Taha, 20/44). *“İnsanları rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır!”* (Nahl, 16/125) emirleri gereğince insancıl hareket etmiştir.³⁸¹

Hz. Peygamber'in Ehl-i kitapla ilişkileri, her zaman barış ve sukunet ortamında gelişmiş değildir. Bu ilişkilerde Ehl-i kitap, insani değerlere uygun erdemli davranışta bulunup barış ve sukuneti tercih etmek yerine, çoğunlukla peygamberin davetine karşı dini kaygılarla bir tahammülsüzlük ve saldırganlık hissiyatına kapılmış ve doğal olarak bu tavırları akabinde bir mücadele ortamının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kur'an bu tavır karşısında peygambere (fikri) mücadelede ahlakilik ve erdemlilik ilkesinden asla ödün vermemesi tavsiyesinde bulunarak şöyle demektedir. *“Ve siz, kendilerine kitap verilenlerle –onların zulmedenleri hariç-mücadelenizi en güzel şekilde yapın ve onlara şöyle deyin: “Biz, bize indirilene de size indirilene de inandık, iman ettik. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz Allah'a teslim olmuş, müslüman kimseleriz”* (Ankebut, 29/46).

³⁸¹ Osman Güner, “Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitab'a Karşı Tutumu”, 213.

Peygamberimizin onlarla olan münasebet ve mücadelesi Kur'an'ın buyruğu gereği barış, adalet, iyilik, yardımlaşma, ahde vefa içerikli olup, bu tutum savaş söz konusu olduğunda da bu davranış özelliklerinden ödün vermemiştir.³⁸²

Hz. Peygamber, İbrahimi dinler geleneği içerisinde yer alan ve kendilerini Hz. Musa ve İsa'nın müntesipleri olarak gören Ehl-i kitaptan bazı kimselerle aynı coğrafyada birlikte yaşamıştır. Onların kültürleri, gelenekleri ve inançlarıyla yüz yüze gelmiş ve bu buluşma sonrasında da bazen onların tavırlarını tasvip etmiş, bazen eleştirmiş, bazen onlarla mücadele etmiş ve bazen de istemediği halde savaşmak zorunda kalmıştır. Peygamberimiz bütün bu süreçlerde Kur'an'ın beşeri ve toplumsal ilişkilerde öngördüğü hakkı, adaleti, insanlık onurunu, ahlakiliği ve erdemliliği içeren evrensel bir yolda yürüyerek bunu göstermiştir. İslama davette Necranlı Hıristiyanlar ve Medine Yahudileriyle yüzyüze görüşmelerinde bunu gerçekleştirmiş yada diplomatik ilişkiler bağlamında yazmış olduğu mektuplar vasıtasıyla bu ilkeleri hayata geçirmiştir. Hz. Peygamber bu görevi ifa ederken insanları zorlamadan, onlara nasihat edip hikmet ve güzel öğütle davet etmek suretiyle en güzel ve en insani olanını yapmaya özen göstermiştir. Hz. Peygamber insanın doğuştan kazandığı "haklara saygı" ilkesi gereğince ayırım yapmaksızın eşitlik ve can güvenliği ilkelerine vurgu yapmış ve gerek Ehl-i kitapla girdiği ferdi ilişkilerde, gerekse toplumsal içerikli ilişkilerde buna uymuş ve uygulanmasına öncülük yapmıştır. Medine Sözleşmesi ile Ehl-i kitabın inanç özgürlüğünü anayasal zemine oturtturarak onlara dinlerinde tam bir serbest ve özgür ortam sunmuştur. Ehl-i kitapla barış ve sükûnetin gelişmediği ortamlarda, en güzel bir şekilde mücadele etmiş ve bu mücadelesinde ahlakilik ve erdemlilik ilkesi ve adalet prensibi çerçevesinde münasebetlerini ortaya koymuştur. Ehl-i kitapla yaptığı anlaşmalara vefa göstererek inancının gereğini ortaya koymuş, Ehl-i kitabın ihaneti olduğunda onların sürgün edilmeleri ya da idam edilmeleri sonucunu da uygulamaktan geri durmamıştır. Savaşlarda adil savaş kurallarına riayet ederek sivil halkın can, mal güvenliğine saygı gösterilmesini, esirlere, rehinelere iyi davranılmasını tavsiye etmiştir.³⁸³

³⁸² Güner, "Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitab'a Karşı Tutumu", 220-221.

³⁸³ Güner, "Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitab'a Karşı Tutumu", 229-231.

“Ve siz, kendilerine kitap verilenlerle -onların zulmedenleri hariç- mücadelenizi en güzel şekilde yapın...” (Ankebût, 29/46) ayetinin tefsirinde Maverdi “kendilerine zulmedenler hariç” ifadesinde dört görüşün olduğunu belirtir: İlki: savaş taraftarı olanlar olduğunu Mücahid’den nakleder. İkincisi: onlardan cizyeyi vermeyi reddedenler olduğunu da Huseyf’ten rivayet eder. Üçüncüsü: kendilerine açık deliller geldikten sonra küfürde ayak diretenlerdir. Bu görüşü İbn Zeyd’den rivayet eder. Dördüncüsü: ağır söz ve yeminlerle tartışanların kendilerine zulmedenler olduğunu da İbn Abbas’tan rivayet eder. Katade’den naklen bu ayetin mensuh olduğunu belirttikten sonra Taberî’nin İbni Zeyd’e dayanarak ayetin muhkem olduğunu ifade eden görüşüne yer verir.³⁸⁴

Sabuni, Ankebut, 29/46. ayetinin tefsirinde şu yorumlara yer verir: “Dini konularda tartışarak Ehl-i kitabı İslam’a çağırmayın. Ancak Allah’ın ayetlerinin delil ve beyanatlarıyla, dua ile İslam’a çağırın “zulmedenler hariç” ifadesindeki zalimler le yani sizinle savaşan, düşmanlığınız için uğraşanlarla kaba ve şiddetle mücadele edin.” Sabuni Fahreddin er-Razi’nin şöyle dediğini nakleder: “Müşrikler kötü iğrenç bir inkârla (küfürle) geldiklerinde en kaba ve sert bir mücadeleye layıktırlar. Ehl-i kitap ise kitapların indirilişine, peygamberlerin gönderilmesine inanıp peygamberimize inanmasalarda iyiliklerin karşılığı iyiliktir. Onlardan (kendilerine zulmedenler hariç) Allah’a oğul isnat eden, Allah için üçüdü deyip mücadele edenlerle en kaba şekilde mücadele edilebileceğine dair yol vardır.”³⁸⁵

Vehbe Zuhayli ise ilgili ayetin (Ankebut, 29/46) tefsirinde şu sözlere yer verir: “Ey Müminler! Yahudi ve Hıristiyanlarla hakkı açıklamak için makul bir şekilde yani en güzel bir şekilde, sözlerin en güzeliyle, yumuşak kelamla, nefsinizi kontrol altında tutarak mücadele edin. Fakat aşırılık ve inat edenlerle misliyle karşılık vermenizde bir sakınca yoktur.”³⁸⁶

Bursevî ise Ankebut, 29/46. ayetin tefsirinde Yahudi ve Hıristiyanlarla en güzel bir şekilde mücadele edilmesini yani sert ve kabalığa karşı iyiliği harekete geçiren nasihatla, gürültü ve aceleye karşı teenni ve tedbir ile zayıflığa düşmeden, değersiz dünyaya meyletmeyecek bir şekilde mücadele edilmesi gerektiğini belirtir.

³⁸⁴ Mâverdi, *Ennüketü ve'l-Uyûn*, 4: 286.

³⁸⁵ Muhammed Ali Sâbuni, , *Safvetüt-Tefasir*, (Beyrut, Darul-Fikr, 2001), 2: 426-427.

³⁸⁶ Zuhayli, v. dğr. , *Mevsuetu'l-Kur'aniyetü'l-Müeyssere (Tefsirü'l-Veciz)*, 403.

Müfessirsimiz, “kendilerine zulmedenleri hariç” ifadesini de inat ve düşmanlıkta aşırıya gidenler, anlaşmayı bozanlar veya cizye vermeyenler ve benzerleri olarak açıklar. Bunlara onların layık olduğu şekilde karşılık vermenin gerekli olduğunu, bu karşılığın kaba söz, kılıç ve mızrakla olabileceğini ifade eder. Bize indirilen Kur’an’a, size indirilen Tevrat ve İncil’e ihlas ve doğrulukla iman ettik deyin. Hz. Peygamber Ehl-i kitabın müslümanlara Tevrat’ı İbranice okuyup, Arapça açıkladıklarını duyunca dedi ki: “Ehl-i kitabı ne tasdik edin ne de yalanlayın, şöyle deyin: “Allah’a, kitaplarına, peygamberlerine iman ettik deyin. Eğer batıl bir şey söylerlerse onları tasdik etmiş olmazsınız. Eğer doğru söylerlerse onları yalanlamamış olursunuz. İbnu’l Melek’ten (İbnu’l Mulke) şöyle nakledilir: Onları tasdik ve yalanlamaktan sakınmak gerekir, onlar kitaplarını tahrif ettiler, söyledikleri o tahrif ettikleri kısımdan ise onları tasdik etmek, batılı tasdik etmek olur. Eğer böyle olmazsa onları yalanlamak o zaman hakkı yalanlamak olur. Bu müşkil ilim ve işlerde durmayı gerektiren bir asıldır (usuldur). Buna da caiz veya batıl demek gerekmemektedir. Selef (Allah onlardan razı olsun) böyle hareket ederler. Uluhiyette ortağı olmayan ilahımız ve ilahınız birdir. Biz sadece ona itaat ederiz. Bu ayetlerde her iki gruba yani Yahudi ve Hıristiyanlara tariz vardır. Onlar Allah’tan başka haham ve rahiplerini rabler edindiler.³⁸⁷

Müfessirimiz, peygamberimizin Ehl-i kitabın yani Yahudi ve Hıristiyanların imana gelmesine aşırı düşkün ve istekli olduğunu belirtir. Allah Resulullah’a onlarla mücadele ve delil sunmada adaletli, akli selim ve insaf üzerine bina edilmiş bir kelamla (uslupla) mücadele yapmasını, taasupkarane ve herhangi bir tarafa meyletmeden ve münakaşa ve tartışmadan uzak ve mutedil bir yolla yapmasını emrediyor. Müslümanların onları aralarındaki ortak kelimeye, Allah’a şirk koşmamaya, Allah’ın dışında birbirimizi rabler edinmeyelim gibi tevhit ve şirkin terkinini ifade eden davetinize (tebliğinize) sırt çevirirlerse Ey peygamber sen ve müminler delil ve hüccetlerin size söyletmeyi gerektirdiği şekilde şöyle söyleyin “bizim müslüman olduğumuzu itiraf edin, şahitler olun” diye emredildiğini belirtir.³⁸⁸

³⁸⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 6: 507-508.

³⁸⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2: 48.

3.4. EHL-İ KİTAB'LA GENEL DOSTLUK MÜNASEBETLERİ

Yüce Rabbimiz kerim kitabında Müslümanların Yahudi ve Hıristiyanlardan İslam'a ve Müslümanlara düşmanca tavır takınanlarla münasebetlerinde hassas olmalarını ve onların daima hakiki manada dost edinilemeyeceklerini ayette şöyle dillendirmektedir: *“Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dost; sırdaş edinmeyin, onlarla birlik olmayın; esasen onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden birisi onları dost; sırdaş edinirse artık o onlardan biri olmuş olur. Allah düşmanla işbirliği yapan zalim kimseleri amacına ulaştırmaz”* (Maide, 5/51).

Vehbe Zuhayli yukarıdaki ayetin tefsirinde müminlerin Yahudi ve Hıristiyanları dost, arkadaş kabul etmemeleri, kendi sırları hakkında onları bilgilendirmemelerini çünkü onların Müslümanların düşmanları olduklarını belirtir. Onların sadece birbirlerinin yardımcıları olmaları, Müslümanların birlik olmalarından ve kuvvetlerinden olan korkularından kaynaklandığını belirten Zuhayli kim onlardan kendine yardımcı (dost/destek) tutarsa oda onlardan olur. Çünkü o kimse böyle yapmakla Allah'ın düşmanlarının dostluğuna rıza gösterdiğini, Allah'ın ise düşmanlarını dost edinen zalimleri muvaffak etmeyeceğini ifade eder.³⁸⁹

Allah'ın müminlere dostluklarını yasaklayıp sakındırdığı insanları şu üç grup altında kategorize edebiliriz.

1-Müslümanlarla din uğruna savaşanlar: Müslümanlara saldıran ve onlara savaş ilan eden bütün gayr-i müslimler.

2-Müslümanları yurtlarından çıkaranlar: Müslümanları yurtlarından çıkaran ya da çıkarmak için çeşitli yöntemlerle baskı yapan gayr-i müslimler

3-İkinci gruba doğrudan veya dolaylı yollarla yardım edenler.

Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyi yasaklayan ayet mutlak ve sınırsız değildir. Buradaki yasağın kapsamı dindir. Başka bir ifadeyle söz konusu ayet, onlarla din konusunda dostluk kurmayı (dinler arası diyalog), bununla dolaylı olarak ilgisi olan Müslümanların aleyhine olacak şekilde siyasi ve askeri işbirliğine girmeyi

³⁸⁹ Zuhayli, v. dğr. , *Mevsuetu'l-Kur'anıyetü'l-Müeyssere (Tefsirü'l-Veciz)*, 117.

yasaklamaktadır. Bu kapsamı başta Medine sözleşmesi olmak üzere Hz. Peygamberin birçok uygulaması, sahabenin onlarla komşuluk, ticari ve sosyal ilişkiler kurması gibi pek çok tarihi vakıa teyit etmektedir.³⁹⁰

Beydavi, (Maide, 5/51) Ehl-i imanın Yahudi ve Hıristiyanlara itimat etmeyip, onlarla dostluk ilişkileri kurmamaları gerektiğini, onların birbirilerinin müttefiki olduklarını, müslümanların aksine onların birbirlerinin dostu olmalarının dinde bir olmalarından kaynaklandığını ifade eder. Müminlerden kim onları dost edinirse onunda onlardan olacağını, onlarla dost olanların münafıklar olduğunu, kâfirleri dost edinenler veya müminlerin düşmanlarını dost edinenleri kendilerine zulmedenler olarak tavsif eder.³⁹¹

Taberî'ye göre, Allah Teâla tüm müminlere Ehl-i iman, Allah ve resulüne karşı onların yardımcı ve müttefik tutulmalarını nehyetmiştir. Müminlerden her kim onları dost, yardımcı, müttefik kabul ederse Allah, resulü ve müminlerin karşısındaki gruptan olur. Allah ve resulü onlardan uzak olur. Müminlere karşı Yahudiler Yahudilerin, Hıristiyanlarda Hıristiyanların yardımcılarıdır. Milletine, dinine, müminlere muhalif olarak onlara dost olanlar onlardan olacaklardır. Yahudi ve Hıristiyanlar gibi (savaş) harbi hükümlerine tabi olup onlarla dost olanlar Ehl-i imana açıkça savaş açmıştır. Müminlerden her kim müminlere karşı Yahudi ve Hıristiyanları dost edinirse onların dininden ve milletinden olacağını ifade eden Taberî'ye göre Allah, velayeti (dostluğu) yerinden başka bir yere koyanı muvaffak etmez. Her kim, Yahudi ve Hıristiyanların Allah, resulü ve müminlere olan düşmanlıklarına rağmen, müminlere karşı onları dost edinip onlara yardım ederek arka çıkarsa o Allah'a, resulüne ve müminlere savaş açmıştır.³⁹²

Ayetin ifadesine göre Yahudi ve Hıristiyanları dost edinenler onlardan sayılır. Yani onlara benzeyip huylarını kapar, gerçeğe değil onlar gibi heva ve heveslerine uyup zalimlerden olurlar. Allah zalimleri hidayete erdirmeyeceği için kurtuluş ve

³⁹⁰ Hikmet Akdemir, "Yahudi ve Hıristiyanları Dost Edinmeyi Yasaklayan Ayet Hkında Bir Değerlendirme", *İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi (II. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri)*, (Şanlıurfa, DİB Yayınları, 2008), 62-65.

³⁹¹ İmam Nasreddin Ebi Said Abdullah b. Ömer eş-Şirazi el-Beydâvi, *Tefsir'ul-Beydavi (Envârut'Tenzil ve Esrârüt-Te'vil)*, Thk: Muhyiddin el-Asfar, 1. bs. (Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2013), 292.

³⁹² Taberî, *Tefsirüt- Taberî (Camiu'l-beyân)*, 3: 116-118. ,Celaleddin el-Mahalli, Celaleddin es-Suyuti, *Tefsir'ul-Celaleyn*, (İstanbul, Yasin Yayınevi, 2009), 116.

mutluluğa eremezler. İslam ulemasının büyük çoğunluğuna göre gayr-i müslimlerle samimi dostluk kuran kimse küfre rıza göstermedikçe dinden çıkmış olmaz. Ancak kimi dost edineceği konusunda hataya düşmüş olur. Kur'an-ı Kerim burada olduğu gibi birçok ayette müminleri uyararak kendilerinin dışındakilerin ister dinsiz olsun, isterse Ehl-i kitaptan olsun, Müslümanların hayati önem taşıyan sırlarını öğrenecek, muhtaç olduklarında kendilerini koruyacak derecede dostları olamayacağını ifade buyurmuştur. Ancak mümin olmayanları dost edinme yasağı, onlarla iyi geçinmemek anlamına gelmez. Toplum ve devletin emniyet ve selameti bakımından devlet sırlarını yahut menfaatlerini içeren önemli görevleri onlara teslim etmek yanlış olmakla birlikte onlarla beşeri münasebetlerin iyi yürütülmesinde bir sakınca yoktur. Kur'an müslümanlara karşı düşmanca tavır almayan gayr-i müslimlerle beşeri münasebetlerin iyi yürütülmesine, gerektiğinde onlara iyilik edilmesini, haklarında adaletli davranılmasını tavsiye etmekte, böyle yapanları yüce Allah'ın sevdiğini bildirmektedir. Müslümanların menfaatine olduğu müddetçe onlarla uluslararası dostluk anlaşmaları imzalamakta da bir sakınca yoktur. Nitekim Hz. Peygamber Medine'deki Yahudilerle vatandaşlık anlaşması yaptığı gibi müşrik kabilelerle de ittifak anlaşması yapmıştır. Samimi dost edinilmeleri yasaklananlar ancak İslam'a ve Müslümanlara karşı düşmanca tavır alanlar, onlarla savaşmak ve onları yurtlarından çıkarmak için birbirlerine destek verenlerdir. Yüce Allah bu tür gayr-i müslimlerle dostluk bağları kuranları zalimler olarak nitelemiştir.³⁹³

Zadül-Mesir'de ise onları dost edinenler ifadesinin iki şekilde anlaşılabilceğini bunlardan ilki onları dinde dost edinenler onlarla beraber küfürdedir. İkincisi ise onları antlaşmalarda dost edinenlerde (Kur'an'ın) emrine muhalefet etmekten dolayı o da onlardandır diye ifade edilir.³⁹⁴

Bursevî, bahsi geçen Maide, 5/51. ayetin tefsirinde hitabın müminlerin tümüne şamil olduğunu ve müminlerin Yahudi ve Hıristiyanları saf, temiz, içten, ahab olarak hakiki manada dost edinemeyeceklerini belirtir. Çünkü onların kendi kendilerinin dostu olduklarını ve küfürde ittifak ettiklerini, müminlere zarar vermede birleştiklerini ve müminlerle müminlere zarar vermeye çalışanlar arasında dostluğun

³⁹³ Karaman, v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 293-294.

³⁹⁴ Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, 390. , Ebu İyis Nasreddin Muhammed b. Ahmed İbrahim es-Semerkandi, *Tefsirüs- Semerkandi*, Thk: Ali Muhammed Muavved, Adil Ahmed Abdulmecid, Zekeriyya Abdulmecid en- Nuti, (Beyrut, Daru'l-Kutubu'l- İlimiyye, 1993), 1: 442.

tasavvur bile edilemeyeceğini ifade eder. Müminlerden onları din hususunda dost edinenlerin onların dini üzere olacaklarını, dolayısıyla onlarla beraber cehennemde olacaklarını ifade eder. Sosyal hayatta onlarla alış veriş yapmak için sohbet etmek veya onlardan herhangi bir işi yapmalarını talep etmek inançta ve dini konularda olan farklılığa rağmen bir sakıncasının olmadığını ve herhangi bir tehdidin de bulunmadığını ifade eder. Mevla Ebu Suud, gerçek manada Yahudi ve Hıristiyanlarla dost olunmayıp onlarla görünüşte olan dostluğun açığa vurulmasında müminler için açık bir men, azarlamanın olduğunu ifade eder. Mümin kardeşlerini bırakıp Allah'ın düşmanlarını dost edinenleri Allah terk eder ve onların küfür ve delaletle düşeceklerini ifade eder.³⁹⁵

Müfessirimiz Al-i İmran, 3/28. ayette müminlerin, dost edinirken kâfirleri müminlere tercih etmemeleri gerektiğini, dostluğa müminlerin daha layık olduğunu, müminlerin dostluğunun kâfirlerinkine karşı övülmüş olduğunu, kâfirlere karşı ne içten ne de dıştan dost olunulmaması gerektiğini ifade eder.³⁹⁶

Yahudileri sevip yardım ve destek verenlerin halis müminlerin dostluğuna ihanet ettiklerini, Yahudilerle olan dostluklarıyla kuvvet ve galibiyeti temenni edenlerin Allah'ın nazarında zeliller olduklarını, boş bir düşünce ve ümit içinde olduklarını ifade eden³⁹⁷ Bursevî, “...Biz kiminle dost kiminle düşman olacağını bildiren ilkeleri size açıkça belirttik...” (Ali-İmran, 3/118) ayetinin müminlere dostluğun ve kâfirlere düşmanlığın vucubiyetine delil olduğunu ifade eder. Onlarla dostluk kuran müminlere hitaben “sizin onların dinine muhalif olmanız, tüm ilahi kitaplara iman etmeniz, onların kitaplarına da inandığınız halde onların sizi sevmeyeceğine, kitabınız Kur'an-ı Kerim'e iman etmeyeceklerine, onların sizi dost edinmeyeceklerine dair ifadelere yer verir.³⁹⁸

Her şeyi ilmiyle kuşatan, gizli ve açık her şeyi bilen Allah, muteaddid ayetlerde (Ali-imran, 3/118-120) Ehl-i küfrün içlerinde müminlere karşı aşırı kin ve düşmanlıklarından dolayı müminler ne kadar onlara dostane iyi bir hal ile yaklaşırlar da bu kötü huy ve duygularından, tutum ve davranışlarından vazgeçmeyeceklerini, müminlerin iyi imkanlara kavuşmasının, onların içlerinde bulunan haset, nefret ve

³⁹⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 408-409.

³⁹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 21.

³⁹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 309.

³⁹⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 88-89.

kinin artmasına sebep olduğunu, müminlerin başına olumsuz bir hal geldiğinde ise buna çok sevindiklerini belirtmektedir. Bursevî, müminlere düşmanlıkta aşırı olanların Yahudiler ve Yahudilere atfen müşrik Araplar olduğunu bunun ahireti inkâr ve kötü ahlakın kaynağı olan aşırı dünya hırslarından kaynaklandığını, Hıristiyanların ise müminlere sevgice onlardan yakın olduğunu, bu yakınlığın çoğunlukla dünya işlerine sırt çevirip, ibadeti kabul etmelerinden, liderliği istemeyen, insanlara haset etmeyen, onlara eziyet etmeyen uysal ve itaatkar bir kısım keşiş ve rahiplerin bulunmasından kaynaklandığını, onların hakkı kabul etmede büyüklenmediklerini ve Necaşi'nin Müslümanlara olan muamelesini dile getirir.³⁹⁹

Müfessirimiz, Ehl-i kitaptan olan Rumların, İranlılara yenilmesinden sonra birkaç yıl (3-9 yıl) içinde Rumların İranlılara galip geleceğini ifade eden ayetlerin tefsirinde Ehl-i kitabın, kitapsız müşriklere galip geleceğini ve Mekke kâfirlerinin müminlerle dalga geçmelerinin aslında müminlerin kâfirlere galip geleceğinin delillerinden olduğunu belirterek ilahi yardımın da sadece müminlere ait olduğunu ifade eder. Bursevî, *Keşfü'l-esrar*'dan bu günün hüznü, yarının ise neşe; bu günün ibret, öğüt; yarının tecrübe, deneyim; bu günün üzüntü, yarının sevinç; bu günün ağlama, yarının buluşma günü olacağını ifade eden nakillere yer verir.⁴⁰⁰

Hiz. Peygamberin hayatında Müslüman ve Ehl-i kitap münasebetleri açısından önemli pek çok olay yaşanmıştır. O, Ehl-i kitapla aynı esasta birleşme gerçeğinden hareketle onlara davette bulunmuştur. İlahi emre tabi olarak, başta Allah resulü olmak üzere tüm müslümanlar, inanç farkı gözetmeksizin, her kesime saygılı davranmış, hak ve hukuktan ayrılmamıştır. Ehl-i kitapla münasebete dair Hiz. Peygamber ve ashabının uygulamaları, günlük hayattaki muameleleri bize en güzel örnekleri sunmaktadır. Bu çerçevede onlar içinde komşuluk hakkının gözetilmesi, hastaların ziyaret edilmesi, cenazelerine katılma, evlenme, düğün ve taziyelerine icabet etme vb. ilişkilerin, Müslümanlarca -inançlarının olumsuz şekilde etkilenmesine müsaade etmeden- gözetildiğini belirtebiliriz.⁴⁰¹

³⁹⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 433-435.

⁴⁰⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7: 5-9.

⁴⁰¹ Hatice İslamoğlu, *Elmalılı Tefsirinde Yahudi ve Hıristiyanlara Bakış*, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 113.

3.5. EHL-İ KİTAB'LA EVLENME

Kur'an-ı Kerim, bireyi muhatap alarak toplumları hak ve doğru yola ulaştıran son ilahi kitaptır. İçerdiği hayat veren ilke ve emirlerle bireyi muhatap alıp aileyi ıslah alanına alarak toplumları hak ve doğru yola ulaştırmaya çalıştığından, toplumun temelini oluşturan aile kurumuna yani insan neslinin devamını sağlayan bu kutsal müesseseye çok önem vermiştir. Bundan dolayı ailenin sağlam temellere oturmasına ve bu ortamın huzur ve mutluluk yuvası olmasına önem vermiştir. Böyle ailelerin olduğu toplum sağlam, huzurlu ve mutlu toplum olur. Kur'an aileyi korumak için kuruluşundan, gelişimine ve sona erinceye kadar çeşitli koruyucu tedbirler alınmasını emretmiştir. Kurulacak ailenin temel unsurları olan karı-kocayı *“kadınlarınız sizin için, sizde onlar için birer elbise gibisiniz”* (Bakara, 2/187) şeklinde tarif eder. Kur'an bireyin, ailenin ve toplumun iman ilkesinin temel alınarak inşa edilmesini ister. Bunu Bakara, 2/221. ayette şöyle dile getirir: *“Ey Müminler! İman etmedikleri sürece müşrik kadınlarla evlenmeyin. İman etmiş bir cariye, hoşunuza giden müşrik hür bir kadından daha iyidir. Mümin hanımları da iman etmedikleri sürece müşrik erkeklerle evlendirmeyin. Bilin ki mümin bir köle hoşunuza giden müşrik hür bir erkekten daha iyidir. Unutmayın ki, müşrikler sizi ateşe çağırır, Allah ise lütfuyla sizi cennete ve bağışlanmaya çağırır ve düşünüp öğüt almaları için insanlara ayetlerini açıklar.”*

Müslüman bir erkeğin Ehl-i kitap yani Yahudi ve Hıristiyan bir kadınla evlenmesi caizdir. Buna mukabil müslüman bir kadının gayr-i müslim bir erkekle isterse bu erkek Ehl-i kitap olsun evlenmesi dinen mümkün değildir. İslam hukukçuları bu konudaki görüşlerinin Maide, 5/5. ayeti ve Mümtehine, 60/10. ayetlerine dayandırmaktadırlar. İslam hukukçularının bu ayetleri gayr-i müslim erkeklerle evlenmeyi yasaklayacak biçimde yorumlamaları, Ehl-i kitap ta olsa başka bir din mensubuyla evlenmenin kadının ve doğacak çocukların dini anlamda menfi olarak etkilenmesi endişesine dayanmaktadır.⁴⁰²

Ehl-i kitap olan zimmî kadınlarla ancak rızalarına dayalı olarak nikâhla evlenilebilir ve bu evlilik Kur'an'a göre mubah kabul edilir. Yahudi ve Hıristiyan

⁴⁰² Yunus Apaydın, M. Akif Aydın, Ali Bardakoğlu, Mustafa Çağrıcı, *İlmihal II (İslam ve Toplum)*, (Ankara, DİB Yayınları, 2004), 2: 217.

fakat iffetli bir kadının Müslüman bir erkeğe eş olabileceği konusunda fukaha ihtilaf etmemişlerdir. Müslüman bir kadının Ehl-i kitap olsun veya olmasın müslüman olmayan bir erkekle evlenmesinin caiz olmadığı konusunda ittifak vardır. Beri taraftan Ehl-i kitap kaynakları (Tevrat-İncil) kendi müntesipleri erkek ve kadınların başka dinden birileriyle evlenmelerine sıcak bakmamaktadır.⁴⁰³

İslam dini bireyler arasındaki din farkını evlenme engeli olarak benimsemiştir. Bu nedenle müslümanların, gayr-ı müslim herhangi bir kimse ile nikâhlanmaları yasaklanmıştır. Ancak İslamda diğer dinlerden farklı olarak müslüman erkeğin, Ehl-i kitap bir kadınla evlenmesine, bireysel ve toplumsal bazı faydaların mulahasası düşüncesiyle müsaade edilmiştir. Ama müslüman kadının hiçbir gayr-ı müslim ile (kâfir, müşrik, ateist, mürted, Ehl-i kitap vb) nikâhlanmasına müsaade edilmemiştir. Yapılacak böyle bir nikâh hukuki bir sonuç doğurmayıp, derhal sonlandırılması gereken bir akit diye ifade edilir. Müslüman kadının her hangi bir gayr-ı müslim erkek ile evlenmeyeceği hükmü yalnızca ilk dönem müctehidlerin icthadı olmayıp Kur'an mesajına ve Hz. Peygamberin uygulamalarına dayandığından ilk dönem âlimleri bu hükmü, bir Kur'an hükmü olarak görmüşlerdir. Asr-ı Saadette ve İslam tarihinin herhangi bir döneminde, bu konu hakkında farklı bir icthada rastlanmamıştır. Akıl da bu hükmün doğruluğunu teyit etmektedir. Çağdaş bazı âlimler tarafından savunulan "Müslüman kadının Ehl-i kitap bir erkek ile evlenebileceği" şeklindeki görüş nakli bir delile dayanmadığı gibi, aklen de sağlıklı bir zeminden yoksundur.⁴⁰⁴

Bursevî, müşrik kadınlarla Allah'a ve Hz. Muhammed'e iman etmeyinceye kadar evlenilemeyeceğini, kitap ehl-i kadınlar müşriklerden sayılsalar bile cumhura göre Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenmenin caiz olduğunu, müslüman bir kadının gayr-ı müslim ile evlenmesinin elbette helal olmadığını yani haram olduğunu ifade eder. Bursevî, zani ve müşriklerin müminlere layık olmadığını (Nur, 24/3) habis ve kötü şeylerin, habis ve kötü şeylere layık olduğunu yani kötü kadın- erkeğin, kötü kadın-erkeğe; temiz kadın-erkeğin, temiz kadın- erkeğe (Nur, 24/26) layık olduğunu ifade eder. Müfessirimiz konuya uygun Zemahşeri'nin şu sözüne yer verir: "kendi ehlinde başka bir cinsin senin meclisinde yer almasına razı olma"

⁴⁰³ Hamza Aktan, "Kur'an ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri", 382-383.

⁴⁰⁴ Nihat Dalğın, "İslam Hukuku Açısından Müslüman Bayanın Ehl-i Kitap Erkeklerle Evliliği", 156.

Peygamberimiz, Mîrsed el-Ğınavi'yi bazı Müslümanları gizlice Mekke'den çıkarmak için gönderir. Mekke'ye varınca Mîrsed'in cahiliyede dostu (sevgilisi) Annak onunla birleşmek ister, Mîrsed dininin buna engel olduğunu söyleyince, Annak Mîrsed'in kendisiyle evlenmesini talep eder. Mîrsed, bu talebe evet der fakat bu konuyu Resulullah'a soracağını belirtmesi üzerine bu ayetin nazil olduğunu ifade eden Bursevî, müşrik bir kadının malı, güzelliği, soyu vb gibi ilgi çeken özelliklerinden dolayı hoş gitse de, bayağı, sıradan cariye mümin bir kadından din ve dünya hususunda daha hayırlı olamayacağını, o müslüman cariye'nin daha hayırlı olduğunu ifade eder. Müfessirimiz, cariye veya hür olan mümin kadınların, iman edip küfürden dönünceye kadar kafir erkeklerle evlendirilmemeleri gerektiğini, velisi olunan küçük kızların da böyleleriyle evlendirilemeyeceği, bülluğa ermiş erişkin kadınların da böyle erkeklerle evlenmemeleri gerektiğini ifade eder. “Özellik ve hasletleriyle malı ve yakışıklığıyla hoşunuza giden kâfir ve müşrik erkeklerden, mümin bir erkek kölenin daha hayırlı olduğunu” ifade eden ayete atıfta bulunur.⁴⁰⁵

Ehl-i kitaptan cariyelerle evlenmek Şafii'nin aksine Ebu Hanife'ye göre Müslüman kadınları gibi sahihtir. Ehl-i kitaptan bir cariye ile yapılan evlilik, doğacak çocuğun da köle olmasına sebep olacaktır, çünkü evlat kölelik veya hürriyette anaya tabidir. Hiç kimse kendisinin köle olmasını istemediği gibi evladının da köle olmasını istemez. Başka bir ülkenin vatandaşı olan Ehl-i kitaptan hür kadınları (harbi kadınları) nikâhlamanın helal olmadığını ancak İslam ülkesi vatandaşı (zimmî) Ehl-i kitaptan hür kadınlarla evlenmenin helal olduğunu, Ehl-i kitap olan bu kadın ve cariyelerin iffetli, zina etmeyen ve gizli dost tutmayan kadınlar olduğunu ifade eder.⁴⁰⁶

Müfessirimiz Mümtehine, 60/10. ayetinde mümine bir kadının kâfir bir erkeğe imanın şerefinden dolayı helal olmadığını, Müslime bir kadına küfrün kötülüğünden dolayı kâfir bir erkeği nikâhlanmanın yok (hükümünde) olduğunu ifade eder.⁴⁰⁷

Ömer Nasuhi Bilmen, kendilerine Ehl-i kitap denilen ve zahiren müşrik olanlardan farklı görünen Yahudi ve Hıristiyan kadınlarının iffetli olanları ile

⁴⁰⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 349-351.

⁴⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 354-356.

⁴⁰⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9: 477.

Müslüman erkeklerin evlenmelerinin, Maide, 5/5. ayeti ile tecviz edildiğini ve aile hayatında asıl hâkimiyet erkek tarafında olduğundan (Nisa, 4/34) böyle bir kitabiyenin fazla tesiri olamayacağı yönüyle böyle bir izdivacın caiz görüldüğünü söyler. Müslüman kadının ise Müslüman erkek dışında evlenmesinin katiyen haram olduğunu ifade eder.⁴⁰⁸

Maverdi “...ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerin iffetli hür kadınlarıyla evlenmeniz de size helal kılınmıştır...” (Maide, 5/5) ifadesinde iki görüşün olduğunu, bunlardan birincisi bu kadınların Ehl-i kitaptan her iki fırka yani Yahudi ve Hıristiyanlardan olan bu kadınların iffetli veya facir (zinakar/iffetsiz) olmalarının aynı olduğunu, bu görüşe göre Ehl-i kitap cariyelerle evlenmenin caiz olmadığını Mücahid, Şa’bi ve Şafii’nin bu görüşte olduğunu belirtir. İkinci görüş ise bu kadınların Ehl-i kitaptan olan iffetli kadınlar olduğudur. Bu kadınların hür veya cariye olmalarının aynı olduğunu, bu görüşe göre Ehl-i kitabın cariyeleriyle evlenmenin caiz olduğunu Mücahid, Şa’bi ve Ebu Hanife’nin bu görüşte olduklarını ifade eder. Söz konusu olan Ehl-i kitap kadınların hangi kadınlar olduğu konusunda iki görüşün olup, bunlardan birincisi, anlaşma yapılan Ehl-i kitabın (zimmîlerin) kadınları olup harbi olmayan kadınlardır. Bu görüşün İbni Abbas’a ait olduğunu belirten Mâverdi, ikinci görüş ise Ehl-i kitabın anlaşma yapılan (zimmî) ve harbi olan tüm kadınları diye ifade ettiği görüşün de fukaha ve selefin tümüne ait bir görüş olduğunu ifade eder.⁴⁰⁹

3.6. EHL-İ KİTAB’IN YEMEKLERİNİN YENMESİ

Hz. Peygamberin zamanından günümüze kadar İslam’ın hâkim olduğu coğrafyalarda İslam toplumunun bünyesinde her çeşit dini ve inanç grupları, Kur’an ve sünnet kaynaklı hoşgörü anlayışı içinde varlığını sürdürmüş, bir arada yaşama deneyimi hep süregelmiştir. İslam toplumunda İslam’ın varlığına ve yaşanmasına saygılı olup, genel kurallara uyup, toplumla iyi ilişkiler içinde olan ve fitneye meydan vermeyen kimselerin dinlerine, mallarına, canlarına, ırz ve namuslarına müdahale edilmemiş, Kur’an’ın imar ettiği insan tipinde hakkın varlığından dolayı

⁴⁰⁸ Bilmen, *Kur’an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1: 224-225.

⁴⁰⁹ Maverdi, *Ennuketü ve'l-Uyün*, 2: 17.

mahluka değer verilmiş, karşı taraftan saldırı gelmedikçe değişik inanç ve millet mensuplarına ilişilmemiştir. Aksine sosyal hayatta onlarla olan ilişkilerin saygı ve hoşgörü içerisinde sürdürülmesi ve onlardan gelen yardım ve ikramların reddedilmemesine işaret edilmiştir. Bizim yiyeceklerimizin ve kestiklerimizin onlara helal olduğunu belirten Kur'an, onların yiyecek ve kestiklerinin de bize helal olduğunu “*Bu gün size iyi ve temiz olan bütün yiyecekler helal kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir*” (Maide, 5/5) ayetiyle açıkça belirtilmiştir.

Ömer Nasuhi Bilmen Yahudi ve Hıristiyanların temiz yemeklerinden, ekmeklerinden, meyvelerinden, kestikleri helal hayvan etlerinden yiyebileceğimiz gibi onlara yemeklerimizden ve diğer yiyeceklerimizden verebileceğimizi, onların ziyafetlerimizde bulunup istifade edebileceklerini belirtir.⁴¹⁰

Temiz ve güzel nimetlerin Müslümanlara helal kılındığı hatırlatıldıktan sonra Ehl-i kitab olan kimselerin kestiği veya avladığı hayvanların ve pişirdiği yemeklerin Müslümanlara helal olduğu, Müslümanların yiyeceklerinin de onlara helal olduğu bildirilmektedir. Ancak yemeklerine domuz eti veya şarap gibi İslam'ın haram kıldığı herhangi bir şeyi katarlarsa bu, müslümanlara helal olmaz. Bu tür haram şeyler karıştırılmadığı takdirde müslümanlarla gayr-i müslimlerin aynı kaptan yemek yemelerinde bir sakınca yoktur.⁴¹¹

Müfessirimiz bu ayetin tefsirinde şöyle der: “Vahyin nazil olduğu zamandan günümüze ve gelecek zamanlara kadar selim tabiatın ve güzel ahlakın kendisini kerih görmediği veya Şari'in haram olduğuna dair herhangi bir nassının olmadığı veya müctehidin onun haram olduğuna dair herhangi bir kıyasının olmadığı temiz, pak şeyler size helal kılındı.” Bursevî, Yahudi ve Hıristiyanların yiyecek, içecek ve kestikleri şeylerin helal kılındığını ve İbni Abbas'ın Peygamber Efendimize Hıristiyan Arapların kestiklerinden sorulduğunu ve Peygamber Efendimizin de bunda bir sakınca olmadığını söylediğini ve bu görüşün tabii'nin tümünün görüşü olduğunu belirtir. Ebu Hanife ve arkadaşlarının (Muhammed-Yusuf) böyle fetva verdiklerini belirten Bursevî bu konuda Sabii'lerin hükmü ise, onlardan Zebûr okuyup, meleklere tapan kısımlarının Ehl-i kitaptan sayıldığını, diğer kısmının ise

⁴¹⁰ Bilmen, *Kur'an-Kerim Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2: 731.

⁴¹¹ Karaman, v. dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2: 220.

yani kitap (Zebûr) okumayıp yıldızlara tapanların Ehl-i kitaptan olmadığını ifade eder. Mecusilere ise “kadınlarını nikâhlamak ve kestiklerini yemek dışında diğer konularda Ehl-i kitap muamelesi yapın” hadisince davranılması gerektiğini ifade eder. “Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanların Allah dışında bir başkasının ismiyle kestikleri kurbanların (Hıristiyanların Mesih adına kestikleri gibi) ulemanın çoğuna göre helal olduğunu, çünkü onların kurban keserken ne dediklerini iyi bilen Allah bununla beraber onların kestiklerinin helal olduğunu belirtmiştir” diyen Bursevî, Hasan el-Basri'den: “Yahudi ve Hıristiyanlar Allah'ın dışında birinin ismini zikrederek kurban kestiklerini duyduğunda, buna vakıf olduğunda o kurbandan yeme, senin bulunmadığın bir yerde, gıyabında kesmişlerse ondan ye, çünkü Allah bunu sana helal kıldı” şeklindeki sözü aktarır. Müfessirimiz “sizde yiyecek, içecek ve kestikleriniz de onlara helal kılındı, onlara yedirmenizde, onlarla alışveriş yapmanızda size herhangi bir sakınca, günah yoktur” diyerek “Hıristiyanlara yemek yedirmek caiz olmasaydı, onlara yiyecek maddeleri satmakta caiz olmazdı” ilavesinde bulunur.⁴¹²

Aynı toplum içinde beraber yaşayan Müslümanlarla Ehl-i kitabın birbirlerinin helal olan yiyeceklerini yemelerinin helal olduğunu Allah'ın kelamı ve resulünün sünnetiyle öğrenmiş olan bu ümmet vatandaşı ve komşuluk ilişkileri içinde bunu hayata aktarmıştır.

3.7. NÜZUL-İ İSA (AS)

Hz. İsa'nın yeryüzüne inzali konusunda haberlerin çok olması ve akaid kitaplarında bu konuya yer verilmesi bizi bu konu ile ilgili tefsir kaynaklarına bakmamızı gerektirmiştir. “İsa kıyamet günü de (hakkında gerçek dışı iddialarda bulunanların) aleyhlerinde şahitlik edecektir” (Nisa, 4/159). Beydavi, bu ayetin tefsirinde zamirin Hz. İsa (as) için olup anlamının şöyle olduğunu ifade eder. Hz. İsa (as) yeryüzüne indiğinde bütün milletler ona iman edecektir. Rivayet edilir ki Deccal

⁴¹² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2: 354.

çıktığında İsa yeryüzüne inecek ve onu yok edecek, Ehl-i kitaptan kimse kalmaksızın iman edip bir millet olacak ve bu millet İslam milleti olacaktır.⁴¹³

Bursevî'ye göre, Maide, 5/110. ayette geçen "...*yetişkin iken de sen insanlara söz söylüyordun...*" "kehlen" kelimesiyle kıyamet öncesi yeryüzüne inip insanlarla konuşacağını belirtmek istendiğini dolayısıyla "kehlen" kelimesinin Hz. İsa'nın nüzulüne delil olduğunu belirtmektedir.⁴¹⁴

Bursevî Nisa, 4/159. ayetteki iki zamirin Hz. İsa (as) işaret ettiğini naklederek mananın "mevcut Ehl-i kitaptan kimse yoktur ki İsa (as) semadan yeryüzüne nüzulünde ölmeden önce ona iman etmeden ölmesin" şeklinde olacağını belirtir. Hadiste şöyle buyrulmuştur: "Ben İsa'ya insanlardan daha layık dost ve hamiyim. Çünkü benle onun arasında bir peygamber yoktur. Neredeyse o aranızda adil bir hâkim olarak inzal edecek, onu gördüğünüzde o kısa boylu kırmızı beyaz bir tende, ıslak olmazsa da damlatan bir kafası var, onu böyle tanıyın. Domuzları öldürür, içkileri döker, haçları kırar, İslam için kıtalara gider ve onlarla savaşır taki İslam ümmeti dışında kimse kalmaz, secde sadece âlemlerin rabbine edilir. Zamanındaki Deccali, yalancı Hıristiyanları helak eder, Ehl-i kitap diye kimse kalmaz, herkes ona iman eder, yeryüzünde emniyet hasıl olur, develer aslanlarla, inekler kaplanlarla, koyunlar kurtlarla otlar, çocuklar yılanlarla oynar, kimse kimseye zulüm etmez, eziyette bulunmaz. Kırk yıl yeryüzünde yaşar, sonra ölür, Müslümanlar onun cenaze namazını kılıp, onu defnederler." Hadisi şerifte Peygamberimizin "Mesih (İsa) yeryüzüne nüzul edecektir, kim onu görürse benden ona selam söylesin" dediğini aktaran açıklamalarda bulunan müfessirimiz İsa'nın (as) Ehl-i kitaba şahitlik edeceğini, Yahudilerin yalancılığına (onu yalanlamalarına), Hıristiyanlarında onun "Allah'ın oğlu" olduğunu iddialarına karşı şahitlik edeceğini zikreder.⁴¹⁵

"Şüphesiz ki o (İsa, babasız doğması ve gösterdiği mucizeler) kıyametin kopacağına dair kesin bir bilgi, bir hatırlatmadır. O halde siz siz olun, kıyametin kopacağından asla şüphe etmeyin. Siz bana uyun; bu yol doğru yoldur" (Zuhruf, 43/61). Kıyametin kopacağına dair kesin bir bilginin ne olduğu konusunda "Kur'an,

⁴¹³ Beydavi, *Tefsir 'ul-Beydavi (Envârut 'Tenzil ve Esrârüt-Te 'vil)*, 270.

⁴¹⁴ Bursevî, *Rûhu 'l-beyân*, 2: 466.

⁴¹⁵ Bursevî, *Rûhu 'l-beyân*, 2: 326.

ahir zaman peygamberi, Hz. İsa'nın tekrar dünyaya gelmesi" şeklinde farklı yorumlar yapılmıştır.⁴¹⁶

Mukatil b. Süleyman da Hz. İsa'nın (as) semadan nüzulünü kıyametin alameti olarak değerlendirmektedir.⁴¹⁷ Akaid kitaplarımızda bildirilen ve inanılması zorunlu ve gerekli olan kıyamet alametleri arasında Hz. Meryem oğlu Hz. İsa (as)'ın nüzülü sayılır.⁴¹⁸ Elmalılı'nın Alusi'den naklen aktardığı hadisi şerife göre İsa (as) ölmedi kıyamet gününden evvel size dönecektir. İslam akidesinde İsa (as) vefat etmemiştir. Fakat kıyametten evvel vefat edecektir ve İsa'nın (as) son hali budur.⁴¹⁹ Vehbe Zühayli'ye göre İsa'nın (as) nüzülü, kıyametin şartlarından ve belirtilerindedir. Deccal'in çıkması gibi bunların da olacağından şüpheye düşmeyin. "Bana tabi olun Allah'ı birlemek, şirki terk etmekte bana itaat edin. Bu çağırdığım yol içinde eğrilik ve çarpıklığın (sapıklığın) olmadığı dosdoğru yoldur. Bu yol cennete ve Allah'ın rızasına ulaştıran yoldur."⁴²⁰

Allah'ın kulu ve resulü Meryem oğlu İsa buraya (Ravha) hac veya umreyi ya da her ikisini de birleştirerek (temettu/kıran) yapmak için buraya uğramadan kıyamet kopmaz.⁴²¹

Bursevî şöyle der: "Zuhuf, 43/61. ayete göre ahir zamanda nüzul-i İsa (as) kıyametin alametlerinden bir alamettir. O Arz-ı mukaddeste Efik denilen yere inecektir. Elindeki mızrakla Deccalı öldürecektir. İnsanlar sabah namazında bir rivayette ikindi namazında iken Beyt-i Makdis'e gelecek imam geri çekilecek İsa (as) onu öne sürecektir. Muhammed (as)'in şeriatı üzerinde onun arkasında namaz kılacaktır. Sonra domuzları öldürecek, haçları kırarak, sinagog ve kiliseleri yıkacak, iman edenlerin dışında Hıristiyanları öldürecektir. Hadisi şerifte "peygamberler bir babanın evlatlarıdır. Ben insanlardan İsa'ya (as) daha yakınım, dost ve hamisiyim. Benimle onun arasında peygamber yoktur. O haçları kıran, domuzları öldüren, İslam için savaşan, sinagog ve kiliseleri yıkan ilk inen (inzal) kişidir. Neredeyse İsa (as) aranızda adil bir hâkim olarak nüzul edecek haçları kırarak, domuzları öldürecek, cizyeyi kaldıracak, kâfirlerle müslüman oluncaya kadar savaşacak." Belki buradaki

⁴¹⁶ Karaman, v. dğr. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 4: 782.

⁴¹⁷ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, 3: 800.

⁴¹⁸ Bekir Sırma Büyükoğlu, *Ömer Neseî Akaidi*, (İstanbul, Yasin Yayınları, 2004), 203.

⁴¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 356-360.

⁴²⁰ Zühayli, v. dğr. , *Mevsuetu'l-Kur'aniyetü'l-Müeyssere (Tefsirü'l-Veciz)*, 495.

⁴²¹ Rıfat Oral, *Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı)*, 2. bs. (Ankara, DİB Yayınları, 2011), 47.

izale ve savaşlar hakiki manada değil, yeryüzündeki şirki yok etmektir. Sahih-i Müslim’de anlatıldığına göre, Deccal ortaya çıktığında Allah İsa b. Meryem’i gönderir. Şam’ın doğusunda Minaretü’l-Beyda adlı minareye inecektir. Deccal’ı öldürecektir. İsa ve Mehdi birleşecek, İsa Muhammed (as)’in şeriatına uyarak imam olacaktır. Mehdi komutan ve halife olacaktır. Mehdi mutlak hilafetin sonu olduğu gibi İsa (as) mutlak velayetin sonudur. *Şerhu’l-Akaid*’de gerçek olan İsa (as) insanlara imam olacak, Mehdi de ona uyarak namaz kıldırarak. Çünkü o Mehdi’den daha üstündür, çünkü İsa (as) peygamberdir. Mehdi ise velidir. Veli peygamber derecesine ulaşamaz. Bursevî kelamına “fakir derki” diyerek görüşünü (kanaatini) şöyle dile getirir: “İsa (as) peygamberlikle yeryüzüne inmiyor. Çünkü onun peygamberlik zamanı bitmiştir. Peygamberimiz (sav) den sonra peygamber olmadığı gerçeğinden İsa (as) bizim şeriatımız üzerine yeryüzüne inecek o da bu ümmetten olacaktır. Mehdi imam olacaktır. İsa (as) ona tabi olup uyacaktır. Mehdiye uymakla peygamber efendimize uymuş gibi olacaktır. Mirac gecesinde İsa (as) diğer peygamberlerle beraber Mescid-i Aksa’da Hz. Peygamber’e uyduğu gerçeğinden hareketle efendimizin halifesi Mehdiye uyması gerekmektedir.”⁴²²

⁴²² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 8: 425-427.

SONUÇ

Tasavvufi kimliğiyle tanınan İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) Arapça olarak kaleme aldığı *Rûhu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an* adlı değerli çalışmasında Kur'an-ı Kur'an'la, sünnetle, sahabe ve tabiin kavilleriyle tefsir etmiştir. Vaaz ve nasihatla meşgul olduğu için tefsir vecihlerini çoğaltmamış, ayetlerin kolay anlaşılmasına önem vermeye yetinmiştir. Tasavvufi yorumları zikretmiş, terğib ve terhib ile ilgili hususları da belirttiği bu tefsirde Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili ayetlerin yorumuna bakmaya çalıştık.

Kur'an'da Hz. İsa'dan önce "İsrailoğulları", ondan sonra ise "Yahudi" adıyla anılan Yahudiler, tarihlerini Hz. İbrahim'le başlatır. Yahudi geleneğine göre Hz. İbrahim ilk Yahudi'dir. Hıristiyanlarda Yahudiler gibi Hz. İbrahim'in Hıristiyan olduğunu iddia ederler. Bu peygamberlerin arasındaki zaman farkını dikkate almadan her iki grubun Hz. İbrahim'i kendilerine intisap etmelerinin akılla bağdaşmadığını, bunun da onların inat ve cahilliklerine meşruiyet kazandırma çabasından kaynaklandığını diyebiliriz.

Musa'dan sonra peygamberlerin ardı sıra gönderildiği belirtilmektedir. Dört ilahi kitaptan biri olan Zebûr da Hz. Musa'dan sonra İsrailoğullarına gönderilmişti. Ayrıca Hz. İsa'nın da İsrailoğullarına farklı bir şeriatla gönderildiğini ancak onlar bu ilahi lutüflerin kıymetini bilmemiş ve ondan istifade etmemişlerdir. Tarih bunu bize haykırdığı gibi Ehl-i kitabın şu anki durumu da bunu teyit etmektedirler.

Tevrat'ta neshin mümkün olmadığını, Tevrat'ın da nesh olacak bir kitap olmadığını dillendiren Yahudiler aslında İncil'in ve Kur'an-ı Kerim'in ilahi kitap olmadığına inanıyorlardı. Tevrat'ın hükmünü sonlandıran İncil'e, incil'in hükmünü kaldıran Kur'an'a inanmak istemiyorlardı. Bu onların batılda kalmak için öne sürdükleri bir savunma mekanizmasıydı.

Yahudiler Müslümanların namazlarda yöneldiği kıblenin Beytü'l-Makdis'ten Mekke'deki Kâbe'ye doğru değiştirilmesini kabullenmeyerek kible değişikliğinin batıl olduğunu iddia ediyorlardı. Yahudilerin "Üzeyir Allah'ın oğludur" Hıristiyanlarda "Mesih Allah'ın oğludur" diye iddiada bulunmalarını Bursevî delil ve kanıtın olmadığı boş kuruntulardır diye ifade eder. Yahudilerin hahamlarını,

Hıristiyanlar da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i Allah'ın yanı sıra rabler edindiklerini belirtir. Haham ve rahiplerin Allah'ın helal ettiğini, haram ettikleri; haram ettiğini de helal ettiklerini, Yahudi ve Hıristiyanlarında bunları böyle kabul edip inandıklarını belirtir. Böylelikle Allah'ın dinini tahrif ediyor ve insanların hidayetine engel oluyorlardı.

Kendilerinin yanında bulunan ve peygamberimizin risaletinin hak olduğunu gösteren onca delile rağmen inatlarından vazgeçmeyip eski dinleri üzerinde kalan Ehl-i kitabın ve müşriklerin cehennemde ebedi olarak kalacağını, bunların ancak müslüman olmalarıyla cennete girebileceklerini belirtir. Yahudiler nebilik kurumunu Yahudilere özgü bir müessese olarak gördükleri için beklenen Mesih'in Yahudilerden değil de Araplardan çıkması üzerine, o zamana kadar söylediklerini bir çırpıda inkâr etmişlerdir. Son peygamber Hz. Muhammed'e inanmadıkları gibi ona karşı cephe almış, haset ve kıskançlıkla şiddetli bir muhalefet yürütmüşler, tağyir ettikleri ve miadı dolan dinlerinde kalarak hakkın karşısında küfürde karar kılmışlardır.

Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlardan misak alınmış, ancak çoğubu misaktan caymışlardır. Ehl-i kitap kitaplarında bulunan peygamberimiz ve sıfatları, kıblenin değişmesi, helal, haram ve Hz. Peygambere iman gibi arzu ve isteklerine uygun olmayan hakikatleri gizlemişlerdir. Batılda ayak direterek lanetlenmeyi ve Allah'ın rahmetinden kovulup uzaklaşmayı hak etmişlerdir.

Ehl-i kitap uleması din kisvesi altında kitaplarını ve dinlerini tahrif etmişlerdir. Ehl-i kitap uleması dini sermaye ederek dünyalarını mamur etmiş, ahiretlerini harap etmişlerdir. Bursevî, Yahudi ve Hıristiyanların davet edildikleri dine inanmadıkları gibi, kendi aralarında da birbirlerine de inanmadıklarını, bununda aralarında olan ihtiras, kıskançlık ve haddi aşmalarından kaynaklandığını belirtir. Yahudi ve Hıristiyanlardan her biri diğerinin dalalette olduğunu, dininin hak olmadığı iddiasında bulduklarını, her iki grubunda Hz. Muhammed'i ve Kur'an'ı inkâr ederek hakka sırt çevirdiklerini ve küfürde karar kıldıklarını belirtir.

Yahudi ve Hıristiyanlardan her bir grup kendilerinden başka kimse cennete giremez diye iddia bulduklarını, bunun ise aslı astarı olmayan batıl şeyler, boş temenniler olduğuna vakıf olduk. Yahudilerin ahdi bozdukları, Musa'dan sonra

peygamberleri yalanladıkları, nebileri öldürdükleri, kitabı bir kenara atıp farzları zayı ettiklerini, bunlardan dolayı lanetlendiklerini yani Allah'ın rahmetinden kovulup uzaklaştırıldıklarını, maymun ve domuzlara dönüştürüldüklerini, onlara cizye verdirilerek zelil kılındıklarını, ayet ve korkutmaların etki etmediği bir şekilde kalplerinin kaskatı edildiğini Bursevî'nin yorumlarıyla vakıf olduk. Yahudilerin ahiret inançları ile cennet ve cehennem tasavvurlarında pek sahih olmadığına şahit olduk. Allah'a isyan edip, peygamberleri yalanlayıp katleden, kitaplarını da kendi heva ve heveslerine göre tahrif eden Yahudilerin melekler hakkındaki inançları da pek sağlam, doğru değildir. Parçacı bir kafayla kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkârları ise onların kınanıp yerilmesine sebep olmuştur. Ayrıca Yahudi ve müşriklerin Müslümanlara olan düşmanlığı Hıristiyanlara kıyasla çok olsa da Hıristiyanların da Müslümanlara düşmanlığında azımsanmayacak kadar çoktur. Hıristiyan devletlerin medeniyet ve demokrasi ihraç girişimleri İslam beldelerinin yıkımına ve Müslüman kanının akmasına sebep olmuştur. Tarih buna şahit olduğu gibi zamanımızda bunu göstermektedir.

Yahudi ve Hıristiyanların bozuk Allah inançlarının yanında ahirete de gerektiği gibi iman etmediklerini, Yahudilerin cennette yeme ve içmenin olmadığına, Hıristiyanların da ahirette dirilişin bedenene değil ruhan olduğuna inandıklarını, bu imanlarının da sağlam iman olmadığı ifade edilir. İslamın kendinden önceki dinleri nesh ettiğini, hak din olarak İslamı kabul etmeyen Tevrat ve İncil Ehl-i ile savaşın gayesinin ise kişiler değil, cizye vermeyi kabul etmeleridir. Zimmîler, kendileri için geçerli olan cizyeyi kabul edince onlarla savaşılmaz. Ehl-i kitap kadınları ile evlenmenin caiz olduğunu, Müslüman bir kadının gayr-i müslim erkek ile evlenmesinin de haram olduğunu, Yahudi ve Hıristiyanların yiyecek, içecek ve kestikleri helal hayvan etlerinin Müslümanlara helal olduğunu ifade eden müfessirsimiz, kıyamet öncesi Hz. İsa (as) yeryüzüne inecek, Mehdi'ye uyarak ümmeti Muhammed'ten olacaktır.

Bursevî'nin Ehl-i kitaba yönelttiği tenkitler ve yaptığı değerlendirmeler ile Müslüman Ehl-i kitap münasebetlerine dini, ahlaki ve sosyal yönden yaklaşımlarının günümüze de ışık tutabilecek nitelikte olduğuna inanıyoruz. Ehl-i kitab'tan iman edenlerin, kendi peygamber ve kitaplarına olduğu gibi Hz. Peygamber ve Kur'ân'a da iman etmeleri gerektiğini vurgulayan müfessirimizin görüşleri klasik

müfessirlerin görüşleri ile aynen paraleldedir. Reşit Rıza ve Süleyman Ateş gibi istisnalar dışında çağdaş müfessirlerin tümü Hz. Muhammed ve dinine iman şartını ararlar. Hz. Muhammed'e tabi olmadan kurtuluşun olamayacağını bildiren müfessirimizin görüşü genel kabul gören görüştür. Hz. Peygamberin hayatında Müslüman Ehl-i kitab münasebetleri açısından pek çok olay yaşanmıştır. O, Ehl-i kitab'a iyilik ve güzellikle tebliğde bulunmuştur. İlahi emir gereği başta Allah Resulü olmak üzere tüm Müslümanlar, inanç farkı gözetmeksizin, her kesime saygılı davranmış; hak ve adaletten ayrılmamışlardır. Bursevî'nin *Rûhu'-beyân* adlı tefsiri mâide-i Kur'ân'dan istifademize yardımcı olmuş, onu anlama yolunda bizi aydınlatmıştır. İncelemiş olduğumuz Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili pek çok bilgiye onun yorumlarıyla ulaşılmış olduk. Bursevî'nin, Yahudi ve Hıristiyan tarihine dâir bize sunduğu bilgilerden, onların, aslında yüce Allah'ın nimetlerine mazhar olmuş milletler olduklarını ancak nankör ve haksız tutumlarından dolayı felaketlere uğradıklarını öğreniyoruz. Bursevî'ye göre Ehl-i kitab, hem inanç ve pratik noktasında, hem de ahlâkî açıdan yanlış bir yol tutmuş ve bunun neticesinde Allah'ın lanetine ve gazabına maruz kalmışlardır. O, onların başta Allah inançlarında olmak üzere büyük şirke düştüklerini, kitaplara ve peygamberlere karşı yanlış tutumlarda bulduklarını ve Hz. Peygamberi ve Kur'an'ı inkâr ettiklerini ifade etmektedir. Bütün bunların, Ehl-i kitab'ı gerçek bir inanç sahibi olmaktan uzak tuttuğunu ve onların kurtuluşunun ve cennete girmelerinin ancak İslama girmeleri, Hz. Peygambere iman etmeleri ve Kur'an'a tabi olmalarıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Adam, Baki, "Yahudilik", Ed: Gündüz, Şinasi, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 2. bs. , İstanbul, DİB Yayınları, 2007.

Adam, Baki, Ed: Katar, Mehmet, *Dinler Tarihi*, 8. bs. , Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları (AÖF Yayını), 2006.

Akalın, Şükrü Haluk, Toparlı, Recep, Tezcan Aksu, Belgin, *Resimli Okul Sözlüğü*, Ankara, TDK Yayınları, 2011.

Akçaoğlu, Faik, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler*, çev: Eryarsoy, M. Beşir, İstanbul, Beka, 2012.

Akdemir, Hikmet, Yahudi ve Hıristiyanları Dost Edinmeyi Yasaklayan Ayet Hakkında Bir Değerlendirme, *İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi (II. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri)*, Şanlıurfa, DİB Yayınları, 2008.

Akyüz, Vecdi, Özkoyuncu, Nadir, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam*, 2. bs. , Ensar Neşriyat, 2007.

Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*, 7. bs. , İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011.

Apaydın, Yunus, Aydın, M. Akif, Bardakoğlu, Ali, Çağrıcı, Mustafa, *İlmihal II (İslam ve Toplum)*, Ankara, DİB Yayınları, 2004.

Arslantaş, Nuh, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet*, 2. bs. , İstanbul, İz Yayıncılık, 2016.

Ateş, Süleyman, *İşâri Tefsir Okulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Aydın, Mahmut “Hıristiyanlık”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 2. bs. , İstanbul, DİB yayıncılık, 2007.

Beğavî, Ebi Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el, *Tefsiru'l-Beğavî (Meâlimu't-Tenzil)*, 1. bs. , Beyrut, Dar İbni Hazm, 2002.

Bekkar, Abdulkadir Mahmud, *Tefsiru Dahhâk*, 1. bs. , Kahire, Darus-Selam, 1999.

Beydavî, İmâm Nasreddîn Ebi Saîd Abdullah b. Ömer eş-Şirazî, *Tefsiru'l-Beydavî (Envaru't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil)*, Beyrut, Tahkik: el-Asfar, Muhyiddin, Darul-Ma'rife, 2013.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-Kerim Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1985.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirun)*, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1974.

Bozkurt, Mehmet, *İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilikte İnanç ve İbadetlerin Felsefi ve Sosyolojik Boyutları*, Ankara, Özyurt Matbaacılık, 2013.

Burak, Nizamettin, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Vesiletü'l-Merâmı (İnceleme ve Metin)”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006

Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhû'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut, Tashih: Abdulletif Hasen Abdurrahman, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2013.

Büyükoğlu, Bekir Sırma, *Ömer Nesefti Akaidi*, İstanbul, Yasin Yayınları, 2004.

Canbulat, Mehmet, “Ahid”, Ed: Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB Yayınları, 2007.

Cebr, Mücahid b. *Tefsirü'l İmam Mücahid b. Cebr*, 1. bs. , Tah: ebu Nil, Muhammed Abdüsselam, Medinetü'n-Nasr, (B.A.E), 1989.

Cevzi, Cemaleddin Abdurrahman B. Ali b. Muhammed, *Zadü'l-Mesir*, Beyrut, Dar İbni Hazm, 2002.

Cüheni, Mani' bin Hammad, *Çağdaş Fikir Adamları Ansiklopedisi*, 2. bs. , çev: Ulus, Hasan Fehmi, İstanbul, Beka yayınları, Tarih yok.

Cüheni, Mani'b. Hammad, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler*, Çev: Eryarsoy, M. Beşir, İstanbul, Beka yayıncılık, 2012.

Çelikkaya, Hasan, *Din Sosyolojisi Açısından Ayetlerin İniş Sebepleri Üzerine Bir Araştırma*, 1. bs. , İstanbul, Hisar Yayınevi, 2004.

Çetiner, Bedrettin, *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab*, İstanbul, Ensar Yayınları, 2007

Dalğın, Nihat, “İslam Hukuku Açısından Müslüman Bayanın Ehl-i Kitap Erkeklerle Evliliği”, *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, (2003): 131-156.

Erbaş, Ali, Gündüz, Şinasi, Harman, Ömer Faruk, Aydın, Fuat, Taşpınar, İsmail, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 3. bs. , Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.

Gündüz, Şinasi, Aydın, Mehmet, Katar, Mehmet, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 2. bs. , İstanbul, DİB yayıncılık, 2007.

Heyet, “İsmail Hakkı”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Milli Eğitim Basmevi, 1968.

İbn Ebi Hatim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razi, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 1. bs. , Tah: Tayyib, As'ad Muhammed, Mekke-Riyad, Mektebetün-Nezzar Mustafa el Baz, 1997.

İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Tah: Zü'bayi, Ahmet Abdüsselam, Beyrut, Daru'l-Arkam, 1996.

İsfehanî, Rağıb, *el-Müfredât fi Garibu'l-Kur'ân*, Dımeşk, Daru'l-Kalem, 2009.

İslamoğlu, Hatice, *Elmalılı Tefsirinde Yahudi ve Hıristiyanlara Bakış*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2008.

Kadi, Abdulfettah, *Esbâb-ı Nüzûl*, Çev: Akdemir, Salih, Ankara, Fecr Yayınları, 2013.

Kahraman, Abdullah, Tasavvufî tefsirlerin Ahkâm Ayetlerine yaklaşımı İsmail Hakkı Bursevî Örneği, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I*, 1. bs. , Ed: Gökkır, Bilal, Yılmaz, Necdet, Gökkır, Necmettin, Kara, Ömer, Abay, Muhammed, Karagöz, Mustafa, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, Özkan Matbaacılık, Ankara, 2011.

Karadaş, Yavuz, "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, İstanbul, T.D.V Yayınları, 2001.

Karaman, Fikret, "Nasranî", Ed: Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB Yayınları, 2007.

Karaman, Fikret, "İncil", Ed: Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB Yayınları, 2007.

Karaman, Hayrettin, Çağrı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Saadettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3. bs. , DİB Yayınları, Ankara, 2007.

Karagöz, İsmail, "Misâk", Ed: Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB Yayınları, 2007.

Katar, Mehmet, "Hıristiyanlıkta Temel Akımlar", *Yaşayan Dünya Dinleri*, 2. bs. Ankara, DİB Yayınları, 2007.

Kitabı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2015.

Kurtubi, Muhammaed b. Ahmed b. Ebi bekr, Ed: et- Tûrki, Abdullah b. Abdan el-Hasan, *el-Camil li Âhkamil-Kur'an*, Beyrut, Müessetür-Risale, 2006.

Kutub, Seyyid, *Fîzılâl-il-Kur'an*, çev: Saraç, M. Emin, Şengüler, İ. Hakkı Karlığa, Bekir, İstanbul, Hikmet Yayınları, Tarih Yok.

Mahalli, Celaledin, es- Suyuti, Celaledin, *Tefsir'ul-Celaleyn*, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2009.

Maverdi el-Basri, Ebil Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *Ennüketü ve'l-Uyûn*, Beyrut, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Tarih yok.

Mevdudi, Ebul A'la, Ed: Ali Bulaç, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev: Kayanî, Muhammed Han, Karaca, Yusuf, Şişman, Nazife, Bosnalı, İsmail, Ünal, Ali, Aktaş, Hamdi, İstanbul, İnsan Yayınları, 1986.

Namlı, Ali, "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, İstanbul, T.D.V Yayınları, 2001.

Namlı, Ali. "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2011.

Namlı, Ali "Rûhu'l-Beyân", *DİA*, İstanbul, T.D.V Yayınları, 2008.

Oral, Rıfat, *Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı)*, 2. bs. , Ankara, DİB Yayınları, 2011.

Öz, Abdullah, Temel, Ali Rıza, Gökçe, Cüneyt, Sevimli, Halit, Ünal, Harun Tunçbilek, Hasan Hüseyin, Kayapınar, Hüseyin, Tüfekçi, İbrahim, Karşlı, İlyas, Önder, Muharrem, Aydın, Mustafa, Mollaibrahimoğlu, Süleyman, Alkın, Yahya, *Muhtasar Rûhu'l-beyân Tefsîri*, İstanbul, Damla Yayınevi, 1995.

Özkoyuncu, Nadir, “Asr-ı Saadet’te Hıristiyanlarla İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 2. bs. , Ed: Vecdi Akyüz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007.

Razi, Fâhirettin, *Tefsirü’l-Kebir (Mefatihü’l-Ğayb)*, 1. bs. , Beyrut, Daru’l-Fikr, 1981.

Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetüt-Tefasir*, Beyrut, Darul-Fikr, 2001.

Semerkandi, Ebu İleys Nasreddin Muhammed b. Ahmed İbrahim, *Tefsirüs-Semerkandi*, Tah: Muavved, Ali Muhammed, Abdulmecid, Adil Ahmed, en- Nuti, Zekeriyya Abdulmecid, Beyrut, Daru’l-Kutubu’l- İlmiyye, 1993.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara, MEB Yayınları, Tarih yok.

Söğüt, Engin, “İsmail Hakkı Bursevî’nin Kenz-i Mahfi Risalesi Muhtevâ ve Tahlili”, Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007

Süddi el-Kebir, Ebi Muhammed İsmail b. Abdurrahman, *Tefsirüs-Süddi el-Kebir*, Tah: Yusuf, Muhammed Ata, Kahire, Daru’l-Vefa, 1993.

Süleyman, Mukâtil b. , *Tefsiru Mukatil b.Süleyman*,1. bs. , Beyrut, Tah: Şihate, Abdullah Mahmud, Müessesetü’l-Tarihi’l-Arabiyye, 2002.

Şener, Abdülkadir, Sofuoğlu, Cemal, Yıldırım, Mustafa, *Yüce Kur’an ve Açıklamalı Yorumlu Meâli*, İzmir, T. D. V Yayınları, 2014.

Şimşek, M. Sait, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1991.

Taberî el-Bağdadi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Yezid el-Amüli, *Tefsirü Taberî (Camîu'l-Beyan an Te'vilil-Âyil-Kur'an)*, Tah: el-Horostani, Beşşar Avvad Ma'ruf, İ'sam, Beyrut, Müessesetür-Risale, 1994.

Temmavi, Muhammed Hz. Ömer ve Modern Sistemler, 2. bs. , Çev: Taylan, Muhammed Vesin, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2004.

Topaloğlu, Bekir, Yavuz, Yusuf Şevki, Çelebi, İlyas, *İslam da İman Esasları*, 2. bs. , DİB Yayınları, Ankara, 2015.

Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, 2. bs. , Ankara, Ocak Yayınları, 1993.

Ural, İbrahim, "İncil", Ed: Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB Yayınları, 2007.

Yagır, Mehmet Yusuf, *Fahreddin er-Razi'nin Tefsirinde Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar*, Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2013.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Yenda, 2001.

Yavuz, Yusuf Şevki, Karadaş, Çağfer, "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, İstanbul, T. D. V. Yayınları, 2001.

Yıldız, Sakıp “Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1. Sayı, Erzurum Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1975.

Yurtsever, M. Murat, “İsmâil Hakkı Bursevî” md, *DİA*, İstanbul, T. D. V Yayınları, 2001.

Zehebî, Mustafa Muhammed, *et-Tefsir ve'l-Mufessirun*, Kahire, Daru'l-Hadis, 2005.

Zerka, Mustafa Ahmed, *İslam Hukuku 1*, 2. bs. , Çev: Armağan, Servet, İstanbul, Gün Dönümü Yayınları, 2006.

Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Ömer, *Tefsirul-Keşşaf*, Ed: Şeyhan, Halil Hasan, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 2009.

Zühayli, Vehbe, Salim, Muhammed Adnan, ez-Zeydan, Muhammed Bessam Rüştü, Süleyman, Muhammed Vehbi, *Mevsuetu'l-Kur'aniyetü'l-Müyessere (Tefsirü'l-Veciz)*, Dimeşk, Daru'l-Fikr, h. 1423.